

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

ARXIU DE LA SECCIÓ DE CIÈNCIES. XXV

P. SALVADOR DE LES BORGES

O. F. M. Cap.

ARNAU DE VILANOVA
MORALISTA

PREMI JAUME SERRA I HÚNTER, 1956

BARCELONA

1957

ARNAU DE VILANOVA MORALISTA

This One

Q3FY-00R-G81U

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

ARXIU DE LA SECCIÓ DE CIÈNCIES. XXV

P. SALVADOR DE LES BORGES

O. F. M. Cap.

ARNAU DE VILANOVA
MORALISTA

PREMI JAUME SERRA I HÚNTER, 1956

BARCELONA

1957

NIHIL OBSTAT

P. NOLASC D'EL MOLAR, O. F. M. Cap.

Barcelona (Sarrià), 1 de setembre de 1966

IMPRIMI POTEST

P. DAMIÀ D'ODENA, O. F. M. Cap.

Min. Prov. de Catalunya

NIHIL OBSTAT

DR. CEBRIÀ MONTSERRAT, Canonge

Barcelona, 12 de setembre de 1966

IMPRIMATUR

† GREGORI, Arquebisbe-Bisbe de Barcelona

Per manament de S. E. Rvdma.

DR. ALEXANDRE PECH

Canceller-Secretari

A proposta d'una ponència formada pels membres de l'INSTITUT senyors Jordi Rubió, de la Secció Històrico-Arqueològica, i Joaquim Carreras i Artau, de la Secció de Ciències, i pel senyor Jaume Bofill i Bofill, Professor de la Universitat de Barcelona, l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, en sessió plenària celebrada el dia 11 de maig de 1956, acordà per unanimitat de concedir el II Premi Jaume Serra i Hünter al P. Salvador de les Borges, O. F. M. Cap., per la seva tesi doctoral presentada a la Facultat de Teologia de la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i titulada *Arnau de Vilanova moralista*.

En la sessió plenària del dia 8 de juny del mateix any l'INSTITUT prengué l'acord de publicar aquest treball.

PRÒLEG

Mestre Arnau de Vilanova, probablement de família provençal i, possiblement, d'estirp jueva, nasqué vers l'any 1240 en terres de la diòcesi de València, arrabassades poc temps abans del domini àrab per les hosts cristianes de Jaume I el Conqueridor. Prop del 1260 inicià la seva formació mèdica a l'estudi de Montpeller, i la completà, sembla, a Nàpols sota el mestratge de Giovanni Casamiciola, alguns anys després. Ben tost esdevingué metge de confiança de reis i de papes, mestre a la novella universitat montpellerina i, ocasionalment, ambaixador per a afers polítics dels monarques de Catalunya i de Sicília. Aprofitant la seva actuació privilegiada i els viatges que efectuà arreu, fou, des del 1299, el divulgador audaciós dels ideals apocalíptics de Gioacchino da Fiore, heretats pels franciscans espirituals Angelo Clareno, Ubertino da Casale i Peire Joan Oliu (Olivi) — amb els quals congenià tot d'una —, i l'artífex principal d'una reforma dels costums que li reportà no pocs disgustos i amargors. Morí a Gènova, durant un viatge marítim de Sicília a la cort papal d'Avinyó, pel setembre de 1311.

Amb el seu contemporani i connacional Ramon Llull — bé que de mèrits i d'actitud ben diferents —, Arnau de Vilanova és un dels grans forjadors de la cultura catalana i àdhuc universal. Però si la deixa del Doctor Il·luminat de Mallorca ha ressonat pertot amb una forta continuïtat, la del metge i reformador valencià es perd gairebé, en allò que esguarda les idees de reforma, amb els nuclis espiritualistes del segle xv, mentre l'influx científic de la seva medicina decau més tard, a les acaballes de la setzena centúria. Més persistent fou, en canvi, la fama de les obres apòcrifes d'alquímia i d'arts ocultes; amb elles hom tergiversà la seva veritable fisonomia científica i fins i tot biogràfica, a l'igual del cas de Ramon Llull.

Conexim en gran part els fets que sacsejaren la seva vida aventurera i els ideals íntims que acaronà mercès a la tasca duta a terme pels investi-

gadors Barthélemy Hauréau, Marcelino Menéndez y Pelayo i Heinrich Finke, coronada en els nostres dies amb un esclat esponerós d'estudis crítics en les llengües més difoses a Occident. Amb tot, hi ha una notable desproporció entre el perfil biogràfic d'Arnau de Vilanova que ja posseïm, bastant vigorós, i les línies encara insegures de la seva posició doctrinal.

Si bé el temps potser no és prou madur — ens manca encara una edició crítica de les obres mèdiques, i resten inèdits molts textos espirituals —, afegim a les facetes ideològiques conegudes de mestre Arnau l'estudi del seu ensenyament moral, comprenent sota aquesta denominació, més aviat ampla, tota la gamma d'inquietuds, volgudes o temperamentals, oscil·lant entre l'ètica (moral natural) i la teologia (moral sobrenatural). Tema fortament interessant per al coneixement acabat del metge i reformador català, que no hauríem encetat sense premunir-nos amb una vasta informació, si no profunda, de les seves obres originals manuscrites o impreses, com, així mateix, de les valuoses aportacions històrico-crítiques que directament o indirectament podien fer-nos servei.

D'antuvi hem maldat per seguir el mètode de reproduir tan fidelment com sigui possible el pensament de l'autor, dintre el seu ambient cultural, perquè només d'aquesta guisa podrà ésser comprès i valorat. En aquest sentit, partint d'una idea justa de la tradició, és a dir, renovant-la segons l'esperit que la instituí, acceptem els resultats dels estudis precedents i els adduïm quan ho exigeixen la claredat o l'estructura lògica de l'exposició, com en el cas de les obligades digressions biogràfiques.

Per a la història de les idees morals, encara a fer, no serà sobrer de conèixer el pensament moral d'un laic, metge i teòleg de la darrerïa del segle XIII i del començament del XIV, si ell illumina amb clarors d'aurora, com ho esperem, el sector prou oblidat de l'ensenyament extraescolàstic a l'Edat Mitjana, quan la síntesi de l'ordenament moral cristià s'estudiava unit encara amb les qüestions especulatives de la teologia.

Abans de terminar agraeixo des d'aquestes planes les orientacions que en el decurs del present treball m'ha prodigat el P. Miquel Batllori, S. I., expert i bondadós arnaldista.

BIBLIOGRAFIA *

1. Fonts

Cod. Borgh. 205 (prop del 1302) ff. 9-116.

Cod. Vat. lat. 3824 (començament del segle XIV) ff. 1-263.

Leningrad, *Biblioteca pública*, *cod. CXIII* (segle XIV) ff. 1-222.

Roma, *Arxiu carmelitò*, *cod. A. O. III*, 556 A (primera meitat del segle XV) ff. 1-90 b.

Florència, *Biblioteca nacional*, *cod. G.* 3368 (segle XV) ff. 29-57 r.

Inc. *Haec sunt opera [medica] Arnaldi de Villa Nova quae in hoc volumine continentur*, Lugduni 1504.

Arnaldi Villanovani opera [medica] omnia, cum Nicolai Taurelli in quosdam libros annotationibus, Basileae 1585.

Arnaldi de Villanova libellus regiminis de confortatione visus. Ed. P. PANSIER («Collectio Ophthalmologica veterum auctorum», I). Paris 1903.

ARNAU DE VILANOVA: *Obres catalanes*. Volum I: *Escrips religiosos*. Volum II: *Escrips mèdics*. Ed. M. BATLLORI, S. I., pròleg de J. CARRERAS I ARTAU («Els Nostres Clàssics», coh. A, vols. LIII-LIV, LV-LVI). Barcelona 1947.

2. Estudis

M. BATLLORI: *Arnaud de Vilanova antiscolastique d'après les textes catalans et italiens*, Acta congressus scholastici internationalis Romae anno sancto MCML celebrati (Romae 1951), 569-581. («Bibliotheca Pontificii Athenaei Antoniani», VII).

Dos nous escrits espiñrituals d'Arnaud de Vilanova, «Analecta Sacra Tarraconensia», XXVIII (1955), 45-70 (vol. «Collectanea E. Serra Buixó»).

Les versions italianes medievals d'obres religioses de mestre Arnaud de Vilanova, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 397-462.

W. BURGER: *Römische Beiträge zur Geschichte der Katechese im Mittelalter*: «Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte», XXI/4 (1907), 159-197.

J. CARRERAS I ARTAU: *Arnaldo de Vilanova, apòlogista antijudaic*, «Sefarad», VII (1947), 49-61; IX (1949), 75-105.

Arnaud de Vilanova y las culturas orientales, «Homenaje a Millás-Vallicrosa», I (Barcelona 1954), 309-321.

* Veg. M. BATLLORI, *Orientaciones bibliográficas para el estudio de Arnaud de Vilanova*, «Pensamientos», X (1955), 311-323.

- L'epistolari d'Arnau de Vilanova* (Barcelona 1950), («Institut d'Estudis Catalans: Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», X).
- Del epistolario espiritual de Arnaldo de Vilanova*, «Estudios Franciscanos», XLIX (1948), 79-94, 391-406.
- Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova*, «Analecta Sacra Tarraconensia», XII (1936), 217-231 (vol. «Homenatge a Antoni Rubió i Lluch»).
- La polémica gerundense sobre el anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, «Anales del Instituto de Estudios Gerundenses», V (1950), 1-58.
- Relaciones de Arnau de Vilanova con los reyes de la casa de Aragón* (Barcelona 1955).
- T. i J. CARRERAS i ARTAU: *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV* (Madrid 1939-1943).
- P. DIEPGEN: *Arnaldus de Villanova de Improbatione Maleficiorum*, «Archiv für Kulturgeschichte», IX (1912), 385-403.
- Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe* (Berlin-Leipzig 1909). («Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte», IX).
- Studien zu Arnald von Villanova*, «Archiv für Geschichte der Medizin», III (1909), 115-130; 188-196; 369-396; V (1911), 88-115; 115-120; VI (1913), 380-391.
- Die Weltanschauung Arnalds von Villanova und seine Medizin*, «Scientia», LXI (1937), 38-47.
- F. EHRLE: *Arnaldo de Villanova ed i "Thomatiste". Contributo alla storia della scuola Tomistica*, «Gregorianum», I (1920), 475-501.
- F. ELÍAS DE TEJADA: *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval* (Barcelona 1950).
- H. FINKE: *Aus den Tagen Bonifaz VIII. Funde und Forschungen* (Münster i. W. 1902). («Vorreformationsgeschichtliche Forschungen», II).
- GRATIEN DE PARIS: *Histoire de la fondation et de l'évolution de l'ordre des frères mineurs au XIIIe siècle* (Paris-Gembloux 1928).
- B. HAURÉAU: *Arnald de Villeneuve, médecin et chimiste*, dins *Histoire littéraire de la France*, XXVIII (Paris 1881), 26-126, 487-490.
- R. MANSELLI: *La religiosità d'Arnaldo da Villanova*, «Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», n. 63 (1951), 1-100.
- MARTÍ DE BARCELONA: *Regesta de documents arnaldians coneguts*, «Estudis Franciscans», XLVII (1935), 261-300.
- M. MENÉNDEZ Y PELAYO: *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII* (Madrid 1879). Treball incorporat després a la *Historia de los heterodoxos españoles*, II (Santander 1947), 247-292; VII (1948), 232-322 (Ed. nac.).
- J. A. PANIAGUA ARELLANO: *La patología general en las obras de Arnaldo de Vilanova*, «Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina», I (1949), 49-119.
- Vida de Arnaldo de Vilanova*: *ibid.*, III (1951), 3-83.
- F. PELSTER: *Die Quaestio Heinrichs von Harclay über die zweite Ankunft Christi und die Erwartung des baldigen Weltendes zu Anfang des XIV. Jahrhunderts*, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 25-82.
- L. DE PINA: *Pedro Hispano e Arnaldo de Vilanova na educação médica popular hispânica*, «Anais d'Academia Portuguesa da História», 2.ª série, III (1951), 241-337.
- J. M. POU i MARTÍ: *Visionarios, begüinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, (Vic 1930).
- J. RUBÍO i BALAGUER: *Literatura catalana*, dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, I (Barcelona 1949), 643-746.
- G. SARTON: *Introduction to the History of Science*, II/2 (Baltimore 1927-1948), 893-900.
- L. THORNDIKE: *A History of Magic and Experimental Science*, II (New York 1923-1941), 841-861.
- R. VERRIER: *Études sur Arnaud de Villeneuve* (Leiden-[Marseille] 1947-1949), 2 vols.

MEDICINA I MORAL

Per a endinsar-se amb profit en el coneixement de la personalitat polifacètica d'Arnau de Vilanova cal no oblidar l'estructura ideològica de la seva vasta aportació al camp de les ciències físico-naturals, més concretament, de la medicina.

Mestre Arnau mai no preterí les sollicituds per la «sanitas corporis», car tostemps, al marge dels esdeveniments polítics, socials i religiosos del seu temps, es lliurà amb amor veritable a les activitats de caràcter mèdic, fins i tot en els moments febrilosos d'exaltació espiritual. Recordem només els anys d'ensenyament a la universitat de Montpeller, amb els quals inaugurarà una nova etapa de la seva vida que li proporcionarà fama europea; l'exercici de la seva professió a la quasi totalitat dels països cristians de la Mediterrània, a les corts pontifícia i reials de Catalunya-Aragó, Nàpols i Sicília; com a coronament, l'extensa llista dels seus escrits mèdics —una setantena de títols, inclosos els de tipus científic de tota classe— que compongué arreu, des de les primeres versions de l'àrab a València i a Barcelona, fins als tractats d'ocasió endreçats a papes i reis, pocs anys abans de la seva mort, ocorreguda el 1311. A la base d'aquesta línia d'acció, més o menys oscil·lant, hi ha la formació que rebé a les escoles clàssiques de la medicina medieval: Nàpols, hereva de la de Salern, i Montpeller.

Sobre la transcendència històrica del pensament mèdic arnaldià hom ha apuntat com a nota de molt de relleu, entre d'altres, els mèrits contrets en pro del mètode experimental del qual proclamà la necessitat absoluta per al progrés de la ciència mèdica. En aquest punt Arnau de Vilanova té ben guanyat un lloc d'honor al costat de figures cabdals de l'Edat Mitjana, com són ara sant Albert *el Gran* i Roger Bacon, mentre se situa als inicis del

moviment que culminà al segle XVI en l'obra de Teofrast Bombast Paracels von Hohenheim.

Però, malgrat el recull admirable de dades i clarícies que reporten, en primer lloc, els estudis del gran arnaldista alemany Paul Diepgen, com els més recents de René Verrier i de Juan Antonio Paniagua, manca encara un treball de primera mà que escateixi a fons la vera fesomia mèdico-científica de mestre Arnau, «una de les personalitats més extraordinàries del temps medieval»¹ i «el màxim representant de la medicina europea des de Galè a Paracels».² Adhuc els mateixos manuals d'història de la medicina que donen a la seva figura el lloc preeminent que li correspon, no entren d'una manera satisfactòria en la natura íntima d'aquesta qüestió i, en general, descuren la tasca profícua de comparació.

Una tal llacuna no permet de comprendre alguns replecs íntims de la personalitat doctrinal d'Arnau de Vilanova, i, per tant, abans de dur endavant l'intent del present estudi, convé de fixar almenys les notes sobresortints de la seva síntesi científica per a interessar-nos sobre les repercussions que se segueixen de la noció de la medicina enfront de la teologia i de les valors morals, ben entès que, com afirmen els germans Tomàs i Joaquim Carreras i Artau, «Arnau sentia una inclinació tant més forta a especular sobre la naturalesa, com més atorgava a la ciència mèdica, en unió de la teologia, una valor preeminent en la formació moral de l'home; en ambdues disciplines veia realitzar-se d'una manera contundent el procés essencial de l'educació que, des del coneixement de les coses sensibles, condueix a través d'un perllongat esforç discursiu fins al trobament de les coses ocultes i insensibles, les quals són ensems les més àrdues i subtils per a l'enteniment».³

I. CARÀCTER CIENTÍFIC DE LA MEDICINA

Arnau de Vilanova insisteix sobre la natura de la medicina en les seves obres didàctiques i especulatives. En les de tipus pràctico-especulatiu no manquen, però, interessants al·lusions en aquest sentit que completen algunes nocions generals i que, per tant, cal tenir sempre presents.

1. G. SARTON, *Introduction to the History of Science*, II/2, 893.

2. J. CARRERAS I ARTAU, Pròleg a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, II, 9 [= *Ob. cat.*].

3. T. i J. CARRERAS I ARTAU, *Historia de la filosofía española*, I, 217. Noteu que el text adduït pels germans CARRERAS (*ibid.*, nota 32), seguint L. THORNDIKE (*A History of Magic and Experimental Science*, II, 847-848), no és en rigor original d'Arnau, sinó del comentarista anònim de les *Parabola medicationis*, i que no es troba en la doctrina VI, sinó en la VII.

El tractat *Speculum medicinae*, l'obra que reporta d'una faiso sistemàtica les idees d'Arnau sobre la patologia general, s'enceta amb aquestes paraules: «Medicina és la ciència de conèixer les disposicions del cos humà en tant que és sanable, i de conservar i restituir la sanitat tant com sigui possible». ⁴

La idea de la medicina, decididament elevada a la categoria de ciència, es completa amb l'altra correlativa de la sanitat, car — com Arnau estableix en la breu introducció al *Speculum medicinae* — en la investigació cal maldar per explicar les qüestions tenint sempre en compte el fi. La sanitat, fi de la medicina, és «una disposició natural del membre o del cos per la qual hom exerceix normalment totes les funcions». ⁵ Les dues restants disposicions possibles de l'organisme humà, infermetat i neutralitat, ⁶ es defineixen lògicament d'acord amb la noció precedent de la sanitat.

Segons els dos extrems suara esmentats — ciència de la *sanitat* —, la medicina és fonamentalment una disciplina natural; ja que és mercès a la consideració de les mateixes coses naturals, de les no naturals i de les contra-naturals que hom assoleix un coneixement objectiu del cos humà «sub respectu sanitatis». Tot el que representi ultrapassar aquesta meta és perfectament ocios, i àdhuc nociu, en medicina.

L'esforç esmerçat de bell començament a reivindicar per a la medicina la categoria de ciència natural concorda, d'altra banda, amb la síntesi arnaldiana del coneixement, tributària, sembla, de l'escola de Galè a través dels metges i dels filòsofs àrabs més notables, si bé edificada, en allò que esguarda les ciències físico-naturals, sobre basaments en una gran part aristotèlics. ⁷

Així, en el petit tractat intitulat *Libellus regiminis de confortatione visus*, ⁸ escrit a petició del papa Climent V, amb tota probabilitat l'any 1308, Arnau anteposa als quatre capítols que responen específicament al fi de

4. «Medicina est scientia cognoscendi dispositiones humani corporis, in quantum sanabile, et conservandi sanitatem inventam in eo, et restituendi deperditam, quantum possibile fuerit» (*Speculum medicinae*, 3, A). Bé que imperfecta en esguard de les de Lió i de Venècia, en principi ens referim sempre a l'edició de Basilea (1585) per tal com és la més coneguda de totes.

5. «Naturalis dispositio membri, vel corporis, qua naturales actiones perficiuntur immediate» (*Speculum medicinae*, 4, AB).

6. El concepte de «neutralitas», filosòficament inadmissible, és, nogensmenys, típic de la medicina arnaldiana. Veg. J. A. PANTIAGUA, *La patologia*, 80.

7. «Cui Philosopho», diu emfàticament Arnau referint-se a Aristòtil, «naturali in omnibus est credendum» (*Rosarius philosophorum*, 1995, E).

8. La segona part d'aquest tractat, especial per a la conservació de la vista, diu J. CARRERAS, «és calcada sobre un capítol d'una obra del metge jueu Grabadí Messué, el jove, el qual, però, no cita» (Pròleg a *Ob. cat.*, II, 33-34).

l'obra,⁹ unes consideracions generals sobre la conservació de la sanitat, on incidentalment, però amb gran claredat, enquadra la medicina en el pla de les ciències naturals; puix que la natura — diu en substància ell mateix — rep tot sovint l'influx de les causes concurrents que la transmuten, és imprescindible per a ella una especial norma regent (la medicina) que s'aprofiti, sense anullar-les, d'aquestes transmutacions, segons el fi al qual tendeixen.¹⁰

Per a una major evidència, les fonts del coneixement de la ciència mèdica no ultrapassen els límits naturals. Més, el metge judica de les disposicions del cos sanable a través dels sentits, «per ea quae sensu percipiuntur», tal com correspon a la natura de l'especulació mèdico-experimental.¹¹ Tot sovint, amb tot, ensems amb la llum que rebem mitjançant el raciocini i l'experiment — del qual s'ocupa tot el capítol XX del *Speculum medicinae* —, Arnau invoca la de la revelació.¹²

Hom no s'estranyarà de veure, doncs, tot al llarg de la literatura científica arnaldiana una insistència perseverant vers l'estudi de la natura, fins i tot en obres de caràcter més pràctic que no pas especulatiu;¹³ conseqüència lògica del sistema que Arnau propugna, on els elements no són pas únicament «components primers i simples de tots els cossos mixts», ans són, així mateix, «components primers del cos sanable com a tal».¹⁴

Una tal manera d'enfocar la medicina, feta de sinceritat i al mateix temps d'objectivitat, permet de creure que mestre Arnau de Vilanova havia vençut l'aparent repugnància existent entre el cristianisme i la medicina, ciència dels pagans. De fet, durant els primers segles cristians hom santificà la professió del metge fins al punt de considerar-la com una espècie de sacerdoci, que en l'exercici de la caritat al proïsme fixava els ideals, a vegades heroics, de la pròpia perfecció; però possiblement aquests mateixos precedents, àdhuc en plena Edat Mitjana, conferien a la medicina un nimbe de misteri capaç de torbar, si hom no el superava, el progrés científic.

9. Són els capítols compresos entre el IX i el XIV.

10. *Libellus regiminis de confortatione visus*: ed. P. PANSIER, 13.

11. Cf. *Speculum medicinae*, 219, B; *De diversis intentionibus medicorum*, 642, F.

12. Cf. *Vita brevis*, 1680, B. Sobre la idea del «revelatum» en Arnau, que recorre tant en l'obra mèdica com en l'espiritual, caldria un estudi detingut, que ací fóra poc adequat.

13. Cf. *De conservanda iuventute*, 822, B.

14. *Speculum medicinae*, c. II.

2. LA MEDICINA A LA LLUM DE LA TEOLOGIA

Tal com fa notar Paul Diepgen — a propòsit d'Arnau de Vilanova —, el pensament del metge medieval sempre era sintètic.¹⁵ Segons una escala de valors perfectament jeràrquica, ell subordinava la medicina a la teologia i, aquesta, a la virtut de la religió. Per consegüent, si per a explicar-se en una forma adequada la concepció del món en Arnau cal recórrer a la seva medicina, viceversa, per a comprendre no pocs matisos de les seves idees mèdiques cal tenir en compte el caràcter extraordinàriament religiós de la seva personalitat.

L'actitud religiosa de mestre Arnau es fa palesa onsevilla dels seus escrits, fins i tot en els tractats de tendència especulativa, a vegades prou àrids. Segons el costum medieval, ell sovint comença les seves obres invocant la gràcia divina, i les corona amb doxologies, on revela una franca i encesa pietat filial envers Jesucrist, molt franciscana. En el proemi que anteposa a l'opuscle intitulat *Ars graduandi complexionem medicinarum compositarum* afirma que compila aquestes qüestions empès per l'amor de caritat. És aquesta amor ardent al proïsme, i no pas l'afany de lucre o de vanaglòria, el que tot sovint l'impelleix a pregar devotament al Metge suprem «sofrent per tot el llinatge humà» perquè per la seva gran misericòrdia «es digni il·luminar amb la llum de la seva gràcia — diu — les tenebres de la meua ignorància».¹⁶ Amb tota complaença, a més, aplica a Jesucrist el títol de Metge, imitant els antics escriptors cristians, però puntualitza el seu pensament dient que és «el summe Metge del cos mistic, l'Església de Déu».¹⁷

Amb això, si hom sospesa bé les seves paraules, veurà tot d'una que ell no torna pas a la idea de la medicina teúrgica, però que al mateix temps tampoc no contradiu els principis de la sana espiritualitat del qui diposita en

15. P. DIEPGEN, *Die Weltanschauung*, 20. En aquest mateix sentit afirma G. ALBERTI: «Arnaldo ritiene che gli scopi della medicina e della teologia possano venir raggiunti per vie parallele, essendo oggetto della prima la salute del corpo e quello della seconda la salute dell'anima, ma gerarchicamente la pratica dell'arte salutare vi deve essere soggetta. Ad ogni modo, il medico deve esercitare la sua arte come un sacerdozio, ad onore di Dio ed a profitto del prossimo e deve escludere dal fine della sua pratica salutare ogni idea di lucro, di vantaggio, di piacere» (*Arnaldo da Villanova nella medicina del suo tempo*, «La Riforma Medica», LXI (1952), 219-220).

16. «Medicum supremum, Iesum Christum, obsecro, compatiens toti generi humano... ut per suam dignam misericordiam tenebras meae ignorantiae dignetur lumine suae gratiae illustrare, ut valeam doctrinam componere» (*De epilepsia*, 1624, CD).

17. «Obsecro dominum nostrum Iesum Cristum, qui est summus Medicus corporis mystici ecclesiae Dei, ut per suam misericordiam donare dignetur in me sensum, fidem, et motum charitatis infundere» (*Contra catharrum*, 1590, A).

les mans de Déu la salut de l'ànima i del cos. D'una banda, els problemes de solució incerta amb què ensopega la medicina, a vegades d'una faiso prou tràgica, i, de l'altra, la concepció teològica mitjançant la qual explica l'origen dels coneixements mèdics com un do de Déu, semblen inspirar a Arnau els sentiments religiosos acabats d'esmentar.

Els punts obscurs que dificulten la investigació mèdico-científica i, sobre-tot, l'acció del metge en el terreny concret de les aplicacions oscil·lants entre el diagnòstic i el pronòstic, cauen de ple dins el camp ben delimitat que Arnau assenyalava a la medicina: conservar o restituir la sanitat del cos. Per tal d'aconseguir aquest fi confia en els bons resultats de la medicina medicamentosa i àdhuc psico-somàtica en bastants procediments;¹⁸ però sempre amb la restricció que suposa l'incís original «tant com sigui possible» amb què modifica la definició de la medicina, presa substancialment d'Ibn Sīnā (Avicenna).¹⁹ Un vestigi personal tant més notable com advers a la profunda amor que ell experimenta envers la ciència mèdica, una amor que li omple el cel de les seves aspiracions d'horitzons amples i esperançadors.

Ultra això, Arnau eleva agosaradament al pla diví, acomodant-la al geni de la síntesi teològica de l'Escolàstica — en el coneixement de la qual, malgrat tot, no estava pas dejú del tot²⁰ —, la idea de la medicina, sense que disminueixi per això la vigor racional que li conferien els autors clàssics com Hipocràs i Galè.

Els tractats on ell manifesta aquest intent pertanyen al cicle més agitat de la seva vida, el que va de l'any 1299 ençà, quan abandona l'exercici de la càtedra a la universitat de Montpeller per lliurar-se als afers de caràcter religiós-social. Tots ells revelen un Arnau molt humà, espontani i inquiet; van dedicats a personalitats significades de l'època i, més que res, defugen l'estil didàctic, propi de les obres del període anterior. Són principalment: les *Medicationis parabola secundum instinctum veritatis aeternae*, o simplement *Parabola medicationis*, col·lecció de 345 aforismes, acabada a Mont-

18. Especialment adduïts en els tractats que dedica a les malalties neuròtiques; però veg. també *De vinis*, 600, B.

19. Cf. *Speculum medicinae*, 3, A, i, encara, el que afirma en el *Contra calculum*, 1565, G, i en el *Libellus regiminis de confortatione visus*: ed. P. PANSIER, 13. Ibn Sīnā, que Arnau segueix, defineix la medicina amb aquestes paraules: «Dico, quod medicina est scientia, qua humani corporis dispositiones noscuntur, ex parte qua sanatur, vel ab ea removetur, ut habita sanitas conservetur, et amissa recuperetur» (*Canon medicinae*, lib. I, fen. I, doctrina I: Venetiis 1595, 3, A, 1, versió llatina de G. DA CREMONA).

20. Sobre les relacions entre Arnau de Vilanova i l'Escolàstica, veg. F. EHRLÉ, *Arnaldo de Villanova ed i «Thomatiste»*; J. i T. CARRERAS I ARTAU, *Historia de la filosofia española*, 199-230; M. BATLLORI, *Arnau de Vilanova antiscolastique d'après les textes catalans et italiens*.

pellier l'any 1300 i dedicada a Felip IV *el Bell*, rei de França, arran de la primera ambaixada d'Arnau a París; ²¹ l'intitulat *Contra calculum*, curt escrit d'ocasió, endreçat molt probablement a Bonifaci VIII, i compost, per tant, abans del 1304, any de la mort d'aquest papa; ²² el *De vinis*, escrit entre els anys 1310 i 1311, en terres d'Àfrica, com afirma el mateix text, i dedicat a Robert II *el Savi*, rei de Nàpols; ²³ i finalment, el *De conservanda iuventute et retardanda senectute*, escrit en forma d'epístola, també endreçat al rei Robert II de Nàpols, no abans de l'any 1310. ²⁴

La simple lectura d'aquestes peces fa percebre tot d'una la magnitud de l'intent arnaldià, la vehemència del seu neguit unificador, quelcom de l'ardor evangèlic amb què segellà moltes de les seves empreses. Escrivint per a un papa — versemblantment Bonifaci VIII, com dèiem suara —, defineix la medicina amb aquestes paraules: «La ciència que Déu instituí providencialment per ésser ajut de l'home, contra les incomoditats i necessitats en què havia d'incórrer tot el gènere humà per la caiguda dels primers pares». ²⁵ Una definició en la qual convé de notar per damunt de tot el primer aspecte fonamental, és a dir, el que dona a la ciència mèdica el caràcter de do diví, mitjançant el qual Arnau «santifica» la medicina i basteix ensem amb l'edifici espiritual de la professió mèdica. La medicina ja no és tan solament, com a ciència, un vestigi de la intel·ligència ordenadora de Déu, o bé de la Bondat infinita en tant que el metge que l'exercita esdevé «ministre de la natura»

21. Cols 913-1038. Veg. B. HAURÉAU, *Arnauld*, 58-59; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 15, 22.

22. Cols. 1565-1580. Veg. H. FINKE, *Aus den Tagen*, 202; P. DIEPGEN, *A. von V. als Politiker*, 25; J. A. PANIAGUA, *Vida*, 96. Per a B. HAURÉAU (*Arnauld*, 86) i J. CARRERAS, (Pròleg a *Ob. cat.*, II, 36) el papa al qual Arnau de Vilanova s'adreçà seria més tost Benet XI.

23. Cols. 581-602. Veg. B. HAURÉAU, *Arnauld*, 73-74; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 37; R. VERRIER, *Études*, II, 93.

24. Cols. 813-838. Veg. B. HAURÉAU, *Arnauld*, 56-57; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 33; R. VERRIER, *Études*, II, 93. Com se sap, Roger Bacon tractà del mateix argument mig segle abans que Arnau en dos opuscles intitulats *Liber de retardatione accidentium senectutis* i *Liber de conservatione iuventutis*. Hom ha comprovat que mestre Arnau fa seves moltes idees mèdiques del franciscà anglès en aquest punt, i talment el plagia, que «indeed, any one who will put the two treatises together can still see "that pious and learned physician", as Clement V called him, copying the former line by line, slightly altering the language, substituting his own prescriptions for Roger's, omitting some passages and substituting others, especially a long list of prescriptions at the end» (E. WITHINGTON, *Introduction als Opuscula de Rebus Medicinalibus F. Rogeri Bacon* (Oxonii 1928), XLII-XLIII).

25. «Scientia, quam divina statuit providentia, fore auxiliatricem hominis contra incommoda, necessitates, quas genus humanum ob praevaricationem primi parentis incurrerit» (*Contra calculum*, 1565, F).

en gràcia de la cooperació divina; ²⁶ entra a formar part integrant del mateix pla de la redempció a fi de subsanar «tant com sigui possible» les nafres inferides al cos humà com a conseqüència del pecat original.

Els fonaments remots d'aquesta tesi, Arnau els troba en l'origen diví de totes les coses i en la dignitat de l'objecte de la medicina, ço és: l'home, creat a imatge i semblança de Déu i, a més, redimit.

3. IMPERATIVUS MORALS DE LA MEDICINA

Arnau de Vilanova fou un constructor de la medicina. Ho hem fet notar pel que concerneix la introducció del mètode experimental, i ara convé de recordar-ho respecte a l'ús de l'especulació. Ell volia que en el terreny científic hom se cenyís a la mesura justa, i per això el colpien les desviacions bastant comunes dels metges del seu temps.

Per citar només un exemple, al·ludint de passada la qüestió del mètode, direm que Arnau es desfoga amb aquests mots patètics: «Ai! molts són els cridats, però pocs els escollits; han clos la ciència mèdica en el cercle dels qui consideren només els universals, puix que és més estimat el qui fa passar a la idea universal moltes de singulars; per això algú ha definit la medicina com una ciència que no se sap; Déu beneït ens faci entendre i actuar segons el seu beneplàcit». ²⁷ Crítica coincident, d'altra part, amb la de Roger Bacon quan estigmatitza magistralment els defectes dels metges dialèctics. ²⁸

És cert que en qualque escrit mèdic pertanyent al temps de la maduresa d'Arnau, com, així mateix, en diverses peces de l'«opus» espiritual, batega sempre la fúria antiescolàstica. Els motius que prepararen aquest capteniment tan característic, no cal esbrinar-los ací; basti d'indicar que Arnau no es

26. «Natura enim cuius sapientiae non est finis, omnium horum artifex est, Medicus vero minister cum bonitate et adiutorio Dei benedicti» (*De conservanda inventute*, 826, AB).

27. «Heu multi sunt vocati, pauci vero electi; quoniam scientia medicinae redacta est iam ad opinionem eorum qui sola universalia contemplantur: Qui enim plura singularia ad universale reduxerit, melior habetur. Ideo bene definit quidam dicens: Medicina scientia est quae nescitur: Deus autem benedictus faciat nos scire et intelligere, et secundum suum beneplacitum operari» (*De vitiis*, 588, BC).

28. Afirmat: «Tertius defectus est quod vulgus medicorum dat se disputationibus quaestionum infinitarum et argumentorum inutilium, et non vacat experientiae, ut oportet. Ante 30 annos non vacabat nisi experientiae, quae sola certificat; sed nunc per artem topicorum et elencorum multiplicant quaestiones accidentales infinitas, et argumenta dialectica et sophistica infinitiora, in quibus absorbentur ut semper quaerant et numquam inveniant veritatem. Inventio enim est per viam sensus memoriae et experientiae, et maxime in practicis scientiis, quarum una est medicina» (R. BACON, *De erroribus medicorum*, dins els *Opuscula de Rebus Medicinalibus* (Oxonii 1928), 154).

revela pas enemic de l'especulació forçat pel seu temperament, ja que més tost li agrada, com ho advera, per exemple, en el camp de la cosmologia mèdica aleshores encara inexplorat. Però, noteu que àdhuc quan ell reivindica per a la medicina la categoria de ciència mai no deixa de banda que també és una art; més, amb Ibn Sīnā s'inclina a presentar com a única raó d'ésser de la medicina la missió d'informar l'art. D'aquesta faisó la medicina és una ciència d'aplicació, un afer; en canvi, per a Ibn Rušd (Averroïs), com per a l'Estagirita, és simplement una art basada en la ciència.²⁹

Tal és l'opinió manifestament declarada en el *Speculum medicinae*, a la qual, a més, Arnau dedica tot un tractat que completa amb l'anterior la introducció a la medicina: és l'intitulat *De diversis intentionibus medicorum*,³⁰ escrit a la ciutat de Montpeller durant els anys d'ensenyament universitari, endreçat amb tota probabilitat a alguns dels seus alumnes, com es desprèn de no poques expressions del text,³¹ bé que hom no sap si referir-les a una persona real o si es tracta simplement d'una ficció literària. «La intenció dels metges és solament la pràctica», afirma Arnau, «i amb això és evident que qualsevol conclusió o consideració que no signifiqui un ajut positiu a les obres o bé als coneixements pràcticament útils no pertany a la medicina, puix que en l'art tot és per al fi; no és de l'art qualsevulla cosa que no serveix per al fi».³² Conseqüentment, el metge haurà de donar als seus coneixements sentit pràctic i encara més: del nucli de doctrines que realment podran fer-li servei escollirà aquelles que amb facilitat i poques paraules menen tot d'una a actuar rectament.³³

Heus aquí, doncs, de quina manera mestre Arnau posa en relleu la primacia de la «praxis» en la medicina: una de les raons, sens dubte, per les quals detesta l'especulació típica de l'Escolàstica.

Com qualsevulla altra art, la medicina compta amb normes pròpies i necessàries, puix que les causes que modifiquen la salut poden aplicar-se al

29. Veg. J. A. PANIAGUA, *La patología*, 61.

30. Cols. 639-658. Veg. B. HAURÉAU, *Arnauld*, 52; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 26.

31. Cf. *De diversis intentionibus medicorum*, 639, D; 640, D; 641, B.

32. «Intentio medicorum sola operatio est, et ex hoc patet, quod conclusio vel sermo, qui non facit iuvamentum in opere vel in cognitione utili ad operationem, non est de medicina, quoniam non est artis, quod ad finem artis non ordinatur, omnia enim in arte sunt propter finem eius» (*De diversis intentionibus medicorum*, 642, A).

33. «Medicus cognitionem ad operationem ordinat, in omni doctrina cognitiva vel cognitionis his sermonibus utitur, quibus facilius et paucioribus impeditis ad recte operandum dirigitur» (*ibid.*).

cos amb resultats fins i tot contradictoris.³⁴ Però, com sigui que, pel que concerneix alguns coneixements, mai no podem arribar a una certesa absoluta, el metge, com el nauxer, ha d'obrar per probabilitats més que no pas per raons necessàries.³⁵ Convé naturalment un coneixement adequat de la medicina, perquè ella és «norma regent»; però, més que cap altra cosa, és imprescindible al metge la virtut cardinal de la prudència. No en va mestre Arnau comença el tractat, que dedica a la pràctica mèdica, amb aquesta pregària: «La llum de la Saviesa eterna davalli al teu cor i la força de la Potència divina et vigoritzis els llavis, a fi que fermament entenguis les coses que cal conèixer, verament les manifestis, i més perfectament les aconsegueixis d'obra».³⁶ És el mètode, emprat d'altres vegades, de declarar la finalitat d'una obra; en realitat ell vol tractar de la prudència mèdica, com després afirma explícitament, ja que, «com se sap, per causes diverses», observa, «entre els estudiants d'ara és poc apreciada».³⁷ I això ens fa preveure encontinent el paper important que representen en la medicina arnaldiana les valors morals.

Doncs bé: totes dues vegades que en l'«opus» mèdic arnaldia és descrita la virtut cardinal de la prudència, hom li assenyala tres parts integrants. Les dues primeres corresponen a aquesta virtut en tant que és cognoscitiva; la tercera, en tant que és preceptiva.³⁸ Partint segurament de la mateixa font aristotèlica, la doctrina tomista és gairebé coincident amb la de mestre Arnau. Segons l'Angèlic, la prudència, «recta ratio agibilium», comprèn així mateix tres actes distints: «el primer és el consell, que explora els diversos mitjans propis per a l'objecte que hom pretén; el segon és el judici, que decideix quin dels mitjans trobats és el millor, d'una faiso quasi especulativa, sense tendir encara a la realització; però la raó pràctica, puix que s'ordena a la realització, va més enllà del judici: ella prepara un tercer acte, ço és la intimació, que aplica, realitzant-lo, el resultat del consell i del judici».³⁹ Arnau justament

34. «Cum ergo causae praedictae non ad usum nostrum, devenientes possunt applicari corpori nostro, sic et aliter, vel inest necessitas ut sint regulatae per artem, et non aliter applicentur secundum quod unicuique convenit in conservatione sanitatis similia eligentis, in curatione contraria secundum usus, moderamina et accidentium particularium concursus quae adiacent corpori sanabili et conservabili» (*Libellus regiminis de conformatione visus*: ed. P. PANSIER, 14).

35. Cf. *Contra calculum*, cols. 1566-1567.

36. «Aeternae sapientiae lumen defluet in cor tuum, et divinae potentiae virtus labia tua corroboret, ut intelligenda firmiter clarae mentis oculo percipias, vero sermone proferas, et tandem oris dictu opere perfectius prosequaris» (*De diversis intentionibus medicorum*, 639, D).

37. *Loco cit.*

38. Veg. els textos suara citats dels tractats *De vinis*, 588, BC, i *De diversis intentionibus medicorum*, 639, D.

39. *Summa Theol.* II-II, q. 47, a. 8.

recalca la intimació quan qualifica de metge fidel i savi — per consegüent, prudent — el qui, feta la investigació convenient, tan aviat com pot, s'aplica a guarir el malalt.⁴⁰

Però, ¿quins són els precedents de l'actuació, que el metge prudent ha de «cognoscere» i «agnoscere»? ¿Pertanyen únicament i exclusivament a la tècnica de l'art mèdica, o comprenen també els preceptes morals, que regulen tota la vida del metge? La qüestió podria semblar enutjosa per a alguns sectors de la medicina moderna; per a Arnau, tot el contrari. Vegeu només, per a corroborar-ho, el to en què ell redacta algunes de les *Parabolaë medicationis*; un recull d'una finor espiritual i moral difícilment superables, bell fins i tot en la forma literària. Les que registrem tot seguit són, sense cap dubte, les més adients amb això que ara tractem de provar:

«Quisvulla que fructuosament i legítimament vol guarir, orienti's sempre per desigs elevats» (II).

«El desig noble ansia la glòria de Déu i el bé del proïsme» (III).

«Qui aprèn, no pas per saber, sinó per guanyar diners, esdevé un fill bord en la facultat que ha escollit» (IV).

«Qui és massa sol·lícit de les comoditats temporals és no solament inepte per a guarir; moltes vegades àdhuc és nociu» (V).

«L'ànim ociós i enterbolit pels vicis condemna a l'esterilitat el propi talent professional» (VI).

«Tot desig desordenat lacera la intenció del subjecte operant i impedeix d'obrar rectament» (VII).

«La valor de les realitzacions es mesura pels fins volguts amb anticipació» (IX).

«Puix que la idea de l'obra realitzada es troba en la ment de l'artífex, cal que aquesta representi clarament la seva intenció» (X).

«L'intent il·luminat per tot allò que ajuda a aconseguir el fi pretès mostra amb claredat allò que cal fer» (XI).

«Convé que el metge sigui prompte a obrar, no pas loquaç; car les malalties es treuen gràcies a les virtuts dels remeis, no pas de les paraules» (XX).⁴¹

La resposta a la qüestió plantejada, doncs, flueix clarament i espontània. Heus aquí com la presenta l'autor anònim del comentari adjunt

40. Veg. *Parabolaë medicationis*, 926, G.

41. «Qui iuste voluerit ac utiliter medicari, figat in animo suo nobilem appetitum. Elegans appetitus aut fervet in cultum Dei aut in commodum proximi. Qui non ut sapiat, sed ut lucretur, addiscit, in facultate, quam elegit, efficitur abortivus. Sollicite vacans commodo temporali, non solum inutilis, sed nocivus est pluries in medendo. Vagus animus, et voluptatibus irretitus, artis peritiam sterilitate foedat. Omnis motus animi vel appetitus inordinatus, mentem lacerat operantis, et impedit rectum opus. Ex effectibus praeintensis tota ratio agibilium derivatur. Cum exemplar exterioris operis in mente geratur artificis, necesse est, ut sit clarum speculum mentis eius. Mens informata cunctis praeibentibus directionem ad opus, claro monstrat intuitu, quid agendum. Convenit Medicum efficacem esse in opere, non loquacem: quia morbi non vocibus, sed rerum essentiis, aut viribus expelluntur» (*Parabolaë medicationis*, cols. 915-922).

de les mateixes *Parabolae medicationis*: «Els seguidors d'aquesta doctrina, si desitgen d'aconseguir llur fi immediat, que és de guarir rectament, han de sotmetre llur intenció a la llei que mai no s'inclina més a una banda que a l'altra; és a dir, han d'honorar talment Déu, que guareixin els malalts principalment per la seva glòria». ⁴²

Inspirat en aquest sentit, l'afer mèdic, realment viscut, troba la seva plenitud humana i espiritual. Però en Arnau de Vilanova, ¿es revela tostemps així? Ho hem vist en allò que esguarda els principis; resta de comprovar-ho en moltíssims aspectes d'aplicació concreta, summament delicats, en els quals el seu llegat pot ésser encara important, perquè el problema substancialment mai no canvia, és perenne.

42. «Executores istius doctrinae, si voluerint consequi finem eius immediatum, qui est recte medicari aegris corporibus, debent intentionem suam illi regulae informare, quae numquam curvatur vel obliquatur, scilicet Deo taliter, ut ad ipsius gloriam et honorem principaliter medicentur» (*Ibid.*, 914, C).

II

MORAL PROFESSIONAL MÈDICA

La medicina física, dissociant la intervenció de Déu i la virtut curativa dels elements, semblava rebaixar la tensió religiosa i moral de la consciència professional del metge cristià, a diferència de la teúrgica, que més tost tendia a deturpar-la per escriure.

D'ambdós pols, com hem vist en el capítol anterior, mestre Arnau de Vilanova escollí de bona hora el primer. Vegem ara com defineix els deures morals del metge cristià, a les acaballes del segle XIII i al començament del XIV.

I. SENTIT DE LA PREPARACIÓ PROFESSIONAL

Seguint la tradició dels autors clàssics de la medicina, Hipocràs i Galè, a través d'Ibn Sīnā i dels altres metges i filòsofs àrabs, Arnau concebé la cura mèdica de l'home espiritualment i corporal, en la seva unitat i personalitat. Una orientació científica per a la qual, hom ha dit, «el temps no estava encara madur del tot».¹

1. E. BENZ, *Die Geschichtstheologie der Franziskanerspiritualen des 13. und 14. Jahrhunderts nach neuen Quellen*, «Zeitschrift für Kirchengeschichte», LII (1933), 103. Ací no acceptem, però, aquesta afirmació amb l'extensió ultrancera que li dona l'autor quan, prenent com a base el text del *Contra calculum* (1568, DG) i la idea general que vol deduir dels regiments de sanitat, tot en relació amb les preocupacions escatològiques d'Arnau, arriba a conclusions com, per exemple, aquestes: «Hier also ist das eschatologische Zeitbewusstsein medizinisch gefasst», 102; «Die medicina moderna hat also eine eschatologische Funktion. Ihre Aufgabe ist nicht die Bekämpfung der Krankheit oder ihrer Symptome, sondern generell die Erneuerung und Verjüngung des Menschen. So wird hier auf medizinischen Boden aus dem eschatologischen Zeitbewusstsein heraus wieder die Idee der reformatio geboren», 103; i, encara, «So ist bereits in den medizinischen Schriften der Grundgedanken seiner Geschichtsanschauung ausgesprochen: der Zusammenbruch einer alten Welt und eines alten Menschen, aus dem ein neuer

Reflexos d'aquesta idea — no ben desenvolupada perquè en ell era fruit de l'ensenyament rebut i de la intuïció, més que no pas de la reflexió — es troben ça i lla dels següents escrits: *De considerationibus operis medicinae*, *De conferentibus et nocentibus principalibus membris corporis nostri*, *De epilepsia*, *De sterilitate*, *De tremore cordis*, *Regimen sive consilium quartanae* ² i, a més, en el famós *Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum directum et ordinatum*. ³

Arnau comença per oposar-se resoludament als metges contemporanis seus, inculplant-los de l'estat rudimentari de la medicina. Pensa en ells quan, adreçant-se al seu amic Grosseynus, resident a la ciutat de Colònia, es queixa en to amarg de la lluita doctrinal que li mouen aquests «mestres», dels quals — li recorda — tu has rebut l'ensenyament, de faisó que encara ara «tens la intel·ligència ofuscada». ⁴ El motiu d'aquest capteniment dur davant per davant dels seus col·legues, Arnau aquesta vegada el sosté comprovant que no és possible de reportar d'ells l'art d'aplicar al cos els remeis adequats, per la simple raó que no la posseeixen: són empírics que apleguen fets aïllats i només els saben d'una manera vaga i obscura. ⁵

Ell propugna un tipus de «tractament» molt superior, tanmateix no cenyit ni al mecanisme fals dels metges fenomenòlegs. Cal tenir present — diu Arnau — tot l'estat d'esperit del pacient, passat i present de la seva evolució espiritual, des del primer instant que ambdós, metge i malalt, entren en contacte, puix que «après, les choses damunt dites per orden de natura observades», afirma seguint Ibn Sinā, «convén a saber, sobretot, que ls accidentz de la ànima muden lo cors fortament, e fan manifesta empresion e mudament en les obres de la pença; e per ço los accidentz qui nouen deuen ésser esquivatz

gereinigt, frischer, wiedergeborener Mensch und eine neue Welt hervorgeht», 104. En canvi, del text i del context, Arnau sembla més tost voler induir els metges a l'adaptació de la terapèutica antiga, car, «scrutinio rationis», diu, «quod est operationis thesaurus, more convenit prudentis Medici, cuius est aegritudinem sibi manifestare, periculum eius detegere, et eidem remedium adhibere» (*Contra calculum*, 1568, G).

2. Núms. 19, 53, 49, 38 i 34 de la llista d'obres mèdico-científiques dreçada per J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 18-43.

3. Cols. 787-812. Versió catalana, contemporània d'Arnau, de B. SARRIERA, *Ob. cat.*, II, 99-200. El P. M. BATLLORI ha descobert fa poc temps innegables coincidències d'aquesta obra i el *De removendis* d'Ibn Sinā, que Arnau podia haver conegut en el mateix text original. Veg. *Arnau de Vilanova en Italie*, «Analecta Sacra Tarracensis», XXIII (1950), 90.

4. *De considerationibus operis medicinae*, 849, C.

5. «Quoniam reportare non poteris artem seu regulam rationis ad inveniendam formam rectae applicationis causarum salubrium, ad humanum corpus, quoniam in eis non est, nam cum empirici sint, solum in collectione particularium elaborant, et ideo de illis solum notitiam crassam faciunt et obscuram» (*Ibid.*)

de tot en tot». ⁶ Com a mitjà de cura insisteix que sigui foragitada la ira «cor ira sobreescalfa totz los membres, e, per raó de la gran calor del cor, confon e destruu totes les obres de la raó e del enteniment», ⁷ com també la tristor, car «reffreda e afeblex lo cors e'l fa tornar magre e sech, per tal cor estreny lo cor, e entenebra los esperitz, e'ls engroseex, e destruu l'enginy, e embargua la aprehenció (ço és, lo raebiment dels sens), e escura lo juhí, e nafra la memòria». ⁸ En canvi, recomana amb sollicitud, en llocs diferents i per a ocasions diverses, d'acord amb el principi hipocràtic «contraria e contrariis curantur», el goig, l'alegria, les audicions de música (s'entén espiritualitzant, no pas la frígia, per exemple, repel·lida per la civilització hellènica), la lectura de narracions amenes, la contemplació dels cossos celestes, dels objectes estimats i la conversa amb les persones cares. ⁹

Una expressió bastant més sòlida de la doctrina que reflecteixen els passatges certament arnaldians suara adduïts, l'ofereix el *Regimen sanitatis* extens, adscrit a mestre Arnau, sembla la primera vegada, en els «opera omnia» editats a Lió el 1504 a cura de Tommaso Murchi. ¹⁰ Ací hom estableix la distinció, després acceptada correntment, entre allò que pertany a la cura del «filòsof moral» i allò que correspon a l'acció estricta del metge: correcció dels accidents de l'ànima i del cos, respectivament, segons el vocabulari escolàstic d'aquella època. Distinció solament pràctica; car tants són els mitjans per a guarir com són les alteracions que sofreix el cos humà; puix que els accidents de l'ànima alteren el cos, també el metge ha d'educar-los i, quan cal, reprimir-los. ¹¹ Més clar és encara el relleu reconegut a l'estat moral i espiritual del malalt, car hom especifica curosament que la complexió de l'organisme es ressent de la maldat dels costums, i que, així com els costums sovint deriven d'una complexió malaltissa, de la mateixa manera, dels mals costums, en pot derivar una mala complexió. ¹²

6. *Regiment de sanitat a Jaume II: Ob. cat.*, II, 132.

7. *Loc. cit.*

8. *Ibid.*, 133.

9. *Regimen quartanae*, 1496, E.

10. No ens consta amb certesa la paternitat arnaldiana d'aquesta obra, però el fet de l'influx doctrinal d'Arnau sobre ella és, amb tot, inqüestionable. Veg. B. HAURÉAU, *Arnould*, 54-55; R. VERRIER, *Études*, II, 53-57; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 31-32; M. BATLLORI, Notícia preliminar a *Ob. cat.*, II, 70-71 i l'art. cit. *Arnau de Vilanova en Italie*, 87-88.

11. «Quot enim modis alteratur ex necessitate corpus, tot sunt procurationis genera, et quia animae accidentia ex necessitate alterant corpus, correctio eorum ad Medicum spectat et eorundem moderatio» (*Regimen sanitatis*, 702, A).

12. «Nam ex malitia morum et passionum, potest in corpore generari complexionis malitia, et sicut mali mores sequuntur malitiam complexionis, sic ex malitia morum complexionis malitia generari potest» (*Ibid.*, 668, B).

Al marge dels hipotètics sistemes antropològics i de llurs orientacions, el metge ha d'assentir, doncs, amb totes les conseqüències pràctiques al fet que, en plena efervescència de l'humoralisme, l'autor del *Regimen sanitatis* extens constata així: la gamma de la sanitat és molt extensa, i, si bé existeix un tipus de sanitat perfecta, que és la del cos ben regulat en l'espècie humana, per moltes raons, ella no és mai invariable ni indivisible.¹³

A una sanitat complexa, diferent segons els individus i llurs estats d'esperit, correspon un tractament mèdic adequat. Tal ha d'ésser el sentit de la preparació professional del metge: acurada tècnicament i científica, dejuna de les biseccions absurdes del positivisme antropològic, orientada vers el coneixement de l'home sencer.

2. PRIMERS ELEMENTS DE DEONTOLOGIA MÈDICA

Desvetllar la responsabilitat del metge, «coexecutor d'actes personals prop del malalt»,¹⁴ i orientar-la: heus aquí tot l'intent moralitzador de mestre Arnau en la professió mèdica, com resulta de la lectura del capítol cinquè del seu comentari al cànon d'Hipocràs, que comença amb els mots *Vita brevis*, i del tercer del *Contra calculum*, descomptat com a francament apòcrif, exceptuada, sembla, la primera terça part, l'opuscle intitulat *De cautelis medicorum*.¹⁵

Primerament, el metge ha d'ésser fidel, de guisa que ni per imperícia, ni per imprudència, ni per deixadesa, no causi dany al malalt.¹⁶ Fidel, com es comprèn, als deures professionals i, sobretot, a la confiança que els pacients han de dipositar en ell; en d'altres termes: escau al metge d'ésser diligent a recercar la natura de la malaltia i caut a medicar.

Per a conèixer la malaltia cal la diligència: primer, «praemeditando», ço és, indagant curosament què s'ha de fer abans de la visita; segon, «colligendo signa», escrutant quins són els signes o símptomes durant el temps

13. «Sanitatis latitudo est valde magna, datur tamen una sanitas aliis perfectior, et est sanitas corporis temperati in specie humana, quae etiam sanitas in indivisibili non consistit, propter plura» (*Regimen sanitatis*, 660, F).

14. L'expressió és de P. LAÍN Y ENTRALGO, *Medicina e historia* (Madrid 1941), 295.

15. Cols. 1453-1458. Veg. P. PANSIER, Introduction a *Arnaldi de Villanova Libellus regiminis de confortatione visus*, 8; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 45-46; J. A. PANIAGUA, *Cautelas de los médicos*, Traducción castellana y nota preliminar, «Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina», I (1949), 367-373.

16. «Sit Medicus in sua curatione fidelis, ut caveat ne per imperitiam sauciet, per negligentiam vulneret, vel dolosis fraudibus imprudenter occidat» (*Contra calculum*, 1567, F).

de la visita, i tercer, «componendo collecta», avançant, després, el diagnòstic.¹⁷

Si, feta la investigació pertinent, d'acord amb els extrems suara descrits, el metge no reïx a esbrinar el caràcter de la malaltia que grava el pacient, aleshores, amb tota fidelitat, o ha de confiar-ho a altri, o bé ordenar un règim neutre.

El primer cas s'esdevé quan, compulsats entre ells els significats dels símptomes recollits, cal concloure «si revelen d'una faisó certa, o solament probable, la natura de la infermetat i de les seves causes»; ¹⁸ si hom dubta, comunament ha de consultar un altre col·lega, i encara, si això no satisfà prou, sempre que el pacient no es trobi en destret econòmic, cal persuadir els familiars i els amics que avisin un tercer metge, fins i tot, si cal, de terres llunyanes. Durant el temps d'aquests recursos, el metge, confessant sincerament el seu desig ferm de portar el malalt per la via més segura, ha de seguir interessant-se per ell, entre d'altres motius — diu Arnau — perquè amb aquest capteniment «lleial i diligent» hom dóna confort i exclou d'antuvi l'enuig d'esperar.¹⁹

Amb tot, aquesta forma sincera, però cauta, de procedir, sovint no basta, o perquè el tarannà del malalt és molt impacient, o perquè, així mateix, els parents i els amics que l'envolten són impetuosos i importuns. En tals condicions — Arnau parla, amb tota certesa, ensenyat per l'experiència professional de llargs anys — el metge còmodament i honestament no podrà desertar, ans, a fi d'evitar la maledicència i, més que res, l'angoixa del pacient, serà constret a ordenar un règim inofensiu a base de medicaments més o menys útils «quantum ad aliquid», bé que impropis del caràcter íntim de la malaltia, «servando semper legalitatem». ²⁰ Justament — afirma, pensant de precís en aquests inconvenients difícils de superar — els autors han classificat les «causes» neutres, amb gran profit de la medicina, puix que porten sovint consol al malalt i alhora alliberen el metge de la pertorbació.²¹

Tot seguit de la fidelitat, Arnau subratlla, com a indispensables al metge, les virtuts de l'honestedat i de la modèstia.²² Honestedat, en primer terme,

17. Cf. *Tabula super vita brevis*, 1721-1728.

18. *Vita brevis*, 1709, D.

19. *Vita brevis*, 1709, F. Veg. també *Tabula super vita brevis*, 1729-1730 (1661-1662: num. errònia).

20. *Ibid.*, 1710, A.

21. «Propter casus dubios inventae sunt a sapientibus causae neutrae: unde multum iuvamentum praestant in medicina, cum infirmis praebeant consolationem, et medicum praeservant a confusione» (*Ibid.*, 1707, A).

22. «Sit (medicus) honestus in thalamis, delitescat in eo flamma libidinis, nec tactu adeat, nec aspectu mordescat» (*Contra calculum*, 1567, F).

en la inspecció clínica del malalt i, anant més enllà, en els mètodes hipotètics de què hom se serveix per als experiments científics i terapèutics.²³ Modèstia, no pas perquè hom exigeixi aquesta virtut al metge com a tal, sinó perquè sense ella no podria conservar-se pur en l'exercici de la professió. En aquest sentit Arnau contempla els perills inherents a la inspecció, que per necessitat caldrà estendre sovint a tots i a cadascun dels membres del cos: animats, espirituals, nutritius i generatius, segons la classificació general de l'anatomia clàssica. D'alguns d'aquests membres, el metge podrà recollir «*proprio visu et tactu*» els signes demostratius de la infermetat, però per a d'altres haurà de recórrer al socors d'una tercera persona, és a dir, quan la modèstia com a vigilant guardiana de l'honestedat, «que tothom deu servir il·lesa i el metge particularment»,²⁴ no li aconsellarà de fer-ho. Amb tot, perquè mestre Arnau suposa de bona hora l'existència de l'honestedat interna i vigilant en el metge, car declara «*mundis munda sunt omnia*»,²⁵ i perquè a vegades la medicina mateixa hi obliga,²⁶ el clínic — diu ell — pot justament i lícitament examinar personalment el malalt i, fins i tot, raonar sobre matèries escabroses, a despit dels sentiments naturals de rubor, com els que ell mateix experimentava a propòsit d'unes cures sexuals.²⁷

A més de fidel, d'honest i de modest, el metge ha d'ésser prudent a parlar i, més encara, a callar: «sigui caut a guardar silenci sobre les coses que no convé de revelar» — afirma Arnau —.²⁸ Però el silenci professional, almenys prop del malalt i dels seus familiars, no sempre és factible, com és de preveure, car amb molta freqüència ells exigiran al metge de satisfer llurs ànsies, d'altra banda perfectament comprensibles perquè són humanes. Per a aquestes i d'altres circumstàncies escau la circumspecció en les respostes,²⁹ sempre

23. Sobre l'ús mèdic de les cures moralment il·lícites, veg. més enllà, pàgs. 48-61.

24. «In capite proprio visu et tactu recolligit signa demonstrativa, sive prognostica, in membris vero subiectis interdum iudicio alieno, scilicet, quando scrutinium illorum membrorum erubescencia prohibet fieri, tamquam fidelis et pervigil hostiaria, seu calcula honestatis, quam illaesam omnibus hominibus convenit observare, praecipue Medico» (*Speculum medicinae*, 220, G - 221, A).

25. *Contra calculum*, 1574, D.

26. Veg. *ibid.*, 1574, C.

27. Veg. *De conservanda inventute*, 819, C.

28. «Sit (medicus) in silendo cautus, ut taceat quae revelare non expedit, et futurus (sit) cognitor futurorum secretorum. Occultaque colliget in scrinio cordis pectoris, sub sigillo claudat» (*Contra calculum*, 1567, G). Text, sembla, bastant corromput, sobre el qual no fan més claror les edicions que precediren la de Basilea.

29. El *De cautelis medicorum* reporta, en aquest sentit, el següent consell, un bon tros curiós: «Septima cautela est, et est forte multum generalis, tu forte nihil scies, dic, quod habet obstructionem in hepate: dicet, non Domine, immo dolet in capite, vel in

mesurades, i l'ambigüitat en la previsió del futur, dins la veritat estricta, car en bé del mateix proïsme el metge no pot ni ha d'hipotecar l'esdevenidor de la malaltia, entre d'altres raons, perquè ultrapassaria els límits de la ciència mèdica; menys encara pot prometre de restablir la salut lligant-se amb afirmacions o circumloquis del tot imprudents, perquè faria injúria a Déu, del qual tot bé procedeix.³⁰

Deixats de banda d'altres deures, lligats més o menys amb les virtuts que han de regular les relacions del metge respecte al malalt, Arnau recalca tot d'una que ell sigui assenyat a fer ús dels medicaments, i traça, de pas, la norma del comportament a observar amb els apotecaris, als quals hom ha de facilitar les instruccions convenients.³¹ Desaprova la dèria d'alguns metges incipients d'acudir irreflexivament als remeis extremats; ell prefereix tostemps els consemblants, és a dir, com significa el context, els que són més pròxims als recursos curatius de la natura. Segurament per raons idèntiques blasma quiscvulla que, per snobisme, practica les troballes científiques d'última hora, ni que sigui sota espècie de prova o d'experiment terapèutic;³² per adduir només un exemple ell no vol recomanar la cura de la «crepatura» que feien alguns col·legues seus, perquè la considera summament perillosa: en el terreny científic no pretén de discutir-la, simplement la rebutja com a home de bé, puix que — diu — per aquests mitjans no augmenta la fama ni el nombre dels amics; més tost hom esdevé llastimosament reu de la mort.³³

L'ordenament moral ressenyat suara, reflex pàl·lid dels afanys socials de mestre Arnau, sovint, per causes previstes amb dificultat, no comporta en la pràctica una execució literal. Els mitjans de cura més eficaços, per exemple, no són sempre absolutament obligatoris, ja que llur aplicació depèn de la major o menor tolerància del subjecte pacient; «hom no sempre aconsegueix

tibiis, vel in aliis membris, tu debes dicere, quod hoc venit ab hepate, vel a stomacho: et specialiter utere hoc nomine obstructio, quia non intelligunt quid significat, et multum expedit ut non intelligatur locutio ab eis» (1453, DE). Un text, però, d'autenticitat fortament dubtosa, com dèiem no fa gaire (veg. pàg. 26), d'acord fonamentalment amb la doctrina d'Arnau, bé que mostraria com ell «ennemi déclaré des charlatans, employait néanmoins et même conseillait quelques-uns de leurs stratagèmes» (B. HAURÉAU, *Arnould*, 69).

30. «(Medicus) non promittat sanitatem, quia tunc usurpat divinum officium et Deo facit iniuriam» (*Vita brevis*, 1722, A).

31. Veg. *Contra calculum*, 1567, G - 1568, A; *Tabula super vita brevis*, 1733-1734.

32. Cf. *Contra calculum*, 1568, A.

33. «Unde huiusmodi curationes periculosas, de quibus Medicus non potest acquirere famam seu gloriam, vel copiam amicorum, sed potius potest dici reus mortis, non approbo, nec consulo probo viro, seu Medico famoso, quod de hoc aliquo modo se intro-mittat» (*Breviarium practicae*, 1291, E).

l'obra moralment recta pels mitjans eficaços», diu Arnau, «sinó també pels més segurs i pels més tolerables». ³⁴

Com a coronament dels preceptes morals és interessant de veure la manera suggestiva com Arnau de Vilanova il·lustra el fons científic que ells eventualment tenen. Així, si prohibeix de prometre la sanitat al malalt, és perquè ella no se segueix de la intervenció mèdica com una equació matemàtica. La sanitat, explica, només per analogia es diu fi de la medicina, car, «prout est in forma sanabilis» no està ni en la ciència, ni en el subjecte que l'actua «per artem», és a dir, en el metge, ministre de la natura. No està únicament en el subjecte, s'entén, a semblança dels actes morals, que tenen com a fi d'obrar bé. La seva vera situació és paral·lela a la dels operables «quorum finis est operatum», puix que en ells a vegades la forma es troba en la part operant, com és el cas de les formes solament «artificials»; d'altres no, com s'esdevé, per exemple, quan la forma, fi de l'obra, no és solament artificial. I — conclou — aquest és el cas de la sanitat: el seu principi, el cos humà, «per se» és natural, però, «per accidens», és artificial. Per via d'exemple, ell arrodoneix la seva explicació escolàstica en el fons i sobretot en l'estil, comparant la sanitat amb el fruit que, mitjançant la suor del propi treball, l'agricultor extreu de la terra; com és obvi, aquest fruit no depèn únicament del seu esforç, per bé que regulat tècnicament. ³⁵

Tal doctrina, és clar, estalvia sobrerament a Arnau de recordar als metges la virtut de la humilitat, a la qual els exhorta, entre d'altres, sant Antoni de Florència. ³⁶

3. ALGUNS PUNTS ESPECÍFICS DE DEONTOLOGIA MÈDICA

Seguida pas a pas la línia de l'actuació del metge prop del malalt, convergent en concret en l'elaboració mental del diagnòstic i, ensems, en les reserves amb què hom s'ha de captenir respecte al pronòstic, sempre sota

34. «Medicus fidelis et sapiens cognitis cognoscendis quam celerius potest subvenire aegritudini, ideo dictum est confestim. Similiter dixi secundum tolerantiam infirmi, quia opus rectissimum non efficacibus tantum, sed tutioribus consumatur: nam Medicus non semper tenetur facere quod rectius est, sed tolerabilius et tutius, et ideo aliquando amputat manum, vel pedem ut totum corpus salvetur a corruptione» (*Tabula super vita brevis*, 1729-1730 (1661-1662: num. errònia).

35. «Unde sicut finis agricolae, qui operatur per artem agriculturae, est fructus, qui tamen non est in partem eius, sic et medicinae vel Medici finis est sanitas, et universaliter in artibus et scientiis, quae habent adinvicem ordinem, finis posterioris est in partem prioris» (*De parte operativa*, 251, B^C).

36. Cf. S. ANTONINUS FLORENTINUS, *Summa Theologica*, p. III, tit. VII, c. 1 (Veronae 1740), III, 280, A.

el punt de vista moral, convé de separar ara les qüestions que mereixen un relleu especial.

a) *Mentídes professionals.*— En un primer pla, més tost doctrinal, Arnau sembla voler recriminar la mentida, àdhuc per a fins medicinals. La missió del savi — diu — és de no mentir en les coses que sap i ensems de descobrir l'engany onsevulla que sigui,³⁷ ja que mentir és contra els homes (caire social de la mentida) i contra Déu.³⁸ Quan ell afirma, doncs, seguint Hipocràs i Galè, que l'acció mèdica és a utilitat del cos «secundum modum debitum»,³⁹ hom pot deduir amb bon fonament que pensa en el mode no pas solament físicament possible, sinó també moral. La circumspecció i l'ambigüitat que inculca per a les respostes semblen així mateix mesures de prevenció contra l'error i, per escreix, contra la falsedat.

La pràctica, amb tot, aconsella a mestre Arnau alguns procediments poc o no gens compaginables amb el deure de dir la veritat. No solament indica als metges un vi especial «per a enganyar els malalts»,⁴⁰ sinó que ell mateix compongué unes *Tabulae* on recull, amb aquesta finalitat, moltes cures del tot inofensives, per bé que la seva ment, com consta en el pròleg que anteposa a aquesta compilació curiosa, no és pas la de facilitar al metge els mitjans de prolongar la infermetat segons el seu albir, o bé d'enganyar sense motiu el malalt: l'intent dels seus *remeis* és només per a alguns casos especials, com el dels pacients ansiosos o molt suggestionables que no toleren la demora, per exemple, quan el diagnòstic encara no és prou clar per a aventurar-se a establir un règim definitiu.

Que Arnau admet com a lícit l'anomenat mètode de suggestió, consta més clarament encara pel capítol titulat *De accidentibus animi*, del *Speculum medicinae*, on afirma rodonament que, d'acord amb la doctrina de Galè, «el metge deu falsar amb enginy i cautela les apreciacions que perjudiquen la salut del malalt, de guisa que subtilment enganyat les canviï per d'altres

37. «Duo sunt opera sapientis, unum est non mentiri, de quibus novit, et aliud est mendacium posse manifestare» (*Regimen quartanae*, 1493, E).

38. «Si vero in recessu a patiente forsitan, aut ab assistentibus vel amicis comitantibus eum, interrogetur, quid sentiat vel opinetur de statu patentis (*sic*) praesenti, vel futuro, non debet respondere cum duplicitate malitiosa, seu cum falsa, nec etiam cum mendacio, ut aliquid respondeat dissonans menti suae: ut si asserat, sperare, quod non sperat, vel timere de eo, quod non timet, utrumque enim esset erroneum, vel repugnans veritati et honestati, et in humanam perfectionem contra Deum: et etiam Medicus loquens ita consequenter per hoc caderet in confusionem, et ignominiam: quare finaliter comprehenderetur in suo mendacio, et in sua dolositate» (*Vita brevis*, 1707, DE).

39. *De considerationibus operis medicinae*, 851, D.

40. *De vinis*, 596, D.

de confortants». ⁴¹ Ja no es tracta, doncs, de les astúcies comunes per a desorientar beneficiosament el malalt: el que Arnau pretén és simplement un frau, admissible amb certes condicions per a algunes hipòtesis rares, mai, però, com a norma. ⁴²

b) *Honoraris del metge*. — La teoria d'Arnau sobre els honoraris del metge concorda amb la concepció personal que ell té de la medicina. El metge té dret a la retribució, no pas per la sanitat, que no depèn absolutament d'ell, sinó per la fidelitat esmerçada en el treball remot i immediat, és a dir, el que va de la primera preparació professional a l'última intervenció prop del subjecte malalt.

Ben segur perquè li fa escrúpol de parlar-ne, ⁴³ mestre Arnau no és gaire més concret en aquest tema; li basta d'admetre el fet i la licitud de la retribució. Insisteix a condemnar, en canvi, quiscvulla que s'atansa a la ciència amb mires exclusivament humanes: «qui aprèn», diu en forma aforística, «no per saber, sinó per guanyar diners, esdevé un fill bord en la facultat que ha escollit». ⁴⁴ L'incentiu primari del mester mèdic ha d'ésser la caritat envers Déu i el proïsme, perquè ella sola és la que «bonifica» el treball del metge, ço és, el fa mereixedor, de primer, de la gràcia de Déu, i després,

41. «Tenetur Medicus, Galeno testante, nocivas aestimationes aegri falsificare cum ingenio et cautela, scilicet ut aeger ab eo subtiliter deceptus, atque latenter ad conferentem aestimationem mutetur» (*Speculum medicinae*, 162, F).

42. Veg. sobre aquesta qüestió G. DEL VECCHIO, *La verità nella morale e nel diritto* (Roma 1954), 22.

43. Veg., per exemple, el que Arnau diu al pontífex Bonifaci VIII: «Maiorum huius salutis doctrinae desiderium, pertrahente mox ad curationem fidei experientia, solerti ratione et industria, condescendo, vel de hiis, quantum est in me, omittendo, quod charitati potius, quam iactantiae imputetur, cum simplicem omnem gratiam Dei participatam mihi gratis per hanc conscripsero veritatem. Confido enim nec apud praelibatum meum Dominum de debilitate huiusmodi retributionis, quinimo de fidei labore mercedem, cum merces labori, et non fructui debeantur: licet Medici summi gratia, et intentione devota iam fructum huiusmodi laboris optatum diutius comprehendam, et Dominum praelibatum sospitati corporis restitui languidum, nec conscientiam meam de amissione veritatis mendacii crimine incurram» (*Contra calculum*, 1571, FG). No en va, doncs, el papa Gaetani digué la frase famosa «inveni enim unum Catalanum facientem bona, scilicet magistrum Arnaldum de Villanova» (cf. H. FINKE, *Aus den Tagen*, 192, n. 1), en rigor lògic no exclusiva, bé que hom hi ha volgut veure un judici un bon tros desmereixedor de la gent de la Catalunya medieval.

44. *Parabola medicationis*, 915 E (920: num. errònia). «Ratio est», afirma el comentarista anònim, «quia puer dicitur abortivus, cum paritur imperfectus, et ante tempus debitum, sed qui addiscit, ut lucretur, et non ut sapiat, paritur imperfectus: quia paritur ad imperfectum finem, cum perfectus finis cuiuslibet facultatis sit cognitio creatoris, sed lucrum et maxime rerum mundanarum de quo hic intelligitur, non facit ad cognitionem creatoris, imo impedit ipsam, quia comparatur spinis» (*ibid*).

en un pla molt inferior, de l'emolument que justament i lícitament pot rebre dels homes.⁴⁵ És pensant en la turpitud del vici oposat que Arnau amonesta els predicadors evangèlics, comparant-los a «fals metge, lo qual no entén principalment en lo profit dell malalte, mas solament en pàxer sa fam, ço és, que sia loat e tengut per savi e bé guardonat».⁴⁶

Amb això no és gens estrany que ell no dediqui una sola paraula a recalcar l'obligació moral de l'assistència als necessitosos, perquè — i aquest sembla un tret característic de la seva deontologia mèdica — prefereix, més que no pas d'entretenir-se en l'enumeració detallada dels diversos preceptes, de deixar ben clars els principis ètico-morals d'on procedeixen. Malgrat tot, també aquesta vegada la pràctica és el ressò fidel de les més acaronades conviccions de mestre Arnau: en el *Breviarium practicae*, en ocasions distintes,⁴⁷ en el *De coitu*⁴⁸ i, encara, en d'altres tractats hom ensopega sovint amb aclariments molt simptomàtics sobre la condició social dels possibles malalts, tant pobres com rics.

c) *Metges jueus*. — Pel que hem fet notar a l'entorn de la necessitat d'una acurada formació intel·lectual i pràctica,⁴⁹ i de l'exigència d'una intenció moral recta per a tot aquell qui desitja d'atansar-se a la ciència, hom pot concloure que Arnau hauria privat l'exercici de la professió mèdica als ineptes i, molt més encara, als perversos.

Amb tot, la seva obra mèdica no presenta una sola al·lusió, favorable o adversa, a l'exercici de la medicina de part dels metges jueus, s'entén en gràcia de la curació dels cristians, malgrat la prohibició rigorosa donada pel Concili trullà, reunit a Constantinoble l'any 692, els cànons disciplinaris del qual eren inspirats per un zel sa i per un desig fervent de reformar els abusos, tot i les manifestes intencions antiromanes que van provocar-lo;⁵⁰

45. Cf. *Vita brevis*, 1710, E.

46. *Raonament d'Avinyó*: *Ob. cat.*, I, 202.

47. *Breviarium practicae*, 1055, B i D; 1179, D; 1180, D. Noteu que Arnau fa presents les seves preocupacions pels malalts pobres justament en els proemis que anteposa a cadascun dels dos primers llibres del *Breviarium*.

48. *De coitu*, 845, E.

49. Pàgs. 23-26. Noteu de passada que mestre Arnau informà Climent V sobre la redacció del pla d'estudis destinat a la novella universitat de Montpeller; el seu nom consta en la primera de les tres butlles datades a Avinyó el 8 de setembre de 1309. Cf. *Cartulaire de l'Université de Montpellier* (Montpellier 1890-1912) I, 219-221; *Regestum Clementis Papae V ex Vaticanis archetypis* (Romae 1887), a. 5, 369-371, nn. 6248, 6249 i 6250.

50. Cf. el text de la prescripció trullana, inserida després al *Corpus Iuris Canonici* (C. 28, q. 1, c. 13), a H. T. BRUNS, *Canones Apostolorum et Conciliorum saeculorum* IV, V, VI, VII (Berlin 1839), I, 40, c. 11.

una prescripció que, d'altra banda, anà renovellant-se per diferents Concilis particulars a fi de sortir al pas a necessitats pastorals de caràcter local: en el celebrat a Trèveris (Trier), l'any 1227;⁵¹ en el de Besiers, tingut l'any 1246;⁵² i, per recordar només els immediatament anteriors al temps d'Arnau, en el reunit a la ciutat d'Albí, l'any 1254.⁵³

Els dos últims Concilis suara indicats, convocats en províncies eclesiàstiques del migdia de França, foren motivats pels perills enormes a què estaven sotmeses les comunitats cristianes sota l'influx dels albigesos i, sobretot, dels nombrosos i prepotents nuclis de jueus amb els quals havien de conviure; per això hom comminava els transgressors, si calia, fins i tot amb la pena de l'excomunió. Si Arnau, doncs, mestre universitari de Montpeller, com qui diu al costat de Besiers i d'Albí, pocs anys de celebrats els respectius Concilis, pretereix dins l'obra mèdica la qüestió dels metges jueus i, per extensió, heretges, no serà certament, sense cap intent d'esbrinar-ne les causes, per manca de coneixement de les prohibicions conciliars.

Almenys quatre escrits seus de caràcter religiós, en canvi, fan plena referència a aquesta qüestió; són: el que comença *Reverendissime...*, memorial adreçat per Arnau al papa Benet XI; la *Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Frederici tertii regis Siciliae eius fratris*; la *Informació espiritual al rei Frederic*;⁵⁴ i el tractat *De caritate* adreçat a una abadessa. En la *Informació espiritual* Arnau recorda al rei de Sicília que «per promoció de la veritat evvangèlica»,⁵⁵ entre d'altres providències, «ordenarets que jueu, tant com en sa error perseverarà, no gos, en pena de cors e d'aver, medicar negú crestià; e si crestià lo requer, que sia punit en certa quantitat». ⁵⁶ El monarca, deixeble fidelíssim de mestre

51. En el c. XI *Sequitur de nobilioribus Advocatis* de les actes d'aquest Concili, hom llegeix: «...item dominis terrae praecipimus, aut judaeis suis, ut eos cogant sub aliqua poena, ut non intromittant se de aliqua medicina, nec aliquam potionem dent Christianis» (I. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (Florentiae, Parisiis, Lipsiae, 1759), XXIII, 34).

52. El c. XLIII *Ut iis (Judaeis) Christiani causa medicinae non utantur*, diu: «Praeterea excommunicentur Christiani qui in infirmitate positi, causa medicinae se committunt curae Judaeorum» (I. D. MANSI, *ibid.*, 702).

53. Consta en el c. LXIX *Ut Christianis Judaeis non utantur medicinae causae*: «Excommunicentur praeterea Christiani qui causa medicinae curae se commiserint Judaeorum» (I. D. MANSI, *ibid.*, 852).

54. Amb aquest encertat títol batejà el P. M. BATLLORI l'escrit arnaldí que comença «Seynor: vós sòts tengut...» (Notícia preliminar a *Ob. cat.*, I, 78).

55. «La veritat evvangèlica», o «veritat del christianisme», com repeteix tot sovint Arnau, «és la reforma religiosa i social promulgada pels espirituals i els beguins, i també la croada contra els musulmans» (M. BATLLORI, *Ob. cat.*, I, 169, n. 5).

56. *Informació espiritual*: *Ob. cat.*, I, 235.

Arnau, féu passar integralment tal ordinació a les *Constitutiones sive capitula*, que, pocs dies després de rebuda la *Informació*, destinà al bon règim dels seus vassalls, als quals, especificant el motiu del seu procedir, observa que els jueus essent infidels a llur Senyor, ho seran així mateix als servents de Déu.⁵⁷ L'al·lusió dels tractats espirituals restants és una fiblada típica de l'Arnau irritat contra els religiosos mendicants, a causa de la guerra que li movien entorn de la famosa qüestió dels temps finals. Aquests religiosos falsos, declara, si queien malalts, seran tan sol·licitos de la salut del cos, que no tindran escrúpol a fer cosa blasfema, deshonor de Crist i dissipació de la seva veritat; és a dir, si cal cridaran a llurs cases el metge jueu o altra persona manifestament enemiga de la veritat cristiana.⁵⁸

Amb tals prescripcions Arnau va bastant més enllà de les aleshores encara vigents, com subratllaven molts moralistes i canonistes del temps.⁵⁹ No content d'interdir-ne el recurs als cristians — perquè és blasfèmia i deshonor de Crist, com també perquè comporta un perill greu per a la fe i per a la mateixa salut del cos —, aprofita el seu influx a la cort del monarca de Sicília per a fer transcendir la prohibició al terreny polític-social i estendre-la directament als jueus, més tost que als cristians. La crítica que fulmina contra els religiosos serà motivada, sens dubte, pel pecat d'escàndol, ja que el recurs als metges jueus en els casos de veritable necessitat, com especifiquen alguns autors, era del tot lícit.⁶⁰

d) Obligacions i drets del pacient.— A semblança dels teòlegs moralistes i dels grans canonistes del temps, Arnau de Vilanova, al costat de la moral professional del metge, presta atenció a les obligacions i als drets del pacient, a vegades àdhuc en forma sincrònica, ja que les qüestions d'ambdues deontologies tot sovint s'entrellacen.

57. Diu el text: «In hiis confidere non possumus, qui fidem non habent, nec aliis poterunt esse fideles, qui eorum dominum prodiderunt» (*Constitutiones*: H. FINKE, *Acta Aragonensia* (Berlin - Leipzig 1908 - 1922), II, 698).

58. «Altresi, se eglino fosono infermi, sarranno tanto ardenti e tanto solliciti di procurare la salute del corpo, che non dubiterano di fare cosa che sarà manifestamente biastemia et disonore di Christo et dissipatione della sua verità, per ciò che, se non posono guarire altramente, chiamerano a loro cura lo giudeo o altra persono la quale saprano manifestamente che sarà abhominabile a Dio» (*Tractatus de caritate*: M. BATTIOLI, *Les versions italiannes*, 416-417).

59. Veg. P. DIEPGEN, *Die Theologie und der ärztliche Stand* (Berlin - Grunewald 1922), sobretot el c. III: *Priesterstand und ärztliche Berufsbetätigung. Jüdische, arabische und häretische Ärzte*, 20-2.

60. Cf. S. ANTONINUS FLORENTINUS, *Summa Theologica*, p. III, tit. VII, c. 11 (Veronae 1740), III, 287, E.

L'obligació primera de qualsevol malalt existeix, tanmateix, abans que ho esdevingui, car per un deure natural tothom, malalt o sa, ha de maldar per la conservació de la pròpia vida i, per consegüent, de la salut del cos. Arnau resta colpit pel fet que l'home, impulsat per les pròpies tendències es lliura a les coses del món extern sense cap mena de control, quan les criatures irracionals, per la llei de l'instint, s'emmotllen a un regiment sàviament ordenat. Els homes — diu —, abusant del lliure arbitri de què Déu els ha dotats, tenen la gosadia de preferir en llurs eleccions les coses il·lícites: origen de la mort de l'ànima i, indiscutiblement, amb ella, de moltes malalties, car és cert, constata amb dolor, que creix tant i tant l'embriaguesa de molts en llur manera de fer que, preterides la ciència i les virtuts mitjançant les quals l'ànima assoleix la perfecció i coneix Déu, de tal guisa s'abandonen a les pròpies velleïtats, que amb escriu té acompliment l'aforisme «n'occeix més la gola que el glavi». ⁶¹ En aquesta constatació de fons mèdic i espiritual cal trobar, d'altra banda, el punt de partença per a explicar l'impuls que donà vida als coneguts regiments de sanitat arnaldians, que usaren totes les capes socials de l'Edat Mitjana i àdhuc la ultrapassaren. ⁶²

També per la mateixa consideració Arnau raona la missió social assenyada als metges: no pas altra que la d'assistir el proïsme i d'orientar-lo en el compliment del deure natural de servir la salut; un ministeri no solament tolerable, sinó digne de tota honorança, com declara el text conegut de l'Eclesiàstic, ⁶³ que Arnau tot sovint invoca. Únicament els abusos certs comesos sota el pretext de llur professió poden explicar les censures de sant Ambròs als metges romans i la caricatura cruel que fan, de tots els Galens, autors com Ramon Llull, Petrarca, Rabelais i d'altres, de quasi tots els temps i regions. ⁶⁴

Durant el temps que durarà la infermetat, el pacient, ultra el respecte que tostemps deu a la persona i a la professió mèdiques, té l'obligació d'obeir promptament les prescripcions inherents al tractament a seguir; després, de remunerar el metge pel treball esmerçat; i, si el malalt és cristià, d'excloure de bon començament el recurs il·lícit als metges jueus i heretges.

Per tal de disposar-se espiritualment a l'hora de la mort, sobretot, mitjançant la recepció dels sants sagraments, el pacient té el dret sagrat de saber amb temps si la seva infermetat és realment perillosa; ⁶⁵ l'obligació d'avisar-lo

61. «Plures occidit gula, quam gladius» (*De conservanda iuventute*, 838, A).

62. Diversa, evidentment, de la que hi entreveu E. BENZ, *art. cit.*, 100-104.

63. «Ret al metge els honors que li pertanyen, perquè també l'ha creat el Senyor» (*Eccli* 38, 1).

64. Veg. sobre aquesta literatura curiosa A. PAZZINI, *Medicina denigrata e medici denigratori* (Roma 1945).

65. Cf. *Vita brevis*, 1711, E; *Breviarium practicae*, 1398, A.

és, per això, més del metge que no pas dels familiars. Arnau, quan recorda aquest deure, no perd temps a escatir si la notícia agreujarà o no l'estat del malalt, ell que ha parlat d'altres vegades de la força curativa de les impressions de l'ànim. En canvi, feta excepció d'un passatge dubtosament autèntic del *De cautelis medicorum*,⁶⁶ calla prudentment sobre la després discutida obligació dels metges d'induir el malalt a confessar-se tantost com és declarada la infermetat, com indicava el papa Innocenci III l'any 1216, en el Concili IV del Laterà⁶⁷ i, bastants anys més tard, puntualitzava sant Pius V en la seva butlla *Supra gregem*, del 8 de març de 1566.⁶⁸

Puix que la deontologia mèdica d'Arnau de Vilanova recolza, com hem vist en el capítol primer, en l'exercici de les virtuts, la prudència n'és òbviament la síntesi i el coronament.

El metge ha d'ésser, per damunt de tot, prudent, no pas segons la previsió humana, perquè el complex d'obligacions que hom li exigeix ultrapassa de molt les possibilitats naturals. Ha de posseir la prudència, que flueix espontània de la saviesa; o almenys maldar per posseir-la, com explica Arnau en el seu tractat *De prudentia catholicorum scholarium*. Metge savi i metge prudent, per a ell son binomis equipolents, car «la saviesa com a ordinativa de l'acció vers el fi recte s'anomena prudència».⁶⁹

Guiat per la virtut de la prudència, el metge orientarà la seva vida privada, sempre irrepreensible; es captindrà rectament envers els altres —és a dir, Déu i el seu proïsme—, i es veurà instigat a perfeccionar cada dia més el volum dels coneixements necessaris per a la medicina,⁷⁰ ben entès que ell haurà de pregar humilment la Font única de la saviesa per aconseguir les bones disposicions, sense les quals ni l'esforç personal ni la mateixa pregària no poden aprofitar.⁷¹

66. Entre les prescripcions adreçades als metges en aquest petit tractat, hom troba la següent: «Cum igitur ad domum accesseris, antequam ad infirmum accedas, quaere an confessus fuerit, et si non sit statim confiteatur, vel permittat (*sic*) tibi statim se confiteri, et hoc abutendum non est, quia multae aegritudines propter peccatum emergunt, quae lacrymis continentiae sordibus mundatae a summo curantur Medico, secundum id, quod dicitur in Evangelio: Vade, et amplius noli peccare, ne tibi aliquid deterius contingat» (*De cautelis medicorum*, 1455, DE).

67. Cf. *Corpus Iuris Canonici*, C. 13, X: *de poenitentiis et remissionibus*, V. 38.

68. Cf. *Bullarum, Diplomatum et Privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum* (Augustae Taurinorum 1857), VII, 430-431.

69. «Sapientia in quantum agenda ordinat in finem rectum appellatur prudentia» (*De prudentia catholicorum scholarium*: *cod. Vat. lat.* 3824, f. 49).

70. Cf. *ibid.*, *cod. cit.*, f. 48^{rv}.

71. Cf. *ibid.*, *cod. cit.*, ff. 43^v, 45^v.

III

QÜESTIONS MÈDICO-MORALS

La convergència de la medicina i de la moral prop del mateix objecte, és a dir, l'home, aconsella d'estudiar a part alguns problemes bifocals, mèdico-morals, sorgits en ambdues disciplines mercès a la diferència de llurs plans (psico-somàtic de la medicina, i espiritual, de la moral) i per la necessitat metafísica d'una única veritat, per la qual no és lícit de dissociar ni en la investigació ni en la pràctica els deures morals dels postulats de la ciència.

Es fa de difícil precisar en les obres d'Arnau de Vilanova la delimitació entre aquest gènere de qüestions i les altres restants, més tost pertanyents a la deontologia mèdica, perquè, entre altres motius, ell no planteja d'una faiso sistemàtica tots els problemes morals relatius a la medicina. Les que inserim tot d'una, cal prendre-les en un sentit ample, bé que suficient per a penetrar fins a la medulla la ideologia religiosa de llur autor, posada a prova en el gresol de la recerca científica, no tan personal, amb tot, com hom desitjaria.

I. L'ÀNIMA I EL COS

Subratllada oportunament la importància cabdal dels tons psico-somàtics de la medicina arnaldiana, convé d'escatir ara, com a pòrtic de les qüestions mèdico-morals, els principis racionals que li serveixen de base. En particular: quins són els aspectes a tenir més en compte en les relacions mútues de l'ànima i del cos.

D'antuvi l'antropologia que Arnau de Vilanova propugna presenta un caràcter mèdic molt preponderant; ha nascut ensems amb la pràctica de la professió mèdica i respon gairebé sempre a fins terapèutics per damunt de tot. Cert, les seves fonts més llunyanes, cal cercar-les en les obres dels grans

filòsofs hel·lènics, car del text mateix traspuen a vegades cites més o menys explícites, mentre que, si l'ocasió ho demana, hom invoca amb respecte l'autoritat doctrinal de Plató i d'Aristòtil, entre d'altres; d'ells, tot i les diferències profundes que els separen, Arnau accepta sens dubte els postulats primaris de la psicologia racional. L'influx d'Hipocràs, de Galè i sobretot dels àrabs Ibn Rušd i Ibn Sīnā és més notable, en canvi, en les aplicacions de caràcter curatiu que ell poua de la psicologia.

Arnau estudia les passions — tret d'unió de la medicina, de la psicologia i de la moral —, com gairebé totes les doctrines fonamentals, en el seu tractat d'introducció a la medicina, el *Speculum medicinae*; ¹ d'altres obres presenten alguns matisos més tost complementaris, del terreny concret, que il·luminen no poc el seu pensament. És del conjunt d'aquestes peces — les adduirem oportunament — que caldrà partir, amb tota seguretat, per a la comprensió global de la psicologia arnaldiana i dels problemes annexos del tot interessants, que, amb tot, preterim, per tal com Juan Antonio Paniagua ha promès d'ocupar-se'n en bloc en un estudi pròxim. ²

Per a explicar-se l'existència dels dos aspectes essencials de les passions, és a dir, del paper que hi prenen l'ànima i el cos, Arnau comença constatant l'eficiència de l'ànima, forma del cos, mercès a les facultats cognoscitives; quelcom, doncs, de la psicologia de l'acte humà.

La gènesi de les passions o accidents de l'ànima (en el sentit ample que els escolàstics donaven al mot «passio»), comença en la ment — diu Arnau —, sense cap intent de modular massa les seves afirmacions, i, tanmateix, és quasi segur que ell devia conèixer en aquest punt el tractat *De fide orthodoxa*, de sant Joan Damascè, del qual se serviren els pensadors occidentals, des del segle XII, per tal de dilucidar el procés psicològic de l'acte humà. ³ Tot seguit, la «vis aestimativa» — la «wahn», de l'epistemologia avicenniana ⁴ — judica de la conveniència de l'objecte representat en la ment: bo o dolent, útil o nociu. Una vegada feta l'«estimació», l'accident de l'ànima ja no és més de la ment: és del cor; per això no troba inconvenient a anomenar aquests accidents adés passions de la ment, adés passions del cor: de la ment, explica, no pas d'una manera formal, sinó efectiva, com a causa principal interna que n'és, car, segons els metges, ella és la «raó interior cognoscitiva»; ⁵ del cor, en

1. Hi dedica tot el c. LXXV, intitulat *De accidentibus animi*, cols. 156-169.

2. J. A. PANIAGUA, *La patología*, 74.

3. Veg. O. LOTTIN, *Psychologie et morale aux XIIe et XIIIe siècles* (Louvain 1942-1954), I, 393-399.

4. Veg. A. M. GOICHON, *La philosophie d'Avicenne et son influence en Europe médiévale* (Paris 1944), 31-33.

5. *Speculum medicinae*, 156, E.

canvi, amb més d'exactitud, perquè aquest és el subjecte de la passió, principal pacient de l'estimació que hom ha fet de l'objecte, centre radial d'on dimanen totes les altres transmutacions corpòries que s'operen en l'organisme de l'home gràcies a les passions.

Acostant-se, més o menys conscientment, a la doctrina tomista de les passions,⁶ Arnau les redueix a dues de fonamentals: la delectació i la dolor — no, naturalment, com a passions externes, sinó internes, car ambdues responen a noms comuns. La gamma de les diverses passions que deriven de la delectació i de la dolor, ell l'explica pels apetits, pels objectes i pels efectes. Pels apetits, ja que referint-les al «concupiscibilis» n'esdevé: amor o odi, desig o fuga (també horror), goig o tristesa; si, d'altra banda, hom les relaciona amb l'«irascibilis»: esperança (Arnau no hi inclou la desesperança), temor, audàcia i ira. Pels objectes propis, perquè mercès a ells les passions, com les potències, es diferencien específicament. I, pels efectes, d'una manera doble, ja que, o es consideren com a pertanyents als hàbits morals, i aleshores cauen dintre el camp de la filosofia moral, o com a causants directes de les transmutacions del cos i entren, per consegüent, en el nombre de factors capaços de determinar la salut, objecte de l'atenció mèdica.

Ja bastant introduït en la qüestió, Arnau escomet el problema de la natura de les passions. Ací seria lícit d'esperar, doncs, que ell arrodonís el seu pensament d'acord amb una doctrina més filosòfica; però, com aclareix el text, no vol immiscir-se en estudis que no li pertoquen, com és ara de determinar les «raons definitives»; prefereix de constatar el fet experimental, és a dir, que les passions són accidents que modifiquen o poden modificar el cos. Anant més enllà, diu que en realitat són certs moviments appetitius; però això i tot només és per a deixar ben clar que la consideració llur és de la competència del filòsof moral, no pas del metge.

Una de les causes que desvetllen les passions és extrínseca al subjecte: tot el que poden atènyer els sentits exteriors amb relació al bé o al mal, a la complaença o a la desplaença. L'altra, intrínseca, és doble; la primera n'és com la causa eficient, car tot allò que hom concep o imagina de nociu o de confortant, bé que en la realitat no ho sigui, mou nogensmenys l'ànim i immuta el cos;⁷ l'altra, dispositiva, prepara la generació d'aquests accidents pels

6. Cf. *Summa Theol.*, I-II, q. 23, a. 4.

7. Veg. com Arnau il·lumina aquesta afirmació: «Tantum enim vim habet movendi corpus coniunctum forma impressa imaginationi, quam aestimatio iudicat esse rei utilis, vel nocivae placentis aut displicentis, quod non solum in vigiliis movet, ac vehementer immutat, sed etiam frequenter in somnis: in vigiliis quidem patet, tam in alienatis corporibus, quam in corporibus sanae mentis: in alienatis enim saepius experimur, quod

mitjans psíquics i pels de la natura; així s'esdevé mercès a la complexió dels membres, car l'ànima, de conformitat amb la doctrina platònica i agustiniana, segueix les disposicions del cos; pels «esperits»,⁸ dispositius així mateix dels membres; i, sobretot, per la sang: un factor, el darrer, que el metge haurà de tenir tostemps davant els ulls perquè representa un dels recursos principals de la terapèutica.

De tots els extrems fins ara assenyalats, el quart és el de més transcendència per a la medicina: el que tracta dels efectes de les passions en el cos humà. Per això, d'acord amb les pressuposicions doctrinals referides suara, el metge, abans de curar, ha de registrar i classificar els accidents que ajuden o perjudiquen la salut, car, després de l'aire, els factors que més fortament immuten el cos són les passions. La conclusió pràctica segueix, doncs, espontània; com afirma Ibn Sīnā, indiscutiblement guia d'Arnau en aquestes qüestions, «servar la sanitat ensems de l'ànima i del cos consisteix a regular els costums».⁹

Al costat de la doctrina esquemàtica que reflecteix el capítol setanta-cinc del *Speculum medicinae* — probablement d'aportació original molt minsa —, cal sens dubte esbrinar la que conté el petit tractat *De amore heroico*,¹⁰

patiuntur irrationabiles erubescencias, timores, audacias atque tristitias. Nam melancholicus, qui existimabat se dentem habere prominentem exterius, ut dens apri, quotiescumque videbat se ab aliis intueri, et intuentes eum adinvicem colloqui, existimans de monstruositate sui dentis eos habere sermonem, erubescibat et rubore perfundebatur» (*Speculum medicinae*, 158, F - 159, A).

8. El mateix Arnau ens dona la definició dels «esperits»: «Spiritus est vapor subtilis et pervius, ex naturali sanguine generatus, ad deferendum virtutes influentes a principalibus membris ad alia, et eorum operationibus serviendum... Spirituum genera tria sunt, quemadmodum et virtutum, quarum latores existunt, scilicet vitalis, naturalis, animalis. Vitalis autem in sinistro cordis ventriculo generatur, et ab inde per arterias ad coetera membra pervenit, sicut et naturalis calor exinde fluens... Reliqui vero spiritus, licet subiecto non differant a vitali, ratione tamen differentes sunt. Vitalis enim, cum ab hepate fuerit informatus, naturalis efficitur, et exinde per venas cum sanguine caeteris distribuitur membris, et propterea dicit medicus ipsum oriri ab epate (*sic*): Cum autem idem vitalis a cerebro informatur ad alias actiones exercendas, transit in animale» (*ibid.*, 24, B - 25, D).

9. «Ira namque vehementer calefacit: et tristitia multum exiccat: et pigritia virtutes laxat animales, et complexionem ad phlegmatis proprietatem inclinat. In temperamento ergo morum custodia sanitatis animae et corporis simul consistit» (*Canon medicinae*, lib. I, fen. III, doctrina II: Venetiis 1595, 59, F, 3, versió llatina de G. DA CREMONA).

10. Cols. 1523-1530. Escrit a petició d'un col·lega d'Arnau, resident a Sardenya, el qual li havia proposat anteriorment la solució de dues qüestions mèdiques. Probablement devia ésser compost durant el temps de la fama mèdica de mestre Arnau, és a dir, durant els anys d'ensenyament a Montpeller.

perquè n'és el complement pràctic i especulatiu imprescindible; altrament seria de difícil capir el grau elevat d'influx sobre les decisions del lliure arbitri que mestre Arnau atorga a les passions.

L'amor que en el tractat alludit hom qualifica com a heroica, «amor heroicus», no és ni l'amor com a passió estètica,¹¹ ni tampoc, d'una manera exclusiva, l'amor com a passió eròtica.¹² Segons la lletra de la definició que Arnau n'avança, és: «un pensar assidu i vehement sobre la cosa desitjada, amb l'esperança d'aconseguir el plaer que d'ella deriva».¹³ Definició, noteu-ho bé, no pas exhaustiva, ja que aleshores seria ver que Arnau identifica la part i el tot, el pensament i l'amor, com interpreta erròniament Nikolaus Oschle — Taurellus, en nom llatinitzat —,¹⁴ ans solament de la causa d'aquesta passió: de l'així dita «passio mentis». Justament si Arnau accentua la part de les facultats cognoscitives en l'amor heroica és per a indicar tot d'una que la nota específica d'aquesta passió, amb relació a totes les altres, és la intensitat amb què hom pensa contínuament sobre la cosa desitjada, de faisó que violenta el judici de l'estimativa, mou l'apetit i garanteix per molt de temps la retenció de la imatge impresa en la fantasia. D'ací se segueix naturalment un impuls desenfrenat vers l'objecte cobejat, com explica el capítol segon, tant de poder qualificar l'amor heroica com una passió dominant, «non quia solum accidat Dominis» — diu Arnau —, sinó perquè subjuga l'ànima i el cor de l'home, o també perquè els actes de tals amants vers l'objecte anhelat són equiparables als actes dels servents envers el propi senyor.¹⁵

11. Veg. M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de las ideas estéticas en España* (ed. nacional), Santander 1946, I, 439-440, nota. Segons aquest eminent autor crític, el tractat en qüestió «es buena página de fisiología pasional, para escrita en el siglo XIII» (*loc. cit.*).

12. Així ho pretén B. HAURÉAU (Arnauld, 68) contra el sentit obvi de tot el tractat. La passió eròtica pot ésser una manifestació de l'amor heroica, si es vol la més pròpia, però no pas la mateixa passió. Ni cal deixar-se suggestionar pel possible origen etimològic de la paraula «heroicus» fent-la derivar del mot grec ἔρως, més tost que del llatí «herus», car, per bé que Arnau diu «graece dicitur herois» (*De parte operativa*, 271, A), l'equivalència a la noció que tot seguit en dóna, ço és, «domina rationis», convé indiscutiblement més al mot llatí.

13. «Vehemens et assidua cogitatio supra rem desideratam, cum confidentia obtinendi delectabile apprehensum ex ea» (*De amore heroico*, 1525, C).

14. Veg. el seu comentari a aquest tractat, imprès conjuntament amb les obres d'Arnau en l'ed. de Basilea (1526, B). N. Oschle comentà una gran part dels escrits mèdics arnaldians.

15. *De amore heroico*, 1528, B.

Pel que podem entrellucar tant de l'exposició teòrica del *Speculum medicinae*, com de l'aplicació concreta analitzada en el *De amore heroico* — tenint present que l'intent d'Arnau era de reduir la seva doctrina a les soles conclusions d'ordre mèdic —, sembla, doncs, que els punts més notables de les relacions mútues de l'ànima i del cos són els següents:

- a) cal admetre com un fet inconcús la influència de l'ànima sobre les disposicions de l'organisme humà;
- b) cal reconèixer, tant en les coses del món extern com, especialment en els preparats medicinals, una acció sobre els sentits i, per tant, sobre les disposicions de l'ànima;
- c) les passions són el punt de partença per a ben discernir les relacions existents entre l'ànima i el cos.

Tals postulats, directament pouats de l'experiència, estan a la base de qualsevol psicologia escolàstica, més si és d'inspiració aristotèlica, i, amb això, és de lamentar que Arnau no se servís amb més d'amplitud dels resultats positius aleshores obtinguts, ja que, si estableix l'influx cert de les passions sobre les disposicions de l'ànima, li calia ensems especular sobre el mode amb què aquestes determinen la voluntat. Més encara: convenia de puntualitzar la manera com la «forma sensible», impresa en la fantasia, actua sobre el judici de l'estimativa, perquè els animals, davant per davant d'aquestes formes, no poden controlar llurs reaccions (com l'ovella, per exemple, que fuig tantost com veu el llop); l'home, en canvi, es determina per una «forma» de coneixement procedent de l'intel·lecte, «per ipsum concepta et quodammodo cogitata»; com a ésser intel·ligent, gaudeix d'un domini absolut de la seva activitat, «suae operationis dominium», com diu sant Tomàs.¹⁶

És clar, hom no pot inculpar Arnau d'aquests i d'altres punts més o menys flacs de la seva disquisició, justament perquè ella és típicament mèdica, no pas filosòfica. Ell s'accontenta amb aprofitar, en vista de la «sanitas», la constatació d'uns fets, com abans féu, entre d'altres, Roger Bacon; si, doncs, els recordem, és solament per significar que, per no haver-hi insistit prou, Arnau perjudica, potser inconscientment, l'exercici del lliure arbitri, d'una manera especial quan amb entusiasme molt poc científic lloa les excel·lències d'alguns remeis secrets de la medicina que — les expressions són seves — canvien

16. *Contra gent.*, II, c. 47. Noteu que aquestes «formes» de coneixement no són pas idees especulatives, sinó idees motrius corresponents al judici de la raó pràctica, preàmbul immediat de l'elecció de la voluntat (Veg. O. LOTTIN, *Op. cit.*, 237, n. 1).

l'avar en un generós, el luxuriós en un cast, el tímid en un audaç, o vice-versa; en poques paraules, condueixen cap al cel.¹⁷

El dualisme que ell propugna, per tant, més que no pas de natura ocasionalista o bé condicionalista, sembla ésser més tost interaccionista, és a dir, l'ànima i el cos són les causes mútues de llurs transmutacions.

2. LES FUNCIONS REPRODUCTIVES

Les funcions mitjançant les quals s'assegura la continuïtat de l'espècie humana tenen, des del punt de vista religiós, una importància de primer ordre per les paraules bíbliques «creixeu i multipliqueu-vos i ompliu la terra»,¹⁸ que Déu adreçà als primers pares tan bon punt els hagué creats. D'altra banda, la fisiologia i la patologia de tals funcions constitueixen sens dubte un dels capítols més complexos de la medicina de tots els temps. Si, després, a més d'estudiar-les en elles mateixes, hom les considera sota d'altres aspectes, com la virginitat, la continència i la castedat, llur complexitat augmenta encara; senzillament, llavors cal tractar-les com a qüestions mèdico-morals.

Els problemes morals annexos a la vida genital, com cap altra de les qüestions mèdico-morals arnaldianes, convé d'escrutar-los amb el confront previ de tota la seva medicina i dels autors als quals ell més s'aproxima; particularment cal tenir presents els recalcats aspectes psicològics de les relacions de l'ànima i del cos: l'influx del temperament sobre les disposicions anímiques, entre d'altres coses.

De l'abundant literatura mèdica arnaldiana, tres peces principalment esguarden el tema de les funcions sexuals: el tractat intitulat *De coitu*,¹⁹ mèdic i ensems higiènic, inspirat en Hipocràs i Galè; el *De conceptione*,²⁰ sobre els impediments fisiològics de la concepció, molt esquemàtic però clar;

17. Cf. *De simplicibus*, c. LXXXIII. Arnau conclou el capítol amb aquestes paraules: «In his igitur rebus, et supradictis est omne secretum medicinae, et tu excita te super hoc, et vigila, quia tu audivisti Pithagoram ad philosophos dicere, tanto magis dictis attollere mentem, quanto magis doctor abbreviat sermonem. Nam de secretis multa decet intelligere, sed semper pauca dicere, vel scribere» (*Ibid.*, 380, C).

18. *Gen* I, 28.

19. Cols. 839-848. R. VERRIER ha apuntat, el primer, algun dubte sobre l'autenticitat d'aquest opuscle (*Études*, II, 95, n. 6). D'altra banda, G. SARTON l'ha adscrit a un gènere de literatura mèdico-aràbiga, instructiva i eròtica ensems, de la qual seria l'únic tractat escrit en llatí fins ara conegut (*Introduction to the History of Science*, II/2, 79-80).

20. Cols. 319-322. En l'edició «princeps» de Lió, el títol complet d'aquest opuscle és *Compilatio de conceptione*.

i el *De sterilitate*,²¹ tant de l'home com de la dona, amb indicacions bastant ingènues per tal d'afavorir la fecunditat llur quan aquesta és impedida per defecte d'ordre físic.²² A la introducció d'aquests escrits, prenent com a punt de partença les paraules escripturístiques suara citades, l'autoritat de l'Estagirita i algun argument teològic més o menys personal, Arnau presenta d'antuvi la virtut generativa com a cosa excellent, procedent d'un apetit noble, volguda per Déu, conforme a la natura humana i digna d'admiració, perquè sense ella podria lògicament perillar la perpetuació de l'espècie humana sobre la terra.

El fet d'insistir tan sovint sobre l'aspecte no mèdic de la virtut generativa, en obres dedicades en rigor a la fisiologia i a la terapèutica de les funcions sexuals, amb el recurs explícit de les paraules del llibre del Gènesi, només pot significar una presa enèrgica de posició per part de mestre Arnau enfront de l'heretgia neomaniquea del temps: els albigesos. Les doctrines morals d'aquests grups herètics, molt difosos a tot el sud de França, extremament rigoroses mercès al dualisme establert entre els respectius principis del bé i del mal, interdiien qualsevol acostament a les coses del món, fins i tot al mateix matrimoni, car consideraven la carn com a criatura diabòlica; i, ultra això, perquè la unió sacramental de l'home i de la dona garantia el curs de les generacions novelles i retardava, per consegüent, el retorn esperat de totes les ànimes al cel.²³

Després de les introduccions que anteposa als tractats esmentats no fa gaire, Arnau no torna més sobre l'aspecte teològic de la seva disquisició, que esdevé únicament mèdica. Doncs bé: segons la doctrina mèdica que Arnau propugna i la de gairebé tots els autors de medicina que el precediren, l'ús del matrimoni s'ordena al profit de la natura mateixa, és a dir, regulat amb seny. ajuda a la sanitat del cos. Roger Bacon s'acontenta amb dir simplement que l'ús sexual no perjudica la natura;²⁴ però també mestre Arnau, al llarg de la seva exposició doctrinal i pràctica, pallia bastant l'aparent rigidesa de la seva posició amb les condicions que posa com a imprescindibles i que

21. Cols. 1505-1522. Per a l'autenticitat d'aquest tractat veg. P. DIEPGEN, *Studien*, Zweite Folge, I.

22. Dels *Opera* d'Arnau cal extreure per francament apòcrif el tractat *Remedia contra maleficia*, que reporta alguns mitjans supersticiosos per a ajudar a la fecunditat. Veg. P. DIEPGEN, *A. de V. de Improbatione maleficiorum*, 400, n. 2; J. CARRERAS, Pròleg a *Ob. cat.*, II, 45.

23. Veg. F. VERNET, art. *Albigeois*: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, I, 677-687.

24. R. BACON, *Liber de conservatione iuventutis*, dins els *Opuscula de Rebus Medicinalibus* (Oxonii 1928), 124.

esguarden principalment l'edat convenient,²⁵ la freqüència,²⁶ l'hora²⁷ i, com és natural, l'estat personal de la salut.²⁸ Observades curosament aquestes prescripcions, ell assenyala el coit entre els sis factors que, segons els llibres antics de la medicina, conforten la salut i per escriu disposen l'organisme a ben viure llargs anys. I és que l'acte sexual representa per a les humors internes — diu Arnau —, per al semen en primer terme, allò que l'operació de la «phlebotomia» és per a la purificació i l'evacuació de la sang sobreabundant, ja que la retenció excessiva del semen «infestat temperamentum»;²⁹ i l'ús moderat de la funció reproductiva, a més d'assegurar per voluntat de Déu la continuïtat de l'espècie, serveix per a expellir les superfluitats danyoses, causa, en determinats subjectes, de la tristesa, dels pensaments pertorbadors, de la pesantor del cap, de la debilitat de l'apetència i de la digestió.³⁰

Però malgrat la teoria mèdica de les funcions sexuals, Arnau admet la possibilitat de la continència i àdhuc la necessitat. La suposa i de fet li atorga un relleu mèdic important quan insisteix prop dels metges que la tinguin present i que anotin en la fitxa facultativa del malalt «si aquest és o no continent». ³¹ Ultra això, la recomana als esposos immediatament abans, durant i després dels períodes menstruals de la dona per tal de no impedir que s'esdevingui la concepció; ³² així mateix, quan la dona està prenys, «quar en aytal cas», diu al rei Frederic III de Sicília, «l'acostament no és a servii de Déu, anç és al contrari en dues maneres: la una, quar és pollució dels acostants; l'altra, quar la criatura, per la qual era l'acostament en offici e servii de Déu, ne pren qualche corrompiment, o en complexió o en composició» ³³ — prescripció, com hom veu, de fons marcadament mèdic, si bé

25. «Tempus conveniens est circa medium quartae septimanae annorum, et est annus 25, tunc est aetas perfectissima, et sanitas, et durat usque ad 33. annum» (Comentari al *Regimen salernitanum*, 669, B i F).

26. «Et quidam dixerunt, quod uti coitu semel in hebdomada satis est, alii bis, alii ter, et in hoc concordo. Et si homo ulterius procedat, ille coitus est immoderatus» (*Breviarium practicae*, 1281, B).

27. «E carnal ajustamén, que a profit de natura és hordonat, se deu fer après dormir, con lo cors és atemprat» (*Regiment de sanitat a Jaume II: Ob. cat.*, II, 131). Veg. també *De coitu*, 842, E.

28. *Regiment de sanitat a Jaume II, loc. cit.*

29. *De coitu*, 842, F - 843, C. Veg. també *De considerationibus operis medicinae*, 883, C.

30. Cf. *Speculum medicinae*, 174, D; *De venenis*, 1543, E.

31. *Vita brevis*, 1708, B.

32. Cf. *De sterilitate*, 1519, G.

33. *Informació espiritual: Ob. cat.*, I, 228.

moralment exagerada; en el *Breviarium practicae* Arnau aconsella el mateix per por d'un avortament.³⁴ Recorda, encara, que cal inculcar als joves l'abstinència absoluta de la cosa sexual a fi que es desenvolupin amb una salut ferma; com també que és convenient la continència com a terapèutica d'algunes malalties.³⁵

La castedat perfecta dels celibataris, Arnau la pren en consideració en el *Breviarium practicae*, escrit mentre era hoste del monestir cistercenc de Casanova (Abruzzi), precisament com a prova de l'afecte que professava a l'abat, al prior i a tots els monjos d'aquest cenobi, als quals dedica el capítol quaranta del llibre segon, intitulat *De extinguenda libidine, et voluntatem coeundi removenda* — diu en el text —, «cum intersit religiosis castitatem prae cunctis aliis hominibus continere».³⁶ No solament admet el fet, doncs, ans encara reconeix la legitimitat de l'obligació. En els apartats següents veurem com explica aquests extrems de la seva doctrina d'antuvi oposats.

3. TERAPÈUTICA

Els postulats psicològic — de les passions — i mèdic — de les funcions sexuals — transcendeixen al camp de la moral per via de la terapèutica. És important de comprovar, doncs, la manera com Arnau hi fila en tots i en cadascun dels diversos aspectes.

a) Ús dels remeis pecaminosos. — El metge, malgrat la pròpia missió de curar, no ha de desentendre's de les lleis morals naturals i menys encara dels preceptes positius donats per Déu. El mateix Arnau ha ensenyat manta vegada que la medicina és certament a utilitat del cos, però mai segons una utilitat solament immanent, sinó transcendent al temps i a l'espai. En poques paraules: no escau a la medicina l'ús de les pràctiques que impliquen el pecat i amb ell la damnació de l'ànima, molt més preciosa que el cos; així ho recordava solemnement el papa Innocenci III en l'allocució que adreçà al Concili IV del Laterà, comminant els metges contraventors «sub interminatione anathematis».³⁷

34. *Breviarium practicae*, 1329, B.

35. Cf. *Breviarium practicae*, 1190, E; *Contra tremorem cordis*, 1596, F; *De considerationibus operis medicinae*, p. I, d. III, tract. I, c. IV; *Regiment de sanitat a Jaume II*: Ob. cat., II, 189.

36. *Breviarium practicae*, 1283, A. Preterim el c. XXVIII del *Regimen sanitatis* extens, intitulat *De regimine caste viventium*, perquè l'autenticitat d'aquest tractat és fortament dubtosa.

37. *Corpus Iuris Canonici*, C. 13, X: de poenitentibus et remissionibus, V. 38.

Doncs bé: els remeis o consells mèdics directament oposats a les normes de la moral eren, i són encara, principalment els dos següents: a) l'embriaguesa, i b) els usos veneris fora del matrimoni. Ambdues qüestions prenen un relleu prou notable en la literatura mèdica arnaldiana per a estudiar-les ací.

Arnau de Vilanova és un gran apologeta del vi com a medicina. N'és, com qui diu, el gran difusor de l'Edat Mitjana, ja que n'escriví un tractat especial, el *De vinis* — per cert, un dels que han fet més fortuna d'edicions i de versions en les llengües modernes —, i en parla tot sovint amb gust en el llarg decurs de les seves obres. El vi — diu —, entre moltes d'altres virtuts, posseeix la d'ajudar a la digestió, a confortar la calor natural, a clarificar la intelligència, a apaivagar la passió de la ira, a allunyar la tristesa; el vi fa, encara, l'home de caràcter mascle i, per això, «coeteris paribus», els qui beuen són sempre menys efeminats que la resta dels homes abstemis. Per tals qualitats afirma faceciosament que els metges, del vi, només n'han lamentat l'aigua.³⁸

Tot i les qualitats amplament generoses del vi, tant per al regiment alimentari ordinari com per al més primmirat de les persones malaltes, el seu ús vol una certa moderació: cal considerar la quantitat, la qualitat, l'hora de prendre'n, i el subjecte. Hom pot veure la síntesi de les orientacions mèdiques i higièniques sobre aquest punt en el comentari que Arnau dedica als versos salernitans «Si tibi serotina noceat potatio, vina — Hora matutina rebibas, et erit medicina».³⁹

A aquestes afirmacions, medicament i moralment ben orientades, s'oposa de cop i volta la recomanació d'embriagar-se una vegada el mes, que Arnau insereix en el seu tractat *De conferentibus et nocentibus*.⁴⁰ Cal notar, amb tot, que ací ens trobem davant una constatació simplement mèdica, resso indiscutible d'un consell i, pel que hom pot suposar, d'una pràctica aleshores molt de moda, no pas d'una indicació concreta, si bé pel fet de registrar-la podem deduir lògicament que ell la creia absolutament lícita. Un altre pasatge del comentari d'Arnau al *Regimen salernitanum*, presenta de nou una constatació paral·lela a la precedent, aquesta vegada atribuïda a l'ensenyament d'Hipocràtes;⁴¹ en la resta de l'obra arnaldiana d'autenticitat certa no reapareix

38. «Nullus autem physicorum in sanis eius usum vituperat, nisi secundum quantitatem, vel commistionem aquae cum eo (vino)» (*De vinis*, 584, C).

39. *Regimen salernitanum*, 1903, E - 1905, A.

40. «Confert capiti inebriari semel in mense» (*De conferentibus et nocentibus*, 613, B).

41. *Regimen salernitanum*, 1903, F.

cap al·lusió de tipus semblant. En canvi, en el *Regimen sanitatis* extens, hom hi dedica una ampla referència, amb connotacions, a més, a l'ordre moral.

L'autor comença per explicar el sentit del consell mèdic d'embriagar-se una vegada el mes, «com alguns afirmen» — diu —; d'antuvi no l'aprova per a aquelles persones que desitgen acomodar-se a un regiment de sanitat sàviament ordenat, però reconeix que en alguns casos, més tost hipotètics, l'embriaguesa pot fer algun bé, sempre que no sigui molt forta, ans lleu, és a dir, «quae somnum inducat, et sollicitudinem circa moderantiam penitus amoveat». ⁴² Ultrapassar aquest límit, conclou, sempre és vituperable.

Si, doncs, les paraules suara al·ludides, del *Regimen sanitatis* extens, foren inspirades sota el mestratge escrit o oral d'Arnau — la qual cosa certament no es pot excloure —, la seva opinió respecte a aquesta qüestió, sota el punt de vista mèdico-moral, és més tost recta. Per la força dels textos adduïts de les obres autèntiques, en canvi, la resposta no pot ésser tan clara; una cosa només ens consta, i és que ell amb tota seguretat no es plantejà la qüestió de la licitud moral de l'embriaguesa terapèutica.

Un cas del tot diferent és el referent als usos veneris il·lícits. D'antuvi bandeja, per raons morals, l'espermacultura que implica un pecat de masturbació, ⁴³ és a dir, exigeix al metge l'honestetat àdhuc en els mètodes hipotètics de què hom se serveix per als experiments científics. Vegem-ho ara amb relació al problema, bastant més complex, de la teràpia.

D'acord amb la seva teoria de les funcions sexuals, Arnau creu mèdicament indicat d'expellir el semen en dos grups diferents de malalties. El primer comprèn els transtorns que ocasionalment pot incitar la immoderada retenció del semen o, a més, en les dones, les irregularitats observades en els períodes de menstruació, com especifica en el capítol novè, llibre tercer, del *Breviarium practicae*, a propòsit de l'anomenada «suffocatio matricis» — una malaltia, diu, comuna a les dones que observen continència. Per als casos en què moralment és possible, el seu dictamen és decidit: procuri hom tot d'una la seminació. Per a quan no ho és, en canvi, reporta tot seguit alguns remeis medicamentosos ⁴⁴ i de passada manifesta la seva indignació pel crim que

42. *Regimen sanitatis*, 736, F - 737, A.

43. Cf. *Speculum medicinae*, 13r, G.

44. Diu: «Si ex spermate corrupto fiat haec passio, si virum habeat, coeat cum eo: si vero iuvenis puella fuerit, et virum petens, tradatur nuptui: si vero vidua, vel monacha, vel voverit castitatem Deo, fiat remedium hoc... ex hoc enim fit quaedam mordicatio, unde sperma emittunt» (*Breviarium practicae*, 1346, CD). Segons constata B. CODRONCHI, per a la cura d'aquesta infermetat, tots els metges havien ensenyat la necessitat

cometien algunes esposes dels mercaders toscans, les quals, durant l'absència de llurs marits, si patien d'una tal malaltia no tenien cap escrúpol d'ofendre Déu procurant-se elles mateixes la seminació, fins i tot per mitjà d'instruments adequats; algunes hi recorrien àdhuc — constata Arnau — per la sola delectació sensual. Davant aquests abusos ell conclou que aquestes pràctiques són sodomítiques, prohibides per l'Església: són el màxim pecat que hom pugui cometre.⁴⁵

Formen l'altre grup malalties de tipus neuròtic, pròpies així mateix dels qui observen les lleis de la continència: per exemple, la mania, la melangia, alguna espècie d'epilèpsia, i d'altres. El remei que indica segueix la norma de l'anterior, «contraria e contrariis curantur», i també ací, amb indignació encara més sentida, Arnau damna el recurs pecaminós de la pol·lució voluntària, perquè, senzillament, no troba cap altre mitjà tan abominable davant de Déu i, per consegüent, més contrari a la dignitat del metge i perjudicial a la salut del malalt; afirmació que justifica amb cites preses de les obres de sant Agustí i de sant Bernat, autors rars vegades presents en els escrits arnaldians estrictament mèdics.⁴⁶

En contradicció amb aquesta posició clara i decidida cal col·locar un text del *Breviarium practicae*⁴⁷ malauradament d'interpretació bon tros sibil·lina, pres aïlladament. No creiem, amb tot, que posi la més petita ombra al destacat orientament mèdico-moral d'Arnau de Vilanova, que hem comprovat per a aquesta qüestió, quan en realitat encara era molt confusa tant per part dels metges cristians com dels moralistes.

b) La «impotentia coeundi». — L'intent d'afavorir la fecunditat del matrimoni és una de les preocupacions constants de la medicina arnaldiana. Cert, ell no estudia l'aspecte anatòmic d'aquesta qüestió, tan-

de la pol·lució i, per tant, «controversum et dubium est, utrum Medicus christianus absque peccato imperare possit: utque mea fert sententia difficilis solutionis, cum de hac re peculiariter nihil quidquam ab aliquo scriptore, Summista potissimum literis mandatum adhuc invenerim» (B. CODRONCHI, *De christiana ac tuta medendi ratione*, Ferrariae 1591, 62-63). L'excepció i la solució d'Arnau mereix, doncs, d'ésser presa en consideració.

45. El text continua: «Unde potius consulo, quod cum viris coeant, et minor peccatum committent» (*Breviarium practicae*, 1346, F). Un consell que cal interpretar «secundum mentem», evidentment.

46. Cf. *De epilepsia*, 1625, C.

47. Després de recomanar alguns remeis de gamma molt variada, no tots recomanables absolutament, el text segueix: «Et specialiter magis competunt haec his, qui patiuntur has passiones propter nimiam abinentiam, sicut sunt isti religiosi monachi, viduae et huiusmodi» (*Breviarium practicae*, 1096, G). Hom no sap, però, si el pronom demostratiu «haec» cal referir-lo a totes o només a algunes de les coses que precedeixen.

mateix molt important, com tampoc no ho fa per cap altra, perquè la llicència per a practicar l'autòpsia, segons la mentalitat del temps, no podia concedir-se sense implicar gravíssims perills,⁴⁸ i amb això hom obstaculitzava no pas poc el progrés d'aquesta branca de la ciència mèdica, i àdhuc de tota la medicina, l'altra part afavorida pel cristianisme. Amb tot, Arnau en dilucida la fisiologia i sobretot els problemes de caire terapèutic i profilàctic.

L'atenció d'Arnau, màximament en allò que pertany als recursos medicamentosos contra els impediments fisiològics, es concentra a l'entorn de l'augment de l'apetit sexual, de la remoció de les dificultats físiques del coit, i de la higiene de la concepció. En línies generals tracta el primer aspecte en els opuscles intitulats *De ornatu mulierum*⁴⁹ i *De decoratione*,⁵⁰ hipotètica continuació de l'anterior; el segon, en el capítol trenta nou, llibre segon, del *Breviarium practicae*, i en el *De coitu*; i el tercer, en el *De sterilitate* i en el *De conceptione*.

Una primera part de les peces suara adduïdes va dedicada a la qüestió preliminar de la impotència física. Arnau n'estudia detalladament les causes intrínseques i extrínseques, tant de l'home com de la dona, i n'indica acuradament els mitjans de guarició sempre que la creu possible; altrament, no. Una aportació mèdica com la d'Arnau, i més si hom té en compte el prestigi científic universal de què gaudia àdhuc al segle XVI, havia d'ajudar per força a la labor àrdua dels canonistes i dels moralistes per a determinar els criteris relatius a la invalidació del sant sagrament del matrimoni. Un «per-

48. Veg. els que assenyala la butlla «Detestandi feritatis abusus», de Bonifaci VIII, promulgada el 18 de febrer de 1300, a *Corpus Iuris Canonici*, C. I, de *sepulturis*, III, 6 in Extravag. com.

49. Cols. 1645-1674. «On a dans ce traité le manuel complet d'une femme coquette et même d'une femme galante au temps de Philippe le Bel. Ajoutons qu'il n'a pas seulement la toilette pour objet. Mais nous ne dirons, sur ce point, rien de plus; nous n'oserions pas faire la plus vague allusion à ce que renferment quelques paragraphes. On enseignait publiquement, au moyen âge, ce que, de nos jours, les honnêtes gens ignorent et veulent ignorer» (B. HAURÉAU, *Arnauld*, 74-75). La literatura del gènere, però, era bastant freqüent en el temps d'Arnau; basta saber que hom atribueix tractats anàlegs a sant Albert el Gran i a Roger Bacon. «Coeteroquin», diu G. MEERSSEMAN, O. P., «immensa literatura hujus farinae tot diversis auctoribus attribuitur, tot diversis formis reproducta est, ut nonnisi manuscriptorum et veterum editionum examine aliqua claritas in eam produci possit» (*Introductio in opera omnia B. Alberti Magni*, O. P. (Brugis 1931), 146).

50. Cols. 1673-1678. En el *De ornatu mulierum* Arnau s'ocupa dels cosmètics destinats a l'embelliment del cap i de la cara; ací, en canvi, de tot el cos, ja que «venustas non tantum capiti, sed etiam toto corpori convenit» (*De decoratione*, 1673, F). B. HAURÉAU dubta de l'autenticitat d'aquest tractat perquè el creu una repetició de l'anterior (*Arnauld*, 75).

cursus», en aquest sentit, dins les obres d'aquests autors seria sens dubte de resultats molt interessants.

No menys important que l'antecedent, la segona part, que ens manifesta l'intent últim pel qual ell escomet l'estudi d'aquestes qüestions, presta atenció sobretot als factors que ajuden a la concepció abans, durant i després de l'acte sexual. No es tracta pas, evidentment, dels mètodes moderns de fecundació artificial; el que Arnau intenta només és d'orientar les disposicions naturals a base de consells mèdics⁵¹ i ensems higiènics, tostemps recomanables.⁵² De l'èxit pràctic obtingut, Arnau mateix en dóna fe citant el cas d'alguns matrimonis de Leomània (text corromput de Romània?), que sota la seva guia aconseguiren la gràcia dels fills, fins i tot després de passats catorze anys d'infecunditat.⁵³

Si presa en conjunt la intenció de mestre Arnau no és moralment recriminable en aquesta qüestió, de tota manera val la pena de fer notar la presència d'una orientació bastant ampla, de llargues concessions. Per adduir només una prova referent a l'augment de la libido, ell no s'acontenta, per exemple, amb fer-hi repetides al·lusions de caràcter mèdic i higiènic per als casos justificats dels naturalment freds; pensa també en individus perfectament normals amb vista, com ell explica, a incrementar l'atracció mútua dels esposos.⁵⁴ Més encara: al marge dels recursos medicamentosos, en suggereix d'altres de caràcter eròtic,⁵⁵ descrits en una forma bastant realística, quasi boccacesca, diríem, que contrasta amb la pudicícia que ell ha confessat d'experimentar d'altres vegades a propòsit dels remeis sexuals. Això, més els dos tractats de cosmètics femenins, pot significar molt bé el tribut de mestre Arnau a l'ambient impregnat d'influx oriental, enmig del qual va créixer i formar-se; i no seria gens estrany la presència d'alguna font aràbiga en tals escrits.⁵⁶

51. Cf. *Antidotarium*, 426, C; 456, G; 461, F; 494, C; *De sterilitate*, 1520, F - 1521, A.

52. Veg., per exemple, com classifica els «generationis peccata adveniens post commisionem»: «Subita erectio mulieris, saltus magnus, casus, percussio, furor, clamor, fletus, sternutatio fortis, timor subitus, olfactus horribilis acutorum, terror vehemens, subiicere medicinas aborsivas, et recipere eas per os, et applicare eas quoquo modo» (*De conceptione*, 321-322).

53. Cf. *De sterilitate*, 1521, B - 1522, B.

54. Veg. *De ornatu mulierum*, 1671, D i 1672, C.

55. Veg. *De coitu*, 845, FG; *De sterilitate*, 1520, E.

56. Notem que el tractat *De ornatu mulierum* termina amb aquestes significatives paraules: «Et hoc est, quod reperi de istis» (1674, F). De l'influx oriental sobre la Catalunya medieval, S. BOSCH ha dit: «A l'Edat Mitjana Catalunya, en el seu sentit més ample, és una veritable cruïlla a tota llei de camins anants i vinents de l'Est i de

Un altre impediment al sant sagrament del matrimoni que Arnau pren en consideració és el que concerneix la qualitat de la persona. Especialment: l'error del qui creu verge la novella esposa, quan en realitat no ho és.

El coneixement previ de les qualitats de l'esposa —pensi hom, per exemple, en la virginitat— no és necessari per al consentiment del matrimoni i, per tant, no l'invalida, com ensenyava ja sant Ramon de Penyafort, contemporani i connacional d'Arnau.⁵⁷ Si ell proposa, doncs, el mitjà de dissimular la virginitat perduda és solament preveient els casos que podien aconsellar-lo, com, en alguns llocs dels voltants de Nàpols, per sortir al pas d'un costum local més tost comprometedor.⁵⁸

c) *Continència*.— En la doctrina sobre les funcions reproductives, potser més que en cap altra, Arnau és un fill legítim dels grans mestres de la medicina. L'aforisme hipocràtic «les malalties que neixen de repleció guareixen mercès a les evacuacions; aquelles que provenen d'inanició, per restaurament; de la mateixa manera les altres, per llurs contraris»,⁵⁹ pesa tremendament sobre la seva concepció mèdica, com hem referit anteriorment.⁶⁰

Amb tot, com a metge profundament cristià, ell admet la possibilitat de la continència no solament periòdica, sinó també perpètua, com la dels sacerdots i la dels religiosos lligats amb vot de perfecta castedat. ¿Com concilia, per tant, l'antinòmia que sembla resultar-ne?

El problema compta amb un bon precedent: la solució donada per Arnau a la cura de la «suffocatio matricis» i altres malalties anàlogues. Mirarem ara de completar-la amb el que ell afirma a propòsit de la «satyriasis».

Arnau parla una sola vegada de la «satyriasis»: en el capítol quaranta, llibre segon, del *Breviarium practicae*, escrit, com diu el text, en atenció als monjos cistercencs de Casanova. En substància, com especifica el mateix Arnau, aquesta malaltia consisteix en un apetit immoderat de les coses venèries, causat a vegades per temptacions diabòliques i, més normalment, per un regiment d'alimentació inadequat. A fi de subsanar aquesta darrera

l'Oest mediterrani» (*Les fonts orientals del «Tirant lo Blanch»*, «Estudis Romànics», II (1949-1950) 33). Per a la comprensió de l'influx oriental sobre la cultura catalana medieval, veg. l'apartat intitulat *L'anostrament del món islàmic*, 33-45, de l'estudi esmentat suara.

57. Cf. S. RAYMUNDUS DE PENYAFORT, *Summa*, IV, 3 (Avenione 1715), 770. Ed. amb les gloses de JOAN de FRIBURG, O. P.

58. Cf. *Breviarium practicae*, 1338, A F; *De ornatu mulierum*, 1672, A.

59. HIPPOCRATES, *Aphorismi*, sect. II, 22: ed. KÜHN, III, 714.

60. Veg. pàgs. 45-48.

causa Arnau assenyala tot seguit tres gèneres de remeis que, prèvia la prescripció del metge, són indicats per a graduar convenientment les disposicions del cos. D'altra banda, com és versemblant, per tal de contrarestar la força del possible origen diabòlic d'aquesta mena de trastorns insisteix en dos altres mitjans de guariment: la contemplació en Déu i la mortificació dels sentits, que aprova, i a ells reconeix el mèrit pel qual els religiosos i d'altres homes sants observen les lleis de la castedat.⁶¹

Doncs bé: el recurs a la teràpia de caràcter ascètic no desentona del tot de la seva personalitat, per bé que el llibre segon del *Breviarium practicae* pertanyi, sembla, al grup d'obres primerenques, compostes quan les preocupacions religioses de mestre Arnau encara devien ésser incipients. Deixant ara de banda les conviccions que l'hagin pogut provocar, volem insistir ací en la forma amb què enquadra a la perfecció dintre les línies arquitectòniques de la concepció antropològica arnaldiana.

D'una banda, la retenció del semen — sempre d'acord amb el seu ensenyament —, i la consegüent evaporació fins al cervell és causa ocasional d'imaginacions impures,⁶² perquè l'ànima i les seves potències sintonitzen amb les disposicions temperamentals del cos. Una producció excessiva d'aquests i d'altres humors portarà com a conseqüència la hiperfunció sexual i fenòmens anexas; viceversa, si hom procura de disminuir-los, la hipofunció. Tot radica en el regiment de sanitat que hom segueixi, divers segons els subjectes,⁶³ llurs activitats i intencions. Per als religiosos convé en general la mortificació dels sentits, és a dir, els dejunis, el treball seguit, els menjars poc delicats, escasses hores de dormir i encara, si és possible, interrompudes. El primat entre tots els remeis — ací, evidentment, es tracta de quelcom més que un simple remei —, mestre Arnau el concedeix a la imaginació vehement dels misteris divins, a la contemplació de la mateixa causa primera, és a dir,

61. «Quarto removetur coitus per vehementem imaginationem in contemplando ipsam causam primam, et sic removetur in religiosis et sanctissimis viris, qui vehementer cogitant, et contemplantur. Quinto modo removetur per ieiunia, et labores, et per mala cibaria, et per male iacere» (*Breviarium practicae*, 1283, C).

62. «Veritas autem praedictae informationis frequenter nobis ostenditur in illis corporibus, in quibus coarctatio in testiculis spermate nondum corrupto, sed vaporante usque ad cerebrum, cum forte informabitur illo vapore cerebrum, atque spiritus, ut quando mens ab exterioribus obiectis retrahitur, sive in somno, sive etiam in tranquillo studio, nil aliud repaersentat (*sic*), nisi ea, quae conferuntur ad usum spermatizandi, velut species mulierum aut caeterorum omnium, quae ad hoc referuntur» (*De parte operativa*, 272, G - 273, A).

63. És a dir, segons els temperaments. Veg. el comentari al *Regimen salernitanum*, 1963-1967.

Déu, com ho fan, afegeix, els homes «qui vehementer cogitant et contemplantur». ⁶⁴

I d'ací cal deduir el tipus de solució que Arnau avança del problema mèdico-moral de la continència. D'antuvi hom veu que ell no es recolza exclusivament damunt principis extrínsecs a la medicina, com seria, per exemple, si recorria a l'omnipotència divina per la necessitat de concedir una gràcia especial als qui es lliuren a la pràctica dels consells evangèlics dins els estats de perfecció. No essent la castedat perfecta contra la natura, bé que sí contra les tendències, la solució arnaldiana flueix espontània del paper preponderant que ha concedit a les passions, d'una manera particular, a la força directiva de la potència cognoscitiva, tenint en compte, però, que l'exercici de la contemplació en Déu i la pràctica de les virtuts morals, sota el punt de vista en què Arnau els presenta, impliquen la presència en el subjecte de la gràcia santificant i, com és obvi, una protecció especial de Déu per a aquells qui han preferit el camí estret de la vida religiosa; tant més, que mestre Arnau ha assenyalat les temptacions del maligne esperit entre les causes principals que posen en perill la virtut angèlica de la castedat.

Com a conclusió de la primera part del capítol insereix tot seguit una llista de mesures medicamentoses i profilàctiques en vista de l'esmoreïment de les causes que en general desvetllen l'apetit de les coses venèries. D'antuvi ell exclou la castració, perquè la considera indiscutiblement immoral. Entre els procediments que addueix Nikolaus Oschle, el conegut comentarista de les obres mèdiques arnaldianes, recrimina a Arnau la incisió feta a les cames per tal d'aconseguir una emissió d'humors, justament perquè la considera contra Déu i contra la natura, ja que —aquest és el seu argument—, suposada l'expulsió del semen per una tal ferida, hom no comprèn com això sigui castedat, i la pollució voluntària, en canvi, libido; «theologis hoc expendendum committimus» — ell conclou. ⁶⁵ Una objecció més tost vana, perquè, en primer terme, amb la pràctica de la incisió a les cames, de resultats hipotètics, hom no pretén pas de causar una emissió directa del semen i, a més, perquè en tot cas ella s'efectuaria sense cap relació, ni menys remota, amb un acte veneri.

d) Avortament i ús d'anticoncepcionals. — En general les doctrines ginecològiques trobables ça i lla de la literatura mèdica

64. *Breviarium practicae*, 1283, C.

65. «Si tamen castitatis habenda est ratio», segueix encara, «moralis Philosophiae praeceptis excoli debet animus, non exulcerari pes. Vivendum temperanter est, non delicate» (N. OSCHLE, Comentari al *Breviarium practicae*, 1284, E).

arnaldiana i d'una manera particular l'obstetrícia — tot plegat àmpliament estudiat en la tesi doctoral de Therese Rennau — ⁶⁶ ofereixen, des del punt de vista de la moral, un interès positiu molt escàs.

Així, pel que respecta a la pràctica de l'avortament, Arnau es limita a registrar qualche mitjà per a l'expulsió del fetus viu o mort, ⁶⁷ prèvia l'occisió en el primer cas, a qualsevol moment de la gestació, sempre que sigui convenient. ⁶⁸ A vegades indica fins i tot alguna pràctica apta per a obtenir una acceleració del part; però per a aquestes circumstàncies adverteix amb precaució si és possible de seguir-la sense que se n'esdevingui cap dany a la mare o a l'infant que ha de néixer. ⁶⁹

Dels extrems esmentats, només el segon, és a dir, el que implica l'occisió directa del fetus viu, ha d'ésser dilucidat i justificat. Doncs bé: tot i que en les obres certament autèntiques no és possible de controlar si Arnau aconsellava tal remei, sense preocupar-se de les causes que podien fer-lo moralment lícit, d'acord amb l'ensenyament d'alguns moralistes de pes, àdhuc bastant posteriors a ell, ⁷⁰ nogensmenys és de tot en tot versemblant que en realitat ho tenia present mercès a l'expressió tècnica que ell usa de «fetus viu o mort», diversa de l'altra «fetus animat o inanimat». De fet, els escolàstics, el mateix que la immensa majoria dels pares llatins, després de Tertul·lià, per tal d'oposar-se a la doctrina traducianista defensaren una animació del fetus retardada, a diferència dels pares grecs, els quals s'inclinaren d'antuvi per la immediata, simultània a la concepció. ⁷¹ Una posició semblant, afavorida molt més després per les traduccions dels tractats *De anima* i sobretot *De generatione animalium*, ambdós de l'Estagirita, establí una successió de temps en l'acte mitjançant el qual l'ànima vegetativa, sensitiva i intel·lectiva informava el nou ésser. Hom indicava comunament que la presència de l'ànima intel·lectiva no es feia efectiva fins després de transcorreguts poc més o menys

66. T. RENNAU, *Die Gynäkologie des Arnold mit Erläuterungen* (Freiburg i. Br. 1912).

67. Veg. *Antidotarium*, 444, D; *Breviarium practicae*, 1335, G.

68. Veg. *Antidotarium*, 412, A; *Breviarium practicae*, 1336, A, D.

69. Veg. *Antidotarium*, 416, F.

70. Així: S. ANTONINUS FLOR., *Summa theologica*, p. III, tit. VII, c. II (Veronae 1740) III, 283, G; T. SÁNCHEZ, *De sancto matrimonii sacramento*, l. IX, disp. XX, n. 9 (Antwerpiae 1626), III, 224; P. LAYMANN, *Theologia moralis*, l. III, tract. III, c. IV, n. 4 (Bambergae 1699), 293.

71. Veg. A. CHOLET, art. *Animation: Dictionnaire de Théologie Catholique* I, 1305-1320. Adhuc en els nostres dies — segons afirma M. BARBADO, O. P. —, «el problema del momento de la animación del embrión humano todavía no ha recibido una solución definitiva»; veg. el seu article *¿Cuándo se une el alma al cuerpo?*, «Revista de Filosofía», II (1943), 7-60.

quaranta dies, a comptar des de la concepció, per als mascles, i vuitanta per a les fembres; fins que s'havia complert aquest temps el fetus no podia dir-se «animat».

És per aquesta raó que els moralistes i comentadors del *Corpus Iuris Canonici* solien considerar el fetus inanimat com una qualsevol víscera materna. L'expulsió — és a dir, l'avortament simple —, hom certament l'havia rebutjada i fins i tot sancionada amb penes canòniques en diversos Concilis; ⁷² la indicada per motius greus de salut — avortament terapèutic —, en canvi, hom la considerava moralment lícita. ⁷³

Completament diferent del cas anterior és el de les pràctiques onanistes, prohibides en bloc ensems amb l'avortament pel papa Gregori III, l'any 731 ⁷⁴ i, d'una forma més específica, pel Concili de Worms, ⁷⁵ entre d'altres comminacions vingudes bastants d'anys més tard.

En tres obres d'Arnau — el *Breviarium practicae*, ⁷⁶ el *De simplicibus* ⁷⁷ i l'*Antidotarium* ⁷⁸ — hom troba registrats, malgrat tot, mitjans per a evitar la concepció una sola vegada, temporàniament, o bé per tota la vida. ¿Pot deduir-se d'aquest fet la presència en mestre Arnau d'una creença moral errònia, o almenys poc informada? En rigor, no, com en el cas ja vist de l'embriaguesa. ⁷⁹ Més tost sembla que ell va a remolc de la tradició mèdica, quasi unànime en aquest punt, si bé causa molta estranyesa que deixi passar sense un sol mot d'aprovació o de reprovació uns recursos mèdics que per força havien de topar amb la finor moral de què d'altres cops ha donat prova.

e) Dejun i abstinència. — Com a conclusió de les qüestions mèdico-morals tractades en els punts anteriors colloquem la relativa al dejuni i l'abstinència, perquè n'és com el coronament legítim i, sense cap dubte, una de les que fan més honor a Arnau de Vilanova, moralista cristià.

72. Així en els celebrats a Elvira, prop de l'any 300 (I. D. MANSI, *op. cit.*, II, 16), Ancira, l'any 314 (I. D. MANSI, *ibid.*, 526), Lleida, l'any 546 (I. D. MANSI, VIII, 612), Constantinoble (2ⁿ Trullà), el 692 (I. HARDUINUS, S. I., *Acta Conciliorum et Epistolae Decretales ac Constitutiones Summorum Pontificum* (Parisiis 1715), III, 1694), Worms, l'any 868 (I. D. MANSI, XV, 876).

73. Veg. S. ANTONINUS FLOR., *Summa theol.*, loco cit.

74. I. D. MANSI, *op. cit.*, XII, 292.

75. *Corpus Iuris Canonici*, C. 5, X, de homicidio voluntario et casuali, V. 12.

76. *Breviarium practicae*, l. III, c. vi.

77. *De simplicibus*, 333, A; 349, B.

78. *Antidotarium*, 461, F.

79. Veg. pàgs. 49-50.

Més que en cap altre punt, ací ens cenyim a l'aspecte mèdico-moral, perquè, tanmateix, les connotacions d'ordre estrictament espiritual hi són fàcils; especialment volem deixar per a un altre capítol posar en relleu la valor precisa que Arnau concedeix a la mortificació, virtut només preventiva, amb relació a totes les altres, la caritat en primer terme.

En un primer estadi de la qüestió, més tost introductori, mestre Arnau il·lustra per què cal ésser assenyat en el menjar — un aspecte de la seva literatura tanmateix ben representatiu, per obra dels famosos regiments de sanitat, probablement d'inspiració aràbiga, adreçats, alguns, a persones privades; d'altres, a tothom sense distinció. Així, pel que concerneix la quantitat del menjar, ensenya que aquesta ha d'ésser proporcionada principalment a l'exercici corporal que hom fa, i també la qualitat; «aquels qui an exercici corporal gran e fort, deuen molt menyar, e groçes coses» — diu al rei Jaume II de Catalunya-Aragó.⁸⁰ Més explícit és escrivint per a Robert el Savi, rei de Nàpols, en el famós tractat que li dedica, intitulat *De conservanda iuventute et retardanda senectute*. No hi ha cap altra cosa més perjudicial per a l'estómac — observa — que una sacietat immoderada, com res tan recomanable, per tal de conservar-se sa i jove, com la parquedat en el menjar; així ho testifica la medicina, diu, i l'experiència d'aquelles persones que s'han lliurat a Déu amb totes llurs sollicituds, precisades, per regla, a una observança frugal.⁸¹ Tant quant a les hores, però, com a la quantitat del menjar, també ací caldrà tenir present la complexió diversa dels individus, a més de llur activitat.

Per principi Arnau ensenya que és convenient a la sanitat de satisfer tot seguit la fam, segons l'apetència de cadascú; «e axí», estableix, «certa cosa és que en nuyl temps del any no és convenient als corses sans nuyla ora menjar seguons natura, no a dinar ne a sopar, sinó can la natura cobeeya de menjar».⁸² També per principi admet tota mena de menjars provats. Però tant per a l'hora com per a la qualitat considera volenter les lleis eclesiàstiques del dejuni i de l'abstinència perfectament racionals i, per consegüent, no contràries a la salut del cos; ho nota tot seguit en el mateix *Regiment de sanitat* adreçat al rei Jaume II quan afirma respecte al dejuni, «sinó que les sentes

80. *Regiment de sanitat a Jaume II: Ob. cat.*, II, 112.

81. «Et de his, quae nocent ei, est satietas nauseativa, etiam probatus est quod natura minimis est contenta, et de rebus magis nocivis stomacho, est repletio, experientia verificat illud quotidie in his, qui se Deo in solitudine dedicaverunt, et in quibus necessitas eos ad hoc perducit: quoniam in paucitate et simplicitate assumendorum proficiunt magis in tempore, et perseverant magis incolumiores» (*De conservanda iuventute*, 820, BC).

82. *Regiment de sanitat a Jaume II: Ob. cat.*, II, 117.

constitucions de la Esgleya, ho honest affaenament, o religiosa devocion amonesten, qui fan moltes veguades soffrir fam»; ⁸³ el mateix respecte a l'abstinència, com ho palesa la cura amb què anota per a una malaltia idèntics remeis o regiments equipolents, per a aquells casos en què l'ús de la carn no fos permès. ⁸⁴ En canvi, si, d'altra banda, no consta de cap prohibició que assenyali d'abstenir-se'n, no menjar carn ho considera una pràctica errònia i supersticiosa, de possible origen jueu, com quan resoludament impugna el vers salernità que diu de no fer ús de carn volàtil en els dies d'un influx especial de la Lluna. ⁸⁵

Segons la doctrina mèdica de mestre Arnau, el dejuni i l'abstinència prescrits per l'Església es concilien perfectament, doncs, amb el regiment de sanitat ordenat per la mateixa natura. Àdhuc el temps assenyalat per a l'observança quaresmal, més o menys escaient a la primavera, el troba indicat, perquè aleshores més que en cap altra estació de l'any és nociva a la salut una repelció immoderada de l'estómac. Possiblement és per aquesta raó que el *Regimen sanitatis* extens vitupera l'ús del qui augmenta a l'excés la quantitat del sol àpat permès durant els dies de dejuni. ⁸⁶

El tercer estadi de l'ensenyament arnaldia a l'entorn d'aquest tema — el segon era representat per l'acceptació fins i tot per raons científiques del dejuni i de l'abstinència prescrits per l'Església — és de caràcter polèmic. Si, doncs, abans es mostrava fill submís a l'Església, ara posa a prova el seu zel sortint en defensa de la regla monàstica dels cartoixans, la qual, a més de prescriure un dejuni — consistent en un àpat a les onze i un sopar, a pa i aigua, a les cinc de la tarda — que va des del dia 14 de setembre fins a la festivitat de Pasqua de Resurrecció, inclosos tots els divendres de l'any, exigeix sempre l'abstinència de carn, i per als temps d'Advent i de Quaresma, com per a tots els divendres de l'any, l'abstinència d'ous, de llet i de mantega.

L'opusclet arnaldia *De esu carniū pro sustentatione ordinis Cartusiensis*,

83. *Regiment de sanitat a Jaume II, loc. cit.*

84. Veg. *Contra tremorem cordis*, 1598, C.

85. «Et subdit auctor (Regiminis), quod in talibus diebus nulli vesci debent carnis anseris, quod etiam falsum est, et erroneum et magis sortilegio attribuendum, et forte auctor istud habuit a Iudaeis, qui istum ritum observant» (Comentari al *Regimen Salernitanum*, 1970, D).

86. «Bonum est parum comedere, et longis intervallis, unde videtur mihi, quod ecclesia bene ordinavit ieiunium in isto tempore: Non tamen est rationabile, quod isto tempore homo multum repleat se una vice, sicut faciunt communiter ieiunantes. Melius est enim hoc tempore cibum partiri, quam multum semel una vice recipere» (*Regimen sanitatis*, 706, A).

contra Iacobitas,⁸⁷ ens conta que alguns religiosos de l'orde de sant Domènec impugnaven l'orde de la Cartoixa, perquè, sota espècie d'observança regular, hom hi negava la carn fins i tot als malalts necessitats; els dominicans consideraven aquest capteniment dur com una mancança greu a la caritat.

Deixant ara de banda el fons teològic i escripturístic de la defensa de mestre Arnau, d'acord amb la qual, en substància, l'opinió dominicana seria falsa en tant que allò que hom aconsegueix per summa caritat no per això deixa d'ésser caritat, és a dir, una acció inspirada per l'amor de Déu, «el qual amor obligà d'antuvi tots i cadascun dels cartoixans a l'observança de llurs constitucions monàstiques»,⁸⁸ no pot ésser feta al mateix temps per odi al proïsme, interessa de subratllar l'argument mèdic que esgrimeix, ja que en el fons la qüestió central de la polèmica convergia en el camp de la medicina. No en va els editors de les obres mèdiques d'Arnau hi inclogueren també aquest escrit, bé que per la traça sigui germà dels opuscles espirituals.⁸⁹

L'opinió adversària suposa — segons testifica Arnau — l'acceptació tàcita d'un dogma nou (qualificació abusiva), pel qual ningú no pot ésser alliberat de certes malalties greus sense recórrer a la carn; aquest és el nucli de la controvèrsia. Com qui es mou en un terreny que li pertany, Arnau respon amb seguretat: res més contrari a això en els resultats de la investigació mèdica, basats, d'altra banda, sobre raons molt sòlides, car, «com afirmen els metges més entesos»⁹⁰ — Arnau aprofita del *De ægritudinis regimento*, d'Hipocràs —, no és pas la carn, sinó una mescla de vi i d'ous la que restaura tot d'una els esperits vitals decandits per la malaltia, d'acord amb la doctrina de les espècies d'esperits i de llurs pertorbacions, com ell explica de seguida amb rigor veritablement científic.

87. Cols. 1639-1644. Escrit probablement devers l'any 1304. Veg. J. CARRERAS, *Les obres teològiques*, 223, n. 24.

88. «Quod autem sit falsa, declaratur ex hoc, quia quod ex summa fit charitate, non adimit charitatem: cum ergo regulariter ordine Cartusiensi carnes denegentur quibuslibet Regulae subiectis, virtute generalis statuti, constat, quod non fit in odium proximi, sed solum amore Dei, qui amor iam ad observationem constitutionis illius omnes et singulos obligavit. Ridiculum, et abusivum est dicere, quod aliquis ad observandum statutum omnino esum carniū denegans, se obliget ad illud, nisi amore Dei: sed illa charitas est suprema, quae Deum respicit pro obiecto: ergo falsum erit assentire, vel asserere, quod charitati adversantur filii praedicti ordinis in denegando carnes languentibus, cum illud faciant constitutioni generali, propter Deum obediendo, et numquam in odium proximi» (*De esu carniū pro sustentatione ordinis Cartusiensis*, 1639, F-1640, C).

89. L'edició de Lió 1520 fou la primera de reportar-lo.

90. *De esu carniū*, 1640, E.

IV

RELIGIÓ I SUPERSTICIÓ

L'estudi dels problemes desvetllats a l'entorn de la virtut moral de la religió corona per via genètica la deontologia mèdica arnaldiana, bé que lògicament l'hauria de precedir, ben entès que la religió és a la base de les relacions de l'home amb el seu Creador i, per escriure, amb els seus conssemblants.

I. LA RELIGIÓ EN L'«OPUS» ARNALDIÀ

Dels anys fecunds d'ensenyament montpellerí, Arnau de Vilanova ha llegat a la posteritat, entre d'altres obres, dos opuscles destinats a la formació moral i espiritual de la joventut. Són els intitulats *Dyalogus de elementis catholicae fidei*, seu *Alphabetum catholicorum* i *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, els quals, pel pla amb què estan concebuts, expositiu i pedagògic, són sens dubte l'obligat punt de partença per a qualsevol explicació ulterior de la producció arnaldiana d'aquest temps: mèdica, exegètica, escatològica i moral.

L'*Alphabetum catholicorum*, el primer dels opuscles esmentats, fou compost probablement entre els anys 1295 i 1297. Es tracta d'un catecisme — expressió precisa i justa de les veritats cristianes, dogmàtiques i morals, més fonamentals — que Arnau dedicà a la instrucció dels fills del seu client Jaume II, rei de Catalunya-Aragó, en ocasió de trobar-se a Barcelona, entre els mesos de maig i de setembre de l'any 1297, per tal d'assistir la reina Blanca d'Anjou.¹

1. Veg. MARTÍ DE BARCELONA, *Nous documents per a la biografia d'A. de V.*, «Analecta Sacra Tarraconensia», XI (1935), 89-90, docs. 4 i 5.

Wilhelm Burger, editor d'aquesta peça segons el còdex Vaticà llatí 3824,² ha posat en relleu, tot compulsant-ne el contingut amb els resultats de la història catequètica medieval, les següents propietats: fidelitat absoluta a l'ensenyament de l'Església; divisió tripartita, que comporta l'exposició de totes les veritats cristianes sota la virtut teològica de la fe, l'oració dominical i els manaments de la llei divina; distribució dels articles del credo en nombre de catorze, i no pas de dotze, com ja s'estilava entre els escolàstics; precisió diàfana d'algunes definicions, en res no distintes a les que encara són en ús avui en els nostres catecismes.³ Però entre totes les qualitats, la més eminent és la del mètode d'ensenyament, no ja discursiu (*akromatische*), com en la majoria de les obres anàlogues precedents, sinó a guisa de preguntes del docent a l'alumne (*erotematische*), i no pas viceversa. Sempre segons Burger, aquesta és la qualitat més remarcable en el catecisme d'Arnau: el primer exemple, pel que ara se sap, del mètode pedagògic adoptat després correntment, àdhuc en la catequètica dels nostres dies.

Justament conscient de les exigències de la pedagogia, Arnau situa la virtut moral de la religió com a pòrtic de la seva instrucció catequètica, bé que solament l'aspecte positiu, mentre reserva de tractar els vicis contraris en el comentari que dedica als primers preceptes del Decàleg. Per la virtut de la religió — diu — el cristià ha de lloar, contemplar i pregar Déu: lloar Déu, perquè Ell és summament bo, beneint-lo de tot cor, predicant-lo de paraula als altres, i imitant les seves perfeccions; contemplar Déu perquè és admirable en el seu Ésser i en les seves obres; i pregar Déu, perquè és Senyor nostre, amb l'oració que ensenyà Jesucrist, per això la més bella de totes.⁴

L'ànima de la religió és, com qui diu, la caritat envers Déu i envers el proïsme. Justament per això Arnau acusa de religió vana el seu enemic dominicà Martí d'Ateca, confessor de Jaume II, perquè qualificà d'estult el seu proïsme — és a dir, el seu contradictor, aleshores el mateix Arnau —,⁵ i amb cor més adolorit encara, blasma la religió farisaica, segons ell, d'un gran nombre de cristians extremament curiosos dels plaers d'aquest segle i

2. W. BURGER, *Römische Beiträge zur Geschichte der Katechese im Mittelalter*, 159-197.

3. Veg., entre d'altres, la definició de l'acte de fe: «Credere et assentire per intellectum alicui assertioni, cuius veritas non est cognita credenti experimento vel ratione» (*Alphabetum catholicorum*: W. BURGER, *Römische Beiträge*, 173).

4. *Alphabetum catholicorum*: W. BURGER, *art. cit.*, 175-176.

5. I afegeix encara contra el seu enemic: «Nec potest credi quod ut regius confessor habeat privilegium maculandi evangelicam puritatem» (*Antidotum: cod. Vat. lat. 3824*, f. 238).

dejuns, en canvi, de l'amor de Déu, «axí», afirma d'aquests cristians falsos, «han en si gran defalliment de seny natural, e infantègan e bestiègan, axí com pagans, qui no tenen coneixença ni sentiment dels béns eternals e celestials, mas tan solament dels presents en aquest setgle. Aytals són tots cells qui han la religió christiana e meten tot lur enteniment e lur amor en los béns de aquest setgle: jatsie ço que per lo nom e per lo baptisme sien christians, però en la vida e en la ànsia d'aver e de multiplicar los béns de aquest setgle neguen, per obra, tot ço que nostre senyor Jesuchrist mostra per exemple e per doctrina. E per ço los appella sent Pau (*Tit* 1, 16) abhominables, menyscreents e reprovats; car jatsia ço que nomenen Jesuchrist, o hogen misses, o dejunen la quaresma, o los divendres e les vigílies, més ho fan per hus e per observança o cós comú, que per devoció, ni per desig o per amor dels béns eternals». ⁶ Una recriminació, aquesta darrera, d'altra banda molt sovintejada en els escrits de caràcter religiós, com veurem en el capítol pròxim en parlar de la reforma social arnaldiana.

2. LES SUPERSTICIONS

Arnau de Vilanova, més que no pas explicar les valors positives de la virtut moral de la religió, preferí d'atacar d'una manera persistent adés en els escrits mèdics, adés en els espirituals, els vicis oposats; però, ¿va escapar ell mateix a les ombres de la superstició? Heus aquí una qüestió ben suggestiva doctrinalment i històricament, que convé d'aclarir tant com sigui possible.

a) Orientació general recta. — En el ja adduït *Alphabetum catholicorum*, d'acord amb l'ensenyament comú, Arnau centra els deures de la criatura envers el seu Creador en els tres primers preceptes del Decàleg. Pel primer — diu — hem d'evitar el pecat d'idolatria, la qual no és altra cosa que «donar o presentar a la criatura allò que hom deu únicament al Creador, és a dir, l'adoració i la fe, o d'altres actes semblants, propis només del culte». ⁷ Un precepte negatiu, doncs, com ho és també el segon, que ens prohibeix de fer ús i abús del nom de Déu en perjuri o en d'altres pràctiques moralment reprovables. Pel tercer precepte, positiu, hom ha de celebrar el dissabte santament, a honor i glòria de Déu.

6. *Lliçó de Narbona: Ob. cat.*, I, 150-151.

7. «Ydolatria vel ydolatrare nichil aliud est nisi attribuire creaturae, quod soli convenit Creatori, scilicet honorem in adorando vel fidem in credendo, aut cuncta similia quae pertinent solum ad cultum Dei» (*Alphabetum catholicorum*: W. BURGER, *Römische Beiträge*, 180).

Però on Arnau revisa i critica totes les formes imaginables de la superstició és en el tractat *De improbatione maleficiorum*,⁸ que el consagra decididament com a teòleg. No solament hi posa a contribució l'ampla formació mèdica, llavors encara fresca, sinó que hi advera la presència actuant dels estudis teològics que cursà a Montpeller i, possiblement, a Barcelona, en les escoles conventuals dels dominicans; hi aboca, com qui diu, tots els seus coneixements, en una síntesi admirable de pensament, per a dilucidar una matèria en la qual era prou competent.⁹ Per aquestes i d'altres característiques el present opuscle està molt emparentat amb l'altre, no menys interessant, que Arnau destinava a la defensa de l'abstinència dels cartoixans contra les impugnacions dominicanes.

Contra els qui afirmen la possibilitat d'usar lliurement del poder del diable, al marge d'una virtut graciosament comunicada per Déu,¹⁰ Arnau oposa un argument doble, que constitueix d'antuvi el nervi de tot el seu tractat. D'una banda estableix que hom no pot concebre una tal possibilitat dimanant d'una virtut personal, car en aquest cas, o procedeix del cos, o de l'ànima, o del cos i de l'ànima ensems; doncs bé: no pot procedir de cap manera del cos, perquè la virtut d'una substància natural i corpòria, segons natura, mai no és capaç d'actuar prop d'una segona substància incorpòria per la raó molt senzilla que entre ambdues no hi ha la interferència necessària — «non datur proportio» —, com hi ha d'haver sempre entre l'agent i el pacient de qual-sevol acció.¹¹ Tampoc no pot fluir de l'ànima, bé que substància incorpòria, perquè en el moment present, unida substancialment al cos, la seva virtut és inferior comparada amb la de les altres substàncies de la mateixa natura;

8. L'edità per primera vegada P. DIEGEN (*Arnaldus de Villanova de Improbatione Maleficiorum*) tenint en compte les còpies manuscrites existents a la Bibliothèque Nationale de París. La data de composició, cal fixar-la entre 1276 i 1288, anys de l'episcopat de Jaspert de Bottonac a la diòcesi de València, a qui Arnau endreçà aquest opuscle.

9. La preparació de mestre Arnau comprenia també el coneixement directe de la literatura del gènere. Diu ell mateix: «Nos in lingua Arabum legisse recolimus totam nigromantiae fatuitatis doctrinam, quam dicunt rationalibus traditam et in libris centri et circumferentiae contineri» (*De improbatione maleficiorum*: P. DIEGEN, *art. cit.*, 394). I encara: «Etiam quamquam aliqui gentiles, quorum scripturas perlegimus, de invocatione spiritum magnam fecerint mentionem» (*ibid.*, 396).

10. Escriu: «Contra curiositatem eorum, qui aliter quam virtute divinitus per gratiam immediate concessam garriunt asserendo se habere potentiam daemones compellendi» (*De improbatione maleficiorum*: P. DIEGEN, *art. cit.*, 388).

11. «Nulla virtus substantiae naturalis corporalis naturaliter imprimit in substantiam incorpoream, cum inter eas non sit proportio» (*loc. cit.*). En aquest punt, com recalca P. DIEGEN (*loc. cit.*), la doctrina arnaldiana suposa la de sant Albert (II *Sent.*, d. VIII, c. 1), i la de sant Tomàs (*Summa theol.* I, q. 51, a. 1) amb els quals va completament d'acord.

si no pot procedir de les parts, menys pot procedir del tot, car — diu — «de la unió dels extrems mai no sobrevé una força superior a la d'ells mateixos». ¹² Per un absurd, si era possible de trobar aquesta virtut en un sol home, ho seria així mateix en tota la resta, «quod falsum est» — conclou. ¹³

D'altra part, hom tampoc no pot usar del poder del maligne, mercès a les virtuts pròpies d'algunes substàncies corpòries — màgia negra i astrologia —, perquè sempre són inferiors a la natura intel·lectual. Només Déu i la seva gràcia concedida als sants poden actuar directament enfront de les forces de l'esperit maligne. ¹⁴

Reconeguda sense dificultats la potència diabòlica, permesa per Déu, la conclusió que Arnau vol treure del seu tractat *De improbatione maleficiorum*, per a l'orientació de Jaspert de Bottonac, bisbe de València, és la següent: mitjançant els signes màgics ningú no és capaç d'usar segons l'albir de la força del dimoni, car si ell es presta és amb ple consentiment i per a fins ben determinats, precisament no pas els més convenients a la salvació eterna que tothom ha d'esperar. Aquest és el fet; i, ¿quines són les causes de les creences supersticioses? D'una part — respon Arnau —, la ignorància dels homes; d'altra, la malícia intel·ligent de l'esperit maligne, el qual se serveix de les virtuts naturals per a desviar l'home del culte ver degut solament al seu Déu i Senyor. Però per a ell l'origen patològic d'aquestes creences explica més que qualsevol altra causa. Els màgics i llurs seguidors — diu — són persones anormals, encara que a vegades no ho semblen; són malenconiosos, i hom se n'adonarà tot d'una llegint els tractats *De occultis speciebus*, de Galè, i l'intitulat *De amore heroico* — escrit pel mateix Arnau i citat explícitament en el text. Una constatació mèdica, aquesta darrera, a la qual arribava forçat probablement per la pròpia experiència professional, en un temps en què la por al poder dels dimonis i la creença en la màgia negra havien esdevingut populars i perilloses àdhuc per al bé públic. ¹⁵

Ni és una convicció aïllada, o restringida solament a l'especulació d'un moment, la que reflecteix el tractat *De improbatione maleficiorum*, ja que es

12. «Ex unione extremorum numquam resultat virtus fortius praedictis» (*loc. cit.*).

13. *Loc. cit.*

14. *De improbatione maleficiorum*: P. DIEGEN, *art. cit.*, 397. I afegeix, referint-se als màgics posant-los en contraposició dels sants: «Hii autem, quibus (Deus) talem concedit gratiam, sancti viri sunt, praedicta vero exercentes nequissimi sunt peccatores» (*loc. cit.*).

15. Cf. P. DIEGEN, introducció a *Arnaldus de Villanova de Improbatione Maleficiorum*, 386.

fa palesa, a més, com a orientadora de la pràctica mèdica i de la reforma social que Arnau volia a totes passades.

Així, en un primer passatge del *Breviarium practicae*, hom topa tot d'una amb una fórmula supersticiosa, «fetillera»,¹⁶ d'origen bizantí,¹⁷ atribuïda a una dona vella de la ciutat de Salern, d'on la devia haver reportada, versemblantment, Giovanni Casamiciola, mestre d'Arnau a l'escola de Nàpols. Hom deia que la fórmula — una combinació estranya de mots, a primera vista inintelligibles, i de frases extretes de la Sagrada Escripura¹⁸ — era apta per tal de facilitar el part. Doncs bé: una volta referida, Arnau la censura decididament com a cosa diabòlica, de la qual els vers fidels cristians han de fugir.

També en el citat *Breviarium practicae*, llibre tercer, addicions al capítol divuitè, hom troba intercalada una imprecació anàloga a la precedent: es tracta d'una oració a sant Brendan,¹⁹ que, recitada per tres cops, hauria tingut la virtut de fer propícia l'aigua beneïta a qui en prenia unes quantes gotes, a fi d'expellir el verí inoculat per la mossegada d'una serp o d'un escorçó. Segons la testimoniança del text, l'experiment havia estat provat per mestre Enric l'Anglès i, per consegüent, tot fa suposar que cal cercar l'origen d'aquest ritus entre les tradicions cèltico-cristianes, tenint en compte que «les especialitats mèdiques dels sants deriven sovint d'aquelles de les antigues divinitats cèltiques». ²⁰ Tot i que és força desconcertant el fet de la inserció d'aquestes fórmules rituals en el *Breviarium*, ni que sigui a títol de

16. «L'incantation, première forme de ces remèdes superstitieux, est, plus que toute autre, une superstition, une survivance, puisque c'était là la première médecine saisissable dans les textes chaldéens et égyptiens, pour qui les maladies étaient des démons et les remèdes des exorcismes» (R. VERRIER, *Études*, II, 81).

17. Segons la classificació que n'avança CH. SINGER, aplicant-la a la medicina anglosaxona; veg. el seu article *Early English magic and medicine*, «The British Academy» 28 jan. 1920. (Cit. per VERRIER, *ibid.*)

18. Heus-la aquí: «Bizomie, lamion, lamium, azeraï, vachina Deus, Deus Sabaoth, pleni sunt coeli et terra gloria tua, osanna in excelsis. Benedictus qui venit in nomine Domini, osanna in excelsis» (*Breviarium practicae*, l. III, c. 4 (Lugduni 1504), f. 220). L'editor de Basilea (1585), com observa R. VERRIER (*Études*, II, 83), suprimí tota la recepta i no deixà més que la crítica d'Arnau i de N. Oschle, al comentari corresponent, per això incomprensibles (veg. *Breviarium*, 1332, FG i 1333, B).

19. Sant del segle VI, «entré dans la légende dès le IXme siècle, dans un syncrétisme celto-chrétien, il nous présente un curieux phénomène d'influence, de données irlandaises apportées sur le littoral campanien par un Écossais, Michel Scot, puis par un Anglais, Henri l'Anglais» (R. VERRIER, *Études*, II, 82).

20. R. VERRIER, *loc. cit.*

document folklòric, també ací Arnau censura el procediment amb mots més tost severs.²¹

En el capítol vint-i-cinc del tractat *De Epilepsia*, mestre Arnau torna de nou sobre les desviacions mèdiques de caire supersticiós;²² una digressió completament inútil en un llibre de medicina, si hom no tenia present encara el caràcter de l'autor i de la seva obra científica.

L'epilèpsia — malaltia neuròtica de molt diverses modalitats — preocupà seriosament els metges medievals, tant, que fàcilment l'atribuïen a intervencions de l'esperit maligne. Gairebé en acabar el seu tractat, amb l'intent de tallar el pas a les possibles aplicacions supersticioses, Arnau subratlla molt bé la qualitat natural dels remeis que ell ha assenyalat;²³ i per això — afegeix — cal rebutjar d'antuvi els encantadors, els conjuradors, els invocadors dels esperits, els endevins i els àugurs, tots ells individus ignominiosos, servents del diable i dissidents de Déu. A més — afirma com a conclusió —, cal defugir les doctrines ocultes, no consentides pels canons de l'Església:²⁴ una al·lusió ben oportuna, que recorda l'ardent desig d'ortodòxia catòlica que sempre acaronà, sembla d'una faisó sincera i efectiva, motivat segurament per les repetides intervencions de la jerarquia eclesiàstica.

21. Cf. *Breviarium practicae*, 1357, BC.

22. *De epilepsia*, 1629, D - 1630, B. El títol del capítol és: «De rebus, quarum usus licitus est in curatione Epilepsiae, vel privatur ilico».

23. *Ibid.*, 1629, D.

24. *Ibid.*, 1630, B. Reproduïm tot seguit el text complet d'Arnau perquè és summa-ment interessant: «Repellantur igitur ignominiosi incantatores, coniuratores, spirituum invocatores, divinatores, et augures in ministerio medicinali humani corporis domestici, et ministri iam facti diaboli, de Deo dissidentes, et summum Medicum Iesum Christum, regnantem in coelis, occidentes: nempe, secundum Originem, melius est ignorare, quam a daemonibus discere, et melius est a physicis discere, quam a divino quaerere divinationem, quod per homines daemonibus reverentia fiat, sed gentilium ritus divinum credit esse per qualemcumque spiritum profertur. Nos tamen ab his discere nihil debemus, ne efficiamur ipsorum, iubet sacra pagina, unde dedignans testimonium a daemonibus accipere ait manifeste, et exi ab eo. Qui ergo a diversis artibus, et daemoniorum invocationibus quaerunt futura discere, cupiunt quod non expedit. Ad destruendum autem penitus divinationem, et augurationem hoc addemus, quoniam omnes isti animi animalium ministerio utuntur, quae in lege scribantur, et semper homini insidiantur ex quo ministerio daemonum opportuna, et digna iudicantur: Nam dracones, et serpentes plutonibus ministrare perhibentur auguribus et in his quaevis credentibus auspicia capita lupi fere: omnia autem vulpes, et accipitres, aut corvi, aut aquilae, aut huiusmodi, quae Moyses his (credo) de causis immunda appellavit. Et proinde dicit Augustinus de doctrina occulta, cavendam et fugiendam omnem doctrinam, quae ecclesiae canonis non consuevit, nec consentit: nam solum non suscipimus, sed etiam veluti alienum a fide et veritate damnamus» (*Ibid.*, 1629, E - 1630, B).

tica, algunes prou recents, enfront de certes teories extremament perilloses, com es comprovà no gaires anys després de la mort d'Arnau.²⁵

Per al pla de reforma social que ell desitjava considera justament imprescindible el bandeig del qui afavoreix entre el poble senzill l'increment de les pràctiques supersticioses, tanmateix perquè principalment maldava per revifar l'esmoreït esperit religiós, d'acord amb les formes de vida genuïnament evangèliques. Així ho amonestava al rei Frederic III de Sicília — un dels deixebles espirituals més fidels a Arnau — quan li recordava en la *Informació espiritual* que li adreçà, devers l'any 1310, que com a rei cristià tenia l'obligació d'ésser diligent, per amor i per zel de la glòria de Crist, a promoure «la veritat evangelical», de primer, dintre casa, d'acord amb les exigències del propi estament, i després, fora, és a dir, en el regne que li estava sotmès, segons les ordinacions que tot seguit li especifica. Una d'elles, segons la lliçó dubtosa del manuscrit que ens l'ha conservada, declara: «Item, decaçarets o gitarets de tota vostra seynoria devins e devines, o sorcers, o qualsque supersticioses, mayorment si public ... no ... que d'aytals curositats contràries a la fe christiana se'n trameten».²⁶ Ordinació que, d'altra banda, passà a formar part integrant de les *Constitutiones sive Capitula*, que tot seguit de rebuda la *Informació espiritual* el rei va promulgar.²⁷ I no es limità pas a això el zel de Frederic: passà còpia de les *Constitutiones* al seu germà Jaume II, rei de Catalunya-Aragó, amb el desig vivíssim que les tingués presents per a fins anàlegs als seus, com especifica en la lletra adjunta.

b) Incerteses. — Amb tot, al marge de l'actitud d'Arnau adés delineada, hostil, amb Plini i Galè, a les pràctiques de regust supersticiós, hom ha volgut subratllar ça i lla de les obres mèdiques arnaldianes la presen-

25. Algunes de les 13 proposicions averroïstes condemnades pel bisbe de París E. Tempier, l'any 1270, es ressentien, com se sap, d'orientació devers les ciències ocultes (v. P. MANDONNET, *Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIe siècle* (Louvain 1911), I, 111). Per raons anàlogues l'any 1292 hom prohibia en els estudis dels frares menors l'adquisició de llibres «curiosos» (veg. H. DENIFLE et E. CHATELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis* (Parisiis 1881), II, 56).

26. *Informació espiritual al rei Frederic: Ob. cat.*, I, 232-233.

27. El text d'aquesta ordinació, tal com l'ha conservat el manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, diu així: «De non faciendis veneficiis, magiis, incantationibus et huiusmodi talibus. Nulli restat ambiguitati suspensum, quin veneficiis, magiis, incantationibus, auguriis, divinationibus, sortilegiis caeterisque talibus innitentes perversores sacrae religionis fidei ac Christifidelibus reputentur, qui ... divinae sapientiae simulatores, humanas posse mentes divertere et scripturarum inspectione futura praedicere falso promittunt, volentes Deo similes esse videri» (*Constitutiones*: H. FINKE, *Acta Aragonensia* (Berlin-Leipzig 1908-1922), II, 699).

cia de no poques concessions a l'esperit del seu temps. Tal retret, bé que, sembla, no pas directament adreçat contra l'obra escrita, començà en vida del mateix Arnau per obra dels seus enemics personals, com ho testimonia al començament de l'any 1309 en la *Interpretatio de visionibus in somniis* dels germans reis Jaume i Frederic²⁸ i, devers els primers dies de setembre del mateix any, en el *Raonament d'Avinyó*;²⁹ continuà, mort Arnau, amb la damnació inquisitorial d'alguns dels seus opuscles espirituals, a Tarragona l'any 1316,³⁰ i amb la inserció a l'Índex de la Inquisició espanyola, al segle XVI, d'algunes obres del seu repertori mèdico-científic,³¹ després d'haver-se agreujat en ocasió de condemnes més serioses, com són ara les de Pietro d'Abano, a Pàdua l'any 1315, i Cecco d'Ascoli, a Florència el 1327 — ambdós metges docents, contemporanis d'Arnau, lliurats a l'excés a l'astrologia i a les ciències ocultes —, i de les edicions dels seus escrits mèdics: completes durant tot el segle XVI, a cura d'impressors molt

28. Arnau diu d'ell mateix: «Et Nuntius ... laetatur de morsibus emulorum in quantum tangunt eum, plus quam aliquis famelicus de suavissimis dapibus, nec unquam expiravit a corde suo tristitia quousque percepit quod aliqui dicebant eum esse fantastikum, alii seductorem, alii phitonistam, alii vero ypocritam, non nulli haereticum, quidam vero haeresiarcam» (*Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Frederici tertii regis Siciliæ eius fratris*: M. MENÉNDEZ, *Historia de los heterodoxos*, VII, 253). La interpretació oral d'aquests somnis és de l'acabament de l'any 1308 o de la primavera del 1309.

29. Ací encara és més explícit: «E per tal que entenats», afirma, «faz-vos saber que ·xv· anyns m'avie turmentat greument una gran tristor per la raó que altra vegada us diré; e no-n poguí ésser deliure entrò que sofferí les persecucions damunt dites, e especialment can fuy cert dels juhiis que corrien contra mi, ço és que-lls uns deyen que yo era fantàstich, los altres que nigromàntich, los altres que encantador, los altres que ypòcrita, los altres que eretge, los altres que papa dels eretges; e puy que fuy cert que aquestes coses dehien de mi, anc puxes la tristor damunt dita no-m tocà» (*Raonament d'Avinyó*: *Ob. cat.*, I, 215). El text que hem adduït és de la reconstrucció catalana que el mateix Arnau féu a Almeria entre els dies 17 i 25 de gener de 1310, del parlament llatí que pronuncià davant de Climent V i dels cardenals. Vegeu M. BATLLORI, *Notícia preliminar a Ob. cat.*, I, 74.

30. No consta si la comissió inquisitorial reunida a Tarragona el 8 de novembre de 1316, sota la presidència de Jofre de Cruilles, preposít «sede vacante», i Joan de Lletger, inquisidor, s'ocupà d'altres escrits d'Arnau que els estrictament espirituals, però és indubtable que la sentència condemnatòria que hom pronuncià sobre alguns d'ells colpia, almenys indirectament, l'obra mèdico-científica. Veg. J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España* (Madrid 1851), XIX, 321-328; M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos*, II, 287-292; VII, 316-322.

31. Cf. B. DE SANDOVAL ET ROXAS, *Index librorum prohibitorum et expurgatorum* (Genève 1619), II, 36; F. H. REUSCH, *Der Index der Verbotenen Bücher* (Bonn 1883), I, 33-34. No totes les obres descrites, amb tot, són certament arnaldianes; algunes només són atribuïdes a Arnau.

notables, i parcials, d'obres alquímiques principalment, fins al segle XVIII, dins les colleccions més famoses en el seu gènere.³²

La significació que tenen en mestre Arnau les pseudo-ciències medievals, com l'alquímia, la màgia, l'astrologia i l'oniromància, esca de les acusacions que ara referíem, ha estat definitivament posada en clar en els nostres dies gràcies a les acurades investigacions de Paul Diepgen, encara no superades per cap dels arnaldistes posteriors.³³ Segons ell, cap d'aquestes disciplines no exerceix un paper principal, ni menys original, dins l'aportació científica arnaldiana. Tot el que Arnau afirma en aquest terreny extremament movedís pertany a un fons de coneixements comú als qui al seu temps es lliuraven a aquest gènere de recerques, llavors molt en voga, com es pot comprovar comparant els escrits d'Arnau amb els d'aquells qui, ultra els assaigs d'investigació, divulgaren llur pensament. Només que ell, mitjançant la coneixença directa de les fonts originals, a través de la tradició cultural àrabo-hispana, i la fama mèdica que tot d'una aureolà el seu nom, accelerà molt la ja iniciada expansió d'aquestes ciències a tot l'Occident.

És tenint presents les conclusions dels referits estudis històrico-científics de Paul Diepgen, i d'altres, esguardant la posició d'Arnau de Vilanova — no pas la dels arnaldistes ni la dels tractats passats de contraban sota el seu nom — i la dels seus contemporanis sant Albert *el Gran*, Roger Bacon i Ramon Llull, que tost examinem el pensament arnaldià sobre la màgia, l'astrologia i la medicina fetillera, contraposant-la a l'escatida orientació del *De improbatione maleficiorum*, principalment.

1) *La màgia*. — Deixant ara de banda l'alquímia i l'oniromància — l'oposició llur a la virtut moral de la religió és poc rellevant —, Arnau sembla optar d'antuvi per un tipus de màgia distinta diametralment, almenys quant a l'origen, a la que ell mateix ha recriminat.

La seva font gairebé única és l'autoritat dels autors antics i recents, avalada amb la comprovació personal de les forces ocultes de la natura, especialment dels astres. Mai no admet ni un procediment ni una dada pervinguts mercès a la invocació del diable. Reconeix volenter l'existència del malefici, però per a la seva guarició, com recalca explícitament manta vegada, només en Déu cal dipositar la nostra confiança, no pas en els mitjans naturals,

32. Hom pot veure detallades, les últimes, en J. FERGUSON, *Bibliotheca Chemica: a catalogue of the alchemical, chemical and pharmaceutical books in the collection of the late James Young of Kelly and Durris* (Glasgow 1906), I, 43-47.

33. Veg. principalment els seus *Studien zu Arnald von Villanova*.

«encara que qualche llibre de medicina reporti alguns remeis empírics». ³⁴

En palesa contradicció amb l'orientació precedent, Arnau mateix, sense ulteriors aclariments, assenyala les virtuts d'una planta de la Mediterrània que — diu — «allunya els dimonis posats dintre casa, preserva de la maldiença i aparta els mals auguris». ³⁵ Un recurs poc o no gens compaginable amb la provada ineficàcia de l'acció que alguns homes «malenconiosos» ³⁶ atribuïen a les substàncies corpòries prop de les incorpòries.

2) *L'astrologia*. — Amb Galè, ³⁷ els metges medievals Gilbert *l'Anglès* ³⁸ i Bernard de Gordon, ³⁹ i els pensadors Roger Bacon ⁴⁰ i Ramon Llull, ⁴¹ l'influx celeste, base de l'especulació astrològica, és per a Arnau quasi un dogma científic a què hom no pot renunciar o que no pot deixar de banda en ordre a les aplicacions pràctiques de la medicina. D'ací que les repetides al·lusions que ell sol fer a l'astrologia donen lloc a un tipus d'expressió literària combativa, adés perquè allò que diu li està molt a cor, adés perquè tem el somris irònic dels indiferents, o també per ambdós motius ensems. ⁴²

Sigui com sigui, amb la decidida introducció de l'astrologia com a auxiliar de la medicina Arnau suggeria un assaig potser primerenc de la necessària

34. «In maleficiatis, quorum cura soli Deo est dimittenda, per ipsos maleficatorum extirpanda vel removenda, quanquam aliqui libri medicinae ponant aliqua remedia empirica» (*De sterilitate*, 1515, B). Com dèiem (pàg. 46, n. 22), cal esborrar dels *Opera* d'Arnau, per francament apòcrif, el tractat intitulat *Remedia contra maleficia*.

35. «Dioscorides arthemisia monoglonos habens minutum semen, et unam hastam foliis plenam, ac nascitur in locis mediterraneis, et altioribus, estque tenera, fugat daemonia in domo posita, prohibetque maledicamenta, et avertit oculos malorum» (*De venenis*, 1535, A).

36. Veg. pàg. 67.

37. Veg., per exemple, l'obra intitulada *De diebus decretoriis*.

38. Veg. L. THORNDIKE, *A History of Magic and Experimental Science*, II, 484-485.

39. Veg. E. LITTRÉ, *Bernard de Gordon, médecin*, dins la *Histoire littéraire de la France* (Paris 1869), XXV, 321-337.

40. Veg. *De erroribus medicorum*, dins els *Opuscula de Rebus Medicinalibus* (Oxonii 1928), 154-155.

41. Veg. *De levitate et ponderositate elementorum*, p. II, q. XXIV, dins els *Opera medica* (Majoricae 1752), 39-40; *Doctrina pueril*, c. 95, 3, dins *Obres* (Palma de Mallorca 1906), I, 186.

42. Hom pot comprovar-ho en les frases que registrem a continuació: «Et quia virtus unita fortior est, aestimetur quod scientia astrologicae, et scientia medicinae resolutionis ad se invicem habent nexum, et quod medicina indiget astrologia, quodque adaequatio istarum duarum, sicut in ipsarum via, requiritur iudicium, et operatio Medici, magis facilitatur nutu Dei» (*De conservanda iuventute*, 832, EF); «non habeo intentionem, nisi respondere, quo modo Medicus operans potest iuvare in opere, et in prognosticatione per scientiam astrorum, et quomodo Medici non incurant in errores

connexió mútua de les ciències positives, fins aleshores separades absolutament una de l'altra.⁴³ I és molt versemblant que fixar el lligam horitzontal de les ciències — al revés del vertical, que les fa convergir totes en Déu — havia de topar amb una franca oposició enmig de l'ambient creat per la cultura medieval; molt més amb la pretensió d'obviar-hi començant per l'astrologia.

Ja de bell antuvi, com ho advera la ment dels pares grecs i llatins,⁴⁴ hom bandejà prudentment la pseudo-ciència astrològica dels centres de cultura cristians pel seu parentiu pagà i, per escriure, diabòlic. Sant Agustí, primer que cap altre, reaccionà amb energia davant aquest problema més tost mal plantejat, i amb una visió clara de la realitat constatà sense por la certesa de la influència dels astres, del macrocosmos sobre el microcosmos — com dirien els filòsofs hel·lenistes del Renaixement —, mentre tractà de posar a salvament la indiscutible llibertat de la voluntat humana.⁴⁵ Més tard els escolàstics aprofitaren aquesta porta oberta en les especulacions llurs entorn de l'astrologia, però no arribaren gaire més enllà; així, entre d'altres, el mateix sant Tomàs,⁴⁶ el qual concedeix una atenció bastant minsa a l'aspecte negatiu de la virtut de la religió, és a dir, als pecats de caire supersticiós i anexas.

El motiu de les reserves manifestades pels pares i, amb ells, per d'altres escriptors eclesiàstics, entorn de l'astrologia, també compta en el pensament arnaldia, a despit de les poc dissimulades digressions apologetiques, justament, qui sap si filles d'una sòlida superació intel·lectual i moral de les dificultats que suggerien les mateixes reserves. Així, pel que concerneix la cruïlla més temuda, la discutida força del fat sobre l'exercici del lliure albir — que no pocs pretenien d'explicar per les virtuts especials atribuïdes a les

intolerabiles illi, qui ad hoc non considerant» (*De iudiciis astronomiae*, 2070, C); «et ideo verum est», segueix, «quod verum dico de talibus influentiis; scire aliquid laus est, sed turpe, nil discere velle» (*ibid.*, 2070, F); «et iactor, de omnibus se iactans, habeat aliquantulum scientiae cautelum: quia multi de huiusmodi arte iactant se qui non noverunt eam, et quando pro inquisitione profundantur omnino vani aut nihil scientes ad hoc reperiuntur scientes» (*ibid.*, 2072, E).

43. Veg. G. SARTON, *Introduction to the History of Science*, II, 790.

44. Veg., entre d'altres, S. IGNATIUS, *Epistula ad Ephesios*, XIX: F. X. FUNK, *Patres Apostolici* (Tubingae 1901), I, 229; TERTULLIANUS, *De idolatria*, IX: PL I, 747-749. La història més extensa de l'astrologia en els primers segles cristians pot veure's en TH. O. WEDEL, *The mediaeval attitude toward astrology particularly in England* (New Haven 1920), c. I-II.

45. S. AUGUSTINUS, *De civitate Dei*, I, V, c. VI: PL 51, 146.

46. Veg. *Contra gent.*, I, III, c. 84-90, on impugna directament Ibn Rušd i Ibn Sina inculpan-los de les doctrines astrològiques d'Albumazar.

diverses constel·lacions del zodíac, per cert d'acció necessària —, Arnau opta per una posició racional, reconeixedora d'un influx astral controlable i digne d'ésser aprofitat. Per a ell ja no és l'acció dels astres la que domina fatídicament els homes, ans són els homes mateixos, que, mercès a la recerca científica, se serveixen de llur influx innegable i, per això, d'efectes només dispositius, mai necessaris.⁴⁷ Fonamentalment, d'altra banda, les conclusions de mestre Arnau no s'allunyen gaire de les de l'Angèlic; només se'n separen en algunes consideracions accidentals, com, per exemple, sobre l'extensió de l'influx, ampla segons Arnau, més tost restreta segons sant Tomàs.⁴⁸

És prenent com a punt de partença els mateixos fets, controlats per l'experiència científica, que Arnau explica les causes naturals de no pocs esdeveniments misteriosos per a la comuna capacitat intel·lectual dels homes, tantes vegades motiu de supersticions puerils. Per la variada gamma d'impressions celestes, dependent dels moviments de la terra, de les hores del dia, o de les estacions de l'any, es preparen — diu ell — els canvis atribuïts ordinàriament a la sort o a la dissort: en la construcció dels edificis, collita dels fruits i de les plantes, començament dels viatges i d'altres coses només en aparença inexplicables.⁴⁹ Més encara: és mercès a l'estudi de les variacions pròpies de l'influx celeste que cal explicar l'eficàcia, «*licit daemones subministrent*», de les meravelles que operen els mags, dels enganys combinats pels encantadors, de les molèsties que causen els malefics, com així mateix de la rapidesa de certes impressions.⁵⁰

Fruit del control hagut sobre les forces de la natura, principalment mineral i sideral, són també les anomenades «*ligaturae*» i «*suspensiones*» — aquestes darreres, sembla, destinades a contrarestar l'efecte de les anteriors —, a les quals Arnau concedeix una cabdal importància mèdica; «*quae omnia nisi a nobis videantur, non creduntur, sed tentata certificant*».⁵¹

47. Afirmar: «*Astrologia non est parva pars medicinae: verum ubi necessitas facit, non causatur, quamquam astrologiae quidam finis non imponit rebus necessitatem, sed illas secundum eorum influentiam habilitat et disponit. Sed vir sapiens dominabitur astris sua rationabilitate, praedominatur dispositioni, si mala fuerit poterit in melius deducere, et debitum praevisionis remedium communicare: si vero bona, adaequabit illam cum directione sua, et resultabit ex eis exitus operationis sublimioris; iam definitum est per experientiam, quod superiora magnam habent in inferiora vim et potentiam agendi, ita ut ista ex illis quodammodo regulentur*» (*De conservanda*, 832, CD).

48. Veg. L. THORNDIKE, *A History of Magic and Experimental Science*, II, 608-610.

49. Cf. *De parte operativa*, 274, E.

50. Cf. *ibid.*, 274, F.

51. COSTA BEN LUCA, *De physicis ligaturis*, 624, A. Versió llatina d'Arnau, feta a Barcelona (veg. J. CARRERAS, pròleg a *Ob. cat.*, II, 20), indubtablement reflex fidel del seu pensament sobre aquesta matèria.

També entren en el grup de remeis derivats de l'astrologia els famosos «segells»⁵² — gairebé sempre en metalls preciosos, gravats amb inscripcions misterioses i fabricats sota determinats signes del zodíac —, bé que tant per a llur elaboració com per a assolir els corresponents resultats curatius⁵³ hom devia tenir en compte, com cura d'especificar Arnau, alguns elements netament religiosos: inscripcions o advocacions, d'una banda, bones disposicions espirituals del subjecte, de l'altra. No és gens aventurat de suposar, doncs, que un tal sincretisme, teúrgic i científic alhora, fos el que provocà la condemna inquisitorial del tractat arnaldia *De sigillis* i, amb ell, d'altres peces seves sobre ciències ocultes.

3) *La medicina fetillera*. — Al costat dels dos passatges del *Breviarium practicae*,⁵⁴ que tot reflectint indubtables reminiscències de medicina fetillera reporten la censura explícita d'Arnau, cal registrar-ne encara dos més, així mateix, de l'obra adés citada.

El primer, d'origen eclesiàstic, segons l'adduïda classificació de Singer, reproduïx la cura que practicava un sacerdot mitjançant la recitació del *parenostre* — canviades les paraules «ans deslliureu-nos de mal» per «ans deslliureu Arnau dels porros i de les berrugues que té a les mans» —, i l'aplicació, ensems, del suc extret de la parietària, «de guisa que», afegeix el text, «passats deu dies fui totalment alliberat dels porros».⁵⁵ L'altre, probablement bizantí o, si més no, d'origen oriental, reporta l'oració de sant Blai, bona per al guariment de l'angina. Aquesta oració calia que es

52. Arnau endreçà el seu tractat *De sigillis* al papa Bonifaci VIII, després d'haver-li guarit amb un d'ells uns còlics renals que patia. A propòsit d'això, com testifica l'enviat de Jaume II prop de la cort papal, «dixerunt isti cardinales, magister Arnaldus utinam ad curiam non venisset! Fama enim est hic et est verum, quod iam papa fuisset sepultus, nisi magister, et quot maledictiones sibi dicuntur propterea, scribere non valerem» (cf. H. FINKE, *Aus den Tagen*, xxxi).

53. A títol de curiositat, veg. els fins que hom pot assolir, segons creença d'Arnau, mitjançant l'aplicació del primer «segell» que ell presenta: «Valet contra omnes daemones et inimicos capitales, et contra maleficia ... ad lucrum et gratiam acquirendam ... contra fulgura et tempestates, inundationes aquarum, et contra impetum ventorum et pestilentias aeris, et qui portat eum honoratur et timetur in omnibus causis, et in domo qua fuerit nullus illi domui nec habitantibus nocere poterit, et valet daemoniis phreneticis et maniacis et squinantibus et omnibus passionibus capitis et oculorum et illis quibus rheuma descendit a capite, et ut universaliter dicam omnia mala avertit et bona confert, et qui portat, eum caveat in quantum poterit ab inmunditia et luxuria, et ab aliis peccatis mortalibus, et portetur in capite cum reverentia et honore» (*De sigillis*, I [Venetilis 1527], f. 340a).

54. Veg. pàgs. 68-69.

55. *Breviarium practicae*, 1312, DF.

repetís en ocasions fins i tot tres vegades, segons prescripció, i que anés acompanyada del parenostre i de l'avemaria.⁵⁶

Suposada l'autenticitat d'aquests dos passatges,⁵⁷ per als quals l'autor del *Breviarium practicae*, al revés dels dos que referíem abans, no fulmina cap censura, hom pot admetre que acusen, sembla, una contradicció interna entre l'esperit crític i les tendències excessivament crèdules. Però, cal afegir en descàrrec d'Arnau, que aquests devien ésser els dos únics casos de medicina fetillera trobables en les seves obres, d'acord, a més, amb l'orientació ampla en aquest sentit que guià el recull de les receptes, com anticipa la introducció al mateix *Breviarium*.⁵⁸

Tampoc hom no pot censurar massa severament el fons moral d'aquests passatges, o del que reflecteixen, perquè, tanmateix, sintonitzava molt amb l'esperit de la seva època. Metodològicament, d'acord amb les usances d'ara, hauria estat millor de reservar aquestes i d'altres pregàries «pro bono corporis» per a ésser incloses en un ritual, no pas en un llibre de medicina, bé que de caràcter més tost pràctic; inclusió que, d'altra banda, no hauria topat amb dificultats de fons, ja que aquestes fórmules, a diferència de les adduïdes anteriorment, no comporten la immixtió d'elements estranys en l'esperit de la pregària. I qui sap si és justament aquesta raó la que determinà mestre Arnau a presentar-les sense cap judici personal de censura o d'aprovació, almenys explícit.

c) **Conclusió.**— A despit de les possibles concessions a l'esperit de la seva època, doncs, la línia del pensament arnaldià quant a les supersticions es manté més addicta als principis de la medicina racional que no sembla de bon començament, després dels retrets que hom li ha fet. Arreu de les seves obres opera la presència d'una concepció científica íntimament enllaçada amb determinats postulats de cosmologia, fàcilment visibles, que donen vida a gairebé totes les aplicacions admissibles de la màgia, de l'alquímia

56. *Ibid.*, l. II, c. LI (Lugduni 1504), f. 191a, additiones. Recepta també suprimida en l'edició de Basilea, 1585. Veg. més amunt, pàg. 68, n. 18.

57. Els manuscrits més antics sovint reproduïen l'oració de sant Blai amb retocs, i a vegades fins i tot hi manca, com en el de l'any 1429. Veg. R. VERRIER, *Études*, II, 85.

58. D'autuvi, per explicar el criteri de selecció dels remeis, declara: «Aggregabo curas diversorum Physicorum et Magistrorum utiles ... et omnia quae expertus sum, et quaecumque per omnes Magistros, et viros, et mulieres etiam simplices, et empiricos vidi temporibus meis experiri ... Si itaque in aliquo peccaverim minus bene dicendo supplico ... ut mea dicta corrigant et emendent et meae simplicitati et ignorantiae veniam impendant: Nam, ut ait lex omnium habere memoriam, et in nullo peccare potius est divinitatis, quam humanitatis» (*Breviarium practicae*, 1055, BD).

i de l'astrologia; de la mateixa manera que, per a les aplicacions mèdiques de caràcter psico-somàtic assenyalàvem el substràtum d'una orientació filosòfica, esguardant principalment la teoria de les passions. Però les característiques de la cosmologia arnaldiana, o de la que ell segueix, ací no cal esbrinar-les.

De fet mestre Arnau de Vilanova no reeixí absolutament en la lluita contra les tendències excessivament donades a la credulitat, pròpies del seu ambient religiós i cultural; ni, ço que és més greu, ell mateix no es deslliurà completament de les cadenes d'aquesta credulitat. Repehí les pràctiques de regust supersticiós potser més que cap altre autor contemporani seu, però al mateix temps no s'amagava de les tendències molt accentuades que sentia envers els fenòmens preternatural. No seria gens estrany, per consegüent, que ell hagués experimentat, col·locat enmig del corrent de dues cultures diverses fins i tot per temperament, l'oriental i l'occidental, quelcom del que s'esdevingué amb la cultura cristiana desenvolupada a Alexandria des de sant Pantè. No sense motiu Lynn Thorndike, coneixedor molt competent d'aquesta matèria, ha registrat en les obres mèdiques de mestre Arnau, particularment en el tractat *De sigillis*, qualche reminiscència gnòstica, prou simptomàtica en aquest sentit.⁵⁹

●

59. Veg. L. THORNDIKE, *A History of Magic and Experimental Science*, II, 858.

V

REFORMA SOCIAL

Els darrers anys de vida de mestre Arnau (1299-1311) foren turmentats per un sincer afany de reforma dels costums: esclat esponent dels inquietuds moralitzants latents i de les tot just obertes a l'escalf d'ideals religiosos profundament viscuts.

D'altres, abans i després d'ell, acaronaren il·lusions de millorament social més o menys iguals, tanmateix perquè les condicions de la societat del temps eren poc acceptables. Però Arnau s'aixecà enmig de tots ells amb puixança i sobretot amb una direcció personal molt suggestiva.

I. TRETOS PERSONALS DE L'ESCATOLOGISME ARNALDIÀ

Esbrinar els fets que preparen la gènesi del pensament escatològic d'Arnau de Vilanova és un dels problemes més greus que planteja la seva biografia. Hom ha pensat, no sense fonaments històrics, en la possibilitat de qualche contacte amb els nuclis pseudo-espirituals d'Itàlia durant el temps dels estudis que cursà, sembla, a la ciutat de Nàpols; però res d'això no es pot adrevar a base de les testimoniances que ara com ara posseïm.

Amb tot, àdhuc en les primerenques obres escatològiques d'Arnau és ben palès l'influx dels corrents interiors de reforma i d'espiritualitat a ultrança que sacsejaren l'orde franciscà, a la darrerria del segle XIII i el començament del XIV, per obra de l'anomenada secta dels «espirituals». Arnau n'acceptà, amb els ideals joaquimites, els espirituals, fins al punt que, en temps del papa Climent V, amb el seu prestigi davant les corts pontifícia i reials, n'esdevindria el més gran suport i protector.

Així, en el *Tractatus de tempore adventus antichristi et fine mundi*, compost en dues repeses els anys 1288, la primera, i 1300, la segona;¹ en l'altre anàleg *Tractatus de mysterio cimbolorum ecclesiae*, redactat un any després; i, finalment, en la *Confessió de Barcelona*,² pronunciada davant Jaume II i d'altres personatges de la cort catalano-aragonesa l'11 de juliol de 1305 — resum afortunat del pensament arnaldià sobre «los temps finals» —, no és gens difícil de copsar les fonts de gairebé totes les profecies espirituals de moda en aquells temps, com són ara: Gioacchino da Fiore, «il calavrese abate Giovacchino — di spiritu profetico dotato»;³ el sermó apòcrif atribuït a sant Metodi, bisbe d'Olimp i després de Tir, martiritzat probablement entre els anys 311 i 312; l'*Oraculum angelicum* i moltes pseudo-profecies adscrites a sant Ciril de Constantinoble, general del Carme, mort l'any 1234; les revelacions adjudicades a santa Hildegarda, abadessa del monestir benedictí de Rupertsberg, a Bingen; i, entre d'altres de menys relleu, els vaticinis de les antigues sibilles d'Eritrea i de Cumas, segons la llegenda medieval, precursors de Crist.⁴

Tampoc no s'allunyà d'aquestes fonts d'inspiració pseudo-profètica la introducció que Arnau dedicà al tractat *De semine scripturarum*, falsament atribuït a Gioacchino da Fiore, qui sap si, la primera vegada, per obra del mateix Arnau. Hom pot comprovar d'antuvi, àdhuc en aquest tractat, com, entre d'altres motius llargament difosos en l'atmosfera pròpia de l'època, els sis dies de la creació esdevenen sis mil·lennis de la història del món, als quals succeirà el dissabte, dia de repòs; després seguirà encontinent la benaurança eterna i la cessació dels temps.⁵

Ultra l'adés indicat parentiu joaquimita i espiritual d'Arnau de Vilanova, dos dels seus primerencs tractats religiosos ens revelen l'existència d'indiscutibles vincles culturals entre ell i les conventícoles místiques de jueus, molt florents al migdia de França durant tota la baixa Edat Mitjana. Són la ja referida *Introductio in librum Joachim de semine scripturarum*, escrita devers l'any 1292, i l'*Allocutio super significatione nominis thettagrammaton*, composta durant una breu estada d'Arnau al castell de Meiillon (Delfinat),

1. Veg. M. BATLLORI, *Dos nous escrits*, 51-52.

2. Aquest és el títol encertat que donà R. d'Alòs-Moner al primer escrit català d'Arnau de caire espiritual, en substitució del rètol *Super facto adventus Antechristi* que porta en l'únic manuscrit que l'ha conservat.

3. DANTE ALIGHIERI, *Divina commedia*, *Paradiso*, XII, 140-141.

4. Per a la bibliografia d'aquestes fonts pseudo-profètiques, veg. M. BATLLORI, *Notícia preliminar a Ob. cat.*, I, 59-62.

5. Cf. *Introductio in librum Joachim de semine scripturarum*: R. MANSELLI, *La religiosità*, 56.

a l'estiu del mateix any 1292, amb l'intent agosarat de demostrar el misteri de la santíssima Trinitat per l'anàlisi i la significació dels noms sagrats, d'acord amb els principis exegetics establerts en la introducció al *De semine scripturarum*, evidentment cabalístics, sense precedents entre els autors cristians anteriors a ell.⁶ Més encara: si hem de donar fe a l'opinió, potser ultrancera, de Henry of Harclay, Arnau esgrimia els mateixos arguments escatològics dels jueus i acceptava conclusions equipol·lents a les que se segueixen de llur posició; d'ací que, segons aquest escolàstic del començament del segle XIV, canceller de la universitat d'Oxford, Arnau no és altre que un jueu amagat per por dels cristians, un llop sota la pell d'ovella; per això no té cap escrúpol de menysprear-lo àdhuc més que qualsevol heretge.⁷

És tenint present l'influx cert que pesa damunt el pensament escatològic d'Arnau que hom pot valorar en gran part les seves aportacions doctrinals en aquest terreny, en realitat minses. Potser un cop es farà l'estudi comparatiu amb d'altres escriptors d'aquest gènere de literatura medieval, allò que és rigorosament arnaldia, caldrà reduir-ho a qualche interpretació del text sagrat, gairebé sempre de tendència arriscada, i al fet d'haver manifestat les visions privades de què gaudi, segons ell afirma.⁸ Tota la resta pertany a un fons ideològic comú, sembla, als dos grups pseudo-religiosos més notoris de la seva època: joaquimita, entre els cristians, i cabalístic, entre els hebreus.

Més rellevants són els mèrits contrets per Arnau en vista de la difusió de l'escatologisme i idees anexas enmig de quasi totes les capes socials del seu temps. De fet, fins aleshores els centres on fermentaven aquests corrents eren més o menys ignots; mercès a ell, en canvi, es desborden per assolir els mateixos cercles universitaris, com, així mateix, les altes esferes de la jerarquia eclesiàstica, les corts reials i les associacions de seglars que menaven vida espiritual.

6. Veg. J. CARRERAS, *Arnaldo de Vilanova, apologiste antijudaïque*, 58-61.

7. Heus aquí les seves mateixes paraules: «Sequitur alia opinio de adventu Antichristi et est opinio Iudeorum. Et credo quod iste magister (Arnaldus) fuit de professione illorum, occulte tamen propter metum christianorum. Nam illi fundant se super eandem auctoritatem Danielis, super quam ipse se fundat, et incipiunt computare, sicut incepit, a tempore ablacionis iugis sacrificii facte per Titum et Vespasianum»: F. PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay*, 61. I afegeix encara: «Ista est opinio Iudeorum et concordat cum magistro Arnaldo, qui, ut credo, equipollebat Iudeo» (*ibid.*, 62).

8. Veg. *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*: M. BATLLORI, *Dos nous escrits*, 60-61; les lletres al papa Bonifaci VIII (A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana mig-eva* (Barcelona 1908-1921), I, 29-31) i el memoràndum adreçat a Benet XI, que hom coneix per l'inc. *Reverendissime* (H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXXIX-CLXXXII).

Algunes circumstàncies de la vida d'Arnau, com són ara el viatge que féu a París, l'any 1299, per l'afer diplomàtic prop de Felip IV *el Bell*, que li confià el seu rei Jaume II, i el subsegüent trasllat a Roma amb l'intent de protestar davant el papa Bonifaci VIII de les acusacions que li mogueren els teòlegs parisencs, en la disputa que amb ells sostingué a la Sorbona, acceleraren no pas poc l'orientació propagandística del paper que ell havia de representar dins els cercles escatologistes. D'una banda, perquè París i la cort romana, capitals, respectivament, dels mons intel·lectual i religiós — aleshores units com mai —, li oferien dues oportunitats providencials per a exterioritzar els neguits que d'alguns anys ençà bullien en el seu interior; però molt més encara per la freda indiferència i àdhuc oposició que trobà en ambdós centres quan esperà de guanyar-los a la causa que ell creia sincerament inspirada per Déu. Tal reacció, per a ell fins i tot injusta,⁹ l'exasperà, però no minvà gens la fermesa dels seus propòsits, ans al contrari: desvetllà més el seu zel i l'engrescà en la preparació d'un pla d'acció vast i intens alhora. Des d'aquest moment Arnau es complau a presentar la seva missió de reforma com la de l'anafil de Jesucrist.

La difusió de les veritats que concerneixen els temps finals té en la ment d'Arnau una significació eminentment moral. És i la considera una predicació. Justament per a aquest fi ell excogità la figura d'un nou operari evangèlic semblant als profetes del Vell Testament. El nunci, com ell mateix l'anomena, ha rebut de Déu la missió de notificar als somnolents el proper compliment de les profecies escatològiques contingudes en els llibres sants, no sempre intel·ligibles a tothom. Segons la força expressiva del verb arnaldia — puix que és un fet que els homes sensuais no reixen a separar-se dels plaers llurs si no hi intervé el flagell —, pertoca al nunci de percutir-los les orelles «amb so inimaginat, com tro vehement i sobtat»;¹⁰ per això ell pot cridar arreu, amb el profeta Ezequiel, «finis venit, venit finis»,¹¹ molt probablement, la durada del temps present no ultrapassarà els dos-cents anys.¹²

9. Veg. *Tractatus quidam*: M. BATLLORI, *Dos nous escrits*, 57-70; *Reverendissime*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXXVII-CLXXVIII; *Protestatio facta Perusii coram domino camerario summi pontificis*: *ibid.*, CXCII-CXCIV; *Confessió de Barcelona*: *Ob. cat.*, I, III; *Praesentatio facta Burdigalae coram summo pontifice domino Clemente V*: H. FINKE, *op. cit.*, CCIV.

10. «Incumbunt ergo speculatoribus, ut inopinato clangore quasi tonitruo vehementi et repentino percutiant aures istorum, qui tentoria sua fixerunt in pratis seculi huius» (*Tractatus de tempore adventus antichristi*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CXXX).

11. *Es* 7, 2.

12. «Et annuncient eis finem ... cum non sit duraturus cursus huius seculi, quem allegant ducentis annis, ut probabiliter ex pagina divina colligitur» (*Tract. de tempore adventus antichristi*: H. FINKE, *loc. cit.*).

El fruit social pel qual Déu vol providencialment aquesta predicació tempestuosa recau sobre el millorament dels costums, sempre desitjable, evidentment; però molt més a les vigílies de la persecució que l'Anticrist mourà contra els vers fidels. Espècie d'estratègia espiritual, doncs, davant els perills futurs, per la qual mestre Arnau lluità de bon començament. Colpeix realment la precisió amb què la fixa tot d'una, de tal guisa que després hi torna només per pouar en gran part la força justificativa de les seves admonicions; diu: «Convé al poble catòlic de pensar i de conèixer amb anticipació la vinguda dels temps finals i especialment de la persecució de l'Anticrist, a fi que, previngut amb les armes de la religió cristiana, eviti cautelosament els perills d'engany, suporti amb més de coratge el flagell de la persecució i salvi, a més, l'oprobri de la burla».¹³

Arnau cregué, doncs, en la utilitat social de les veritats escatològiques; àdhuc n'esperà la salvació del món.¹⁴ És la revelació d'ell, tanmateix la qualitat més emergent de la seva especulació en aquest terreny, enfront d'altres escriptors més o menys contemporanis, com són ara: Peire Joan Olieu, d'una elevada interpretació escripturística i d'una forta originalitat dialèctica en la mateixa perspectiva escatològica;¹⁵ Jean Quidort de París, controversista crític de la profecia;¹⁶ i Joan de Rocatallada, verbós i molt pueril en les aplicacions dels seus càlculs,¹⁷ entre d'altres. Penseu, per això, en l'esperit que anima tractats com és ara el que Arnau intitulà *Philosophia catholica et divina tradens artem annichilandi versutias maximi antichristi et*

13. «Expediit catholicae multitudini praecogitare atque praenoscerere ultima tempora et specialiter tempus persecutionis Antichristi, ut praemunita scilicet armis christianae religionis cautius vitet deceptionis periculum et levius toleret persecutionis flagellum. Et insuper ut evitet irrisionis obprobrium» (*Tract. de tempore adventus antichristi*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLVIII).

14. Contra l'opinió de Martí d'Ateca, que veia en les profecies escatològiques la manera de pecar amb més llibertat, Arnau respon: «Praesciendo tempus antichristi vel etiam finis mundi, non ideo sciret aliquis quantum viveret, nec per consequens quantum de tempore vitae suae posset deliciis carnalibus deputare» (*Antidotum: cod. Vat. lat. 3824, f. 253*). Veg. també: *Tract. de mysterio cimbolorum ecclesiae: cod. cit., f. 90*; *Carpinatio poetrie theologi deviantis: ibid., f. 196*.

15. Veg. F. EHRLE, *Petrus Johannis Olivi, sein Leben und seine Schriften*, «Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters», III, (1887), 493-495.

16. Arnau l'enumera entre els mestres moderns «excellentes, qui acceptant sicut catholicam» la seva exposició apocalíptica (*Antidotum: cod. Vat. lat. 3824, f. 246*). Veg. F. PELSTER, *Die Quaestio Heinrichs von Harclay*, 37.

17. Veg. J. BIGNAMI-ODIER, *Études sur Jean de Roquetaillade* (Paris 1952), 202.

omnium membrorum ipsius,¹⁸ escrit durant l'estiu de l'any 1302, sota l'amenaça dels perills que creia ja imminents, amb l'intent d'establir els criteris que havien de servir per al bon discerniment de l'Anticrist i dels seus seguidors. No en va hom ha assenyalat en mestre Arnau, ultra l'apassionament devot envers el seu ideal, les qualitats d'un «home destre, hàbil, dúctil, com avui hom diria diplomàtic»,¹⁹ fins i tot davant per davant els problemes d'acció religiosa.

D'una part, la visió unitària que entranya el pensament arnaldia, enemic de qualsevol dissociació — sia positivista o averroista —, i, d'altra banda, els dots socials, com és ara la fina sensibilitat que Arnau demostra enfront de les misèries morals de la societat medieval, creiem que poden explicar bastant el marcat accent social del seu escatologisme. Per al segon aspecte — el de la sensibilitat social — són summament significatius, per exemple: la primerenca testimoniança de l'*Allocutio super significatione nominis thetragrammaton*, on confessa els motius proselitistes que l'impelliren a freqüentar l'escola de llengües orientals dels dominicans de Barcelona, sota el mestratge de Ramon Martí;²⁰ com el comentari que dedicà a la famosa «dancia», adscrita definitivament a Jaume II,²¹ escrit a Marsella probablement l'any 1305, perquè dóna la tònica del seu lament ben sincer per les misèries del segle, en definitiva — segons la bella imatge dels versos del rei-poeta — per l'encrespament de les onades que posen en perill la nau de l'Església. Tant l'impressionà aquesta visió i l'adolorí, que per ella capgirà a vegades el sentit obvi de les prediccions escripturístiques, en les quals volia veure l'aplicació immediata, amb l'intent de predicar amb més d'autoritat l'esmena dels vicis, signe de la proximitat dels temps finals.²²

18. Arnau expressa la conveniència d'aquest tractat amb les següents paraules: «Quoniam vero in agibilibus est cognitio sterilis ad quam non sequitur rectum opus, ideo ars praedicta velut ex theorica et practica constituta debet ad hoc extendi quod praedictorum hominum aut verius bestiarum versutias per eam possint electi funditus irritare, praecipue quando gravior fiet pressura certaminis» (*Philosophia catholica et divina: cod. Vat. lat. 3824, f. 111*). El títol, com el presentem en el text, està corregit d'acord amb l'esmena d'A. MAIER, *Handschriftliches zu A. de V. und Petrus Johannis Olivi, «Analecta Sacra Tarraconensia»*, XXI (1948), 56, n. 14.

19. R. MANSELLI, *La religiosità*, 20.

20. Cf. *Allocutio*: J. CARRERAS, *Arnaldo de Vilanova*, 80.

21. Veg. A. BARTOLINI, *A proposito della «dancia» alla Vergine di Giacomo re di Sicilia*, «Atti dell'Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Palermo», serie IV, XII (1951-1952/2), 14, extracte.

22. Així procedeix, per exemple, en la solució dels dubtes exegètics del llibre de Daniel. Diu: «Non dicitur quod illi sermones in sempiternum sint clausi, sed usque ad tempus a Domino statutum. Illud autem tempus est, ut superius dicebatur, tempus in quo

Des d'una tal posició extrema l'atac violent contra els opositors doctrinals era gairebé inevitable justament perquè, esclau de les pròpies conclusions, ell havia de veure el retrat de l'Anticrist en la persona de qui gosava fer-li qualsevulla observació. Així s'esdevingué principalment i quasi exclusiva amb la clerecia, per bé que Arnau reconeixia en ella la missió ordinària d'ensenyament. La del nunci, predicador dels temps finals, en canvi, només era ocasional, segons el beneplàcit diví.

2. DEURES MORALS DE L'ESTAMENT CLERICAL

La política religiosa d'Arnau de Vilanova gira a l'entorn de les institucions bàsiques de l'organisme social de l'Edat Mitjana: el papat i la monarquia.

A diferència d'altres corrents reformistes més o menys revolucionaris, molt freqüents en aquella època, el d'Arnau no menyspreà mai les institucions, que volia conservar, evidentment, reformant-les. Per això partia del respecte submís a l'autoritat legalment constituïda i sobretot del desig fervent d'ortodòxia catòlica que mai no abandonà i àdhuc reafirmà en els moments durs de la prova. Per bé que es presentà sota els colors cridaners de l'espiritualisme i, finalment, per la força del que afirma l'*Expositio super Apocalypsi*,²³ d'autenticitat encara dubtosa, sembla caure en les errors dogmàtiques d'aquella secta — cessació de l'Església «carnal», aparició d'un papa angèlic i d'una Església «espiritual», fi de la jerarquia —,²⁴ amb tot, del conjunt dels escrits apocalíptics d'Arnau, aquesta conclusió no és pas la més òbvia; és més encertat d'afirmar que: «les seves pretensions s'aturen en la reforma, sense arribar a la supressió; pretenen d'acomodar els homes a les regles directament dictades per Crist, mai esborrar els efectes d'aquestes regles;

expedit, aut necessarium est Ecclesiae quod intelligat et divulget ad ruinam fidelium praecavendam» (*Tract. de mysterio cimbolorum ecclesiae: cod. Vat. lat. 3824, f. 93 v.*).

23. *Cod. Vat. lat. 5740, ff. 1-105*. Veg. M. BATLLORI, *Dos nous escrits*, 49. Segons E. BENZ, Arnau presenta «die eigentümliche Lösung aus dem Konflikt zwischen dem offiziellen dogmatischen und dem spiritualistischen Kirchenbegriff gefunden: die katholische Kirche der Endzeit ist die Geistkirche; es ist ein Papst, der die Reformation der Kirche der Endzeit herbeiführt» (*Ecclesia spiritualis* (Stuttgart 1934), 383-384); però conclou: «So scheidet sich in der letzten Konsequenz doch wieder, was Arnaldo durch eine kühne Geschichtskonstruktion zu verbinden gestrebt hat: die Verbindung der Idee der katholischen Papstkirche mit der Idee der Geistkirche. Reformation ist für Arnaldo die Überführung der Papstkirche in eine Geistkirche durch einen Papst» (*ib.*, 386-387).

24. H. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, 485.

es tracta de receptes per a la salut, mai de verins anorreadors», ²⁵ com veurem tot d'una.

Molt menys gosà immiscir-se en la lluita doctrinal i política entre els poders temporal i espiritual, aleshores aferrissada com mai, que culminà en la lamentable escena d'Anagni, quan els missatgers de Felip IV *el Bell*, rei de França, insultaren i empresonaren Bonifaci VIII. En els seus escrits a penes hom s'adona d'aquestes i d'altres qüestions. Fins i tot en el memoràndum que adreçà a Benet XI, tantost com hagué mort el seu immediat antecessor, ²⁶ Arnau només aprofita quelcom dels esdeveniments tan sorollosos d'aquell pontificat ²⁷ com a prova providencial de la necessitat urgent que hi havia de la reforma, que ell, «verm miserable», en nom de Déu havia sol·licitat de Bonifaci VIII.

a) El Papa. — El primer acostament d'Arnau a la Seu de Pere fou motivat pels fets ocorreguts a París l'any 1299, en la polèmica sobre els temps finals que ell sostingué amb els teòlegs de la Sorbona, a conseqüència de la qual, tot i la seva condició d'ambaixador de Jaume II prop de Felip IV *el Bell*, fou empresonat i obligat a retractar alguna de les seves afirmacions. ²⁸ Després, els contactes entre ell i els papes (Bonifaci VIII, Benet XI i Climent V) foren bastant seguits, afavorits pel càrrec de metge pontifici que hom de bona hora li confià.

D'antuvi maldà per interessar els papes principalment en l'actuació d'un pla de reforma dels costums, tanmateix perquè al marge de les calamitats futures — vinguda de l'Anticrist i fi dels temps —, sentia amb una angoixa persistent les dolors que aleshores passava l'Església. El seu comentari als versos provençals de Jaume II, que tot d'una transcrivim parcialment, és en aquest sentit plany i ensems examen de consciència.

«Mayre de Deu e fylha,
Verge humil e bela,
nostra nau vos apela,
que l'aydetz, quar perylha.

25. F. ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas*, 113.

26. Conegut per *Reverendissime*, primer mot de l'inc.

27. Entre d'altres al·lusions, més o menys directes, que Arnau fa a Bonifaci VIII, diu: «Sicut divina providentia ordinabat, missum fuit eidem opus et insuper littera seu epistola sigillata et clausa, per quam monebatur exequi, quae in opere pandebantur. Et quia neglexit aut sprexit, complevit in eo Dominus verbum suum. Primo, quoniam in exilium transportavit eundem ... Secundo etiam complevit in eo verbum, quia evacuavit sepulcrum, quod sibi exciderat, non cadaveri suo» (*Reverendissime*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXXXII-CLXXXIII).

28. Veg. tota la segona part del *Tractatus de tempore adventus antichristi et fine mundi*: H. FINKE, *op. cit.*, CXXXIX-CLIX.

Perylhan vay en l'onda
 d'aquest mon per tempesta.
 El nauchier no-s na cura
 e tant fortuna la onda,
 que nulls no-y leva testa
 e l'aura que-s escura.
 E s'ayso gayre dura,
 vostra nau es perduda,
 si per la vostra'ajuda
 no troba port o ylha.

La nau es carregada
 e de son port se lunha,
 quar trop vent la forsa
 e es mal amarinada». ²⁹

Sens dubte, per a ell, una de les causes més fortes per les quals la nau s'enfonsa, colpida per les onades de la mar en tempesta — segons la bella imatge que el rei-poeta aplicava a l'Església —, és la negligència del cap universal, del «nauchier» dels fidels. ³⁰

Dolgué a Arnau el capteniment indiferent que observà Bonifaci VIII davant els problemes espirituals del seu pontificat, i l'estigmatitzà amb el record de les seves mateixes paraules: «Nós augmentàrem la glòria de l'Església Romana en tant d'or i en tant d'argent, i en aquestes i en aquelles coses, per això la nostra memòria serà per a sempre gloriosa». ³¹ Déu el puní, en canvi, en vida i després de mort — diu en el memoràndum adreçat a Benet XI — perquè, no escoltant ni atenent les admonicions del «nunci», bé que petit i menyspreable com ningú, ³² pecà contra les quatre virtuts cardinals, especialment contra la prudència, «que és la primera pedra de l'edifici espiritual», i contra la fortalesa. ³³

29. Pot veure's a C. DE LOLLIS, *Ballata alla Vergine di Giacomo II d'Aragona*, «Revue de Langues Romanes», XXXI (1887), 291-295, i a H. FINKE, *op. cit.*, CXXIV-CXXV.

30. Cf. el comentari a la *Dancia illustris domini regis Aragonum*: C. DE LOLLIS, *art. cit.*, 292-293.

31. «Et ille potest de hoc testimonium perhibere, qui audivit eum dicentem: Nos auximus gloriam ecclesiae Romanae in tanto auro et in tanto argento et in hiis et in illis et ideo nostra memoria erit in soeculum soeculi gloriosa» (*Reverendissime*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXXXIII).

32. Cf. les lletres adreçades a Bonifaci VIII, en ocasió de transmetre-li la *Philosophia catholica*: H. FINKE, *op. cit.*, CLXI.

33. *Reverendissime*: H. FINKE, *op. cit.*, CLXXVIII-CLXXIX.

El Papa — Arnau ho recalca de bon principi tot queixant-se del procedir massa independent dels teòlegs parisencs enfront de la Santa Seu — representa «Crist a la terra, no pas solament com a títol o com a figura d'una presidència particular, sinó, a més, per autoritat universal i plenària, puix que ell sol ha estat col·locat entre els pontífexs com a llum de les gentes i aliança dels pobles per tal que hi hagi salvació per a tothom fins als termenals de la terra». ³⁴ Per això — recorda a Climent V —, a ell incumbeix de vigilar i sobretot d'extirpar d'arrel el gram nefast que cada dia s'estén més entre el poble fidel i entre els grups selectes cridats per Déu a la perfecció evangèlica; de tal guisa — diu — que tothom reconegui el Papa com a custodi per autoritat i com a amant sens defallença de la santedat apostòlica, que no pot negligir, i si ho fa, «indubtablement és com la figuera estèril que hom arrencarà d'arrel». ³⁵

En un temps, potser, d'excessiva esplendor temporal, Arnau esperava del Papa la vigilància i l'acció estrictament apostòlica: redreçament de les vies tortuoses entre els cristians, neguit per la conversió dels infidels, ³⁶ a part la seva santificació personal, «car el lladre és ja a la porta». ³⁷ La responsabilitat moral del Vicari de Crist, centre radial de la reforma dels costums que Arnau desitjava, comença on termina la del «nunci» dels temps finals; si el Papa l'executa «naixerà entre els vivents el goig d'un consol perpetu»; si, en canvi, l'oblida, «el Senyor es burlarà d'ell amb un judici imprevist». ³⁸

b) Bisbes i clerecia secular.— Els deures morals que Arnau recorda als bisbes estan íntimament lligats amb la natura de llur missió espiritual, l'única que realment compta per a ell. Aprofitant principalment l'avinentesa d'enviar el seu tractat apocalíptic *De mysterio cimbolorum ecclesiae* als cardenals bisbes d'Aux i de Bordeus — Amanevus i el famós Bertran de Got, després papa Climent V —, i als bisbes de València (del Delfinat),

34. «Quis enim fidelium ignorat, cum Caldae et barbari non ignorent, Romanum pontificem esse Christum in terris, non solum particularis praesidentiae titulo vel figura, sed insuper universali auctoritate plenariae potestatis, cum ipse solus inter pontifices datus sit in lucem gentium et in foedus populi, ut salus existat cunctis usque in fines terrae» (*Tractatus de tempore adventus antichristi*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLVII).

35. «Quod universi cognoscant eum (pontificem) non solum fore custodem auctoritate sed amatorem intemeratum apostolicae sanctitatis, circa quod, si negligens fuerit, indubitanter est ficulnea sterilis et radicitus abscindetur» (Transsumpte de les lletres d'Arnau a Climent V, transmès per ell mateix a Jaume II: A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents*, I, 42-44).

36. Cf. *Reverendissime*: H. FINKE, *op. cit.*, CLXXXVIII-CXCII.

37. Lletra a Climent V: A. RUBIÓ I LLUCH, *op. cit.*, I, 42-44.

38. *Loc. cit.*

d'Embrun i d'Auxerre, a l'igual que quan s'adreçava al Papa, si demana que atenguin llurs deures és mercès a l'impuls de les dèries escatològiques que el turmentaven.

Les lletres acompanyants del novell tractat apocalíptic d'Arnau, no fa gaires anys estudiades i editades pel professor Joaquim Carreras i Artau,³⁹ ofereixen, ultra l'interès estilístic i biogràfic, una gran importància doctrinal. D'antuvi hom hi constatarà com per tal d'explicar, per exemple, l'existència de la revelació profètica en l'Església, o bé la raó per la qual ell transmetia les còpies del seu tractat, parteix de veritats que miren directament la perfecció ascètico-moral de l'episcopat. Així en les dues primeres de les suara esmentades i en la quarta; la tercera, però, reflecteix en tons molt elevats la visió patètica que ell s'havia format de la societat enterbolida pels vicis, visió que, d'altra banda, empeny i dóna, en gran part, el sentit de l'acció reformista que desenvolupà el nostre anafil de Jesucrist.

La lletra adreçada als cardenals bisbes d'Aux i de Bordeus comença amb un elogi vibrant dels prelats als quals escriu, tipus ideals, segurament, del que Arnau desitjaria. Sens dubte — els diu — «on la prudència resplesceix, la caritat edifica, la jocunditat recrea, la humilitat encanta, la generositat restableix, la cortesia consola, la veritat sempre lluu, hi ha, amb empremta ben clara, la imatge de l'Anyell celestial».⁴⁰ Però — segueix — la llum dels estels — als quals ell compara aquests prelats — amb tanta més eficàcia vivifica les plantes del Senyor, és a dir, els fidels, com més profund és en ells l'escalf de la devoció espiritual i el desig del goig etern; per això els exhorta a incrementar més encara la vida interior, mitjançant la qual tothom se sentirà feliç a llur costat, puix que aquesta és la vera felicitat: conèixer, estimar i imitar Jesucrist.

Per al mateix ideal de vida sacerdotal incita el bisbe de València a lliurar-se tot sovint a la vida contemplativa, ja que — li diu — enmig de tantes ocupacions de la vida quotidiana «delecta de tant en tant i escau de deixar de banda l'acció per contemplar els camins de la Veritat eterna»;⁴¹ i encara més, perquè, mercès a aquest proveïment, el prelat «no roman en

39. Veg. J. CARRERAS I ARTAU, *Del epistolario espiritual de Arnaldo de Vilanova i L'epistolari d'Arnau de Vilanova*.

40. «Nam in quibus prudentia rutilat, caritas aedificat, mansuetudo laetificat, iocunditas recreat, dulcescit humilitas, largitas reficit, urbanitas consolatur, veritas semper lucet, claris adesse cognoscitur titulis ymago coelestis agni» (Lletra als cardenals bisbes d'Aux i de Bordeus: J. CARRERAS, *Del epistolario*, 400).

41. «Nam cum eisdem saepe conveniat laboribus actionum involvi, delectat interdum et expedit postponere actionem ad contemplandum aeternae semitas veritatis» (Lletra al bisbe de València: J. CARRERAS, *art. cit.*, 403).

el pla dels coneixements profans ni en el cercle de les subtilitats de la filosofia», ⁴² que és en concret allò que Arnau volia recomanar.

Finalment recorda al bisbe d'Auxerre, en la introducció de les lletres que li destinà, la missió espiritual que Jesucrist li havia confiat pel caràcter sacramental. I és per a aquest fi — li diu — que escau al prelat d'estar assabentat dels futurs trasbalsos, ja pròxims, per tal de salvar els cristians illusos pels paranys de l'Anticrist: consideració que en certa manera enclou tots els motius que inspiraren a Arnau el fons doctrinal de les lletres acompanyants del seu tractat *De mysterio cimbalarum ecclesiae*.

A propòsit de l'oposició ideològica dels religiosos, que li reportà moltes amargors, i, com qui diu, posat idealment davant la presència dels perills finals, Arnau precisà encara més els deures de l'episcopat a l'entorn de la informació sobre els costums que, amb la paraula i amb l'exemple, havien de donar als propis diocesosans; de l'ensenyament sobre les veritats de la fe; de la guarició de les malalties o dels mals espirituals, ⁴³ i sobretot de l'obligació de fer fora de la diòcesi els predicadors que amb llur doctrina o amb llur mal exemple podien deturpar el veritable progrés espiritual, més necessari que mai a les vigílies del cataclisme dels temps finals. ⁴⁴

Les exigències de mestre Arnau esguardant la perfecció ascètico-moral del clergat secular són menys freqüents que les dels bisbes i les dels religiosos. En general en blasma l'afany insaciable dels béns terrenals i la cobejança de les prelacies, perquè ambdues coses, en realitat una de sola, eren causa d'escàndol per al poble cristià. ⁴⁵ Justament per aquest motiu, ell adreçà al Papa el prec de reformar llurs costums segons els desigs de

42. «Tunc enim in contemplando prelati evehitur ad supremum, cum in coelo peritiae saecularis non residet nec in coelo subtilitatis philosophicae commoratur» (Lletra al bisbe de València: J. CARRERAS, *Del epistolario*, 403).

43. Cf. *Confessio Ilerdensis: cod. Vat. lat. 3824*, f. 178 v. En una altra ocasió insisteix en cinc «desordenaments» dels prelats; l'últim que assenyala és «no cura de ço que pròpiament pertayn a lur offici, ço és, vetlar de nit e de dia sobre la guarda de lurs oveylles. Vol dir que tota la mayor cura que deuen aver és que les ànimes que ls són comanades façen anar per via de salvació, ab visitacions e correccions et monicions e sermons e conseylls e statuts e piadoses obres; de les quals coses los damunt dits no an cura, ans cuyden assats fer si fan òrdens, o confermen, o sagren la crisma, o destribuexen benifeyts ecclesiàstics, o si crexen les rendes e lls percaçes temporals, e que tinguen official de lur corda» (*Raonament d'Avinyó: Ob. cat.*, I, 178).

44. Cf. *Confessio Ilerdensis: cod. Vat. lat. 3824*, ff. 177 i 178.

45. «Et clerus ... pernicioso exemplo universaliter totum populum subvertebat, quia pro temporalibus habendis vel acquirendis et augendis et conservandis ardentissime vigilabat et laborabat» (*Reverendissime: H. FINKE, Aus den Tagen, CLXXXIII*).

Crist, de tal faisó — deia — que no tinguin acompliment en l'Església santa les fiblades terribles del profeta Malaquies contra els sacerdots d'Israel.⁴⁶

c) Religiosos mendicants. — Arnau, almenys per principi, estimà els religiosos, com en general respectà i venerà tostemps el Papa i els bisbes. A més, mantingué relacions més o menys cordials amb el Cister, la Cartoixa i els canonges agustins de Sant Víctor, a París. Però les seves preferències, les mereixeren de bon començament els dominicans, fins al punt d'haver desitjat d'ingressar a l'Orde; si bé després, desenganyat dels fills de sant Domènec, s'inclinà cap als franciscans per esdevenir ben tost el defensor acèrrim dels més purs ideals del grup «espiritual» de l'Orde de frares menors, en pugna amb la resta de la comunitat.

El motiu de tals alts i baixos en l'estima que li inspiraven els dos ordes mendicants, cal cercar-lo en la polèmica sobre els temps finals, pel que esguarda els dominicans, i de la pobresa evangèlica, quant als menorets de la comunitat. Els altres ordes religiosos restaren al marge d'aquestes dues lluites que sostingué Arnau, i, a més, ell va considerar-los poc en el pla de la reforma, que exigí principalment dels mendicants.

És amb relació estreta a aquestes polèmiques que hom ha de jutjar el possible fons de veritat dels vicis i de les maleses de què Arnau inculpa els mendicants, sobretot en els opuscles *Apologia de versutiis et perversitatibus pseudo-theologorum et religiosorum*,⁴⁷ *Eulogium de notitia verorum et pseudo-apostolorum*,⁴⁸ *Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudo-religiosorum*,⁴⁹ *Gladius veritatis adversus thomatistas*,⁵⁰ *Confessió de Barcelona*, i *Raonament d'Avinyó*, com en gairebé tots els escrits que multiplicà arreu, des que avançà la *Philosophia catholica et divina tradens artem annichilandi versutias maximi antichristi et omnium membrorum ipsius*, a l'estiu de l'any 1302, per tal de discernir qui és l'Anticrist, i els seus seguidors — per a Arnau quasi sempre els seus contradictors, és a dir, els mendicants. D'ací les frases feridores i insultants contra els qui abans eren els seus amics: signe cert de la virulència de les discussions i del seu encegament cada dia més apassionat.⁵¹

46. *Ibid.*, cxc; el text bíblic: *Mal* 2, 8-11.

47. De les darreries de l'any 1302.

48. De l'acabament del 1302, o començament del 1303.

49. De l'any 1303.

50. Escrit el febrer de 1304.

51. Veg., per exemple, les següents: «Non theologizavit sed bovizavit» (*Gladius adversus thomatistas: cod. Vat. lat. 3824, f. 182 v*); «ut canis impudicus redit admonitum» (*Carpinatio: cod. cit., f. 199*); «iterum patet impenitentia dictorum» (*ibid.*, f. 194); «bubularitas eius» (*Antidotum: cod. cit., f. 293*).

L'arrel profunda dels desviaments a què havien davallat els mendicants està per a Arnau en la manca de caritat, — com deia al papa Bonifaci VIII⁵² i explica llargament en el seu *Tractatus de caritate* —,⁵³ bé que en les diatribes opta per una enumeració detallista de les malvestats, il·lustrada a vegades amb exemples més o menys històrics a l'estil dels del mallorquí Anselm Turmeda, sense assolir, però, les característiques del pamflet.⁵⁴

Els mendicants — diu patèticament — s'han allunyat de les petjades de llurs sants fundadors Domènec i Francesc, i «els convents, que abans solien engendrar coloms, ara procreen colobres, serpents, escorçons, dragons, i palesament han esdevingut l'habitable dels ocells immunds, com són ara corbs, milans, voltors, puputs i d'altres de semblants; i aquells qui foren enviats per ésser ovelles entre els llops s'han convertit en llops entre les ovelles; han deixat de banda la simplicitat del colom i la prudència de la serp, i, com les guineus i els serpents, han mudat la pell d'abans i han caminat bo i formant espires».⁵⁵ Més irritant és encara — diu — l'intent que aquests religiosos mostren de conservar hipòcritament les aparences de la santedat, fins al punt de rebutjar amb desdeny ple d'orgull les correccions humils i sinceres que hom els fa; «com les meretrus — conclou — negaran d'haver delinquit».⁵⁶

De tota manera, la diatriba d'Arnau contra els religiosos no sempre responia a la realitat del moment, ni tampoc, sembla, no ho pretenia. Tot sovint ell els atacava d'acord amb unes categories mentals bastant apriorístiques, inspirant-se sens dubte en les profecies apocalíptiques atribuïdes

52. «Et finaliter nunciabatur eidem, quod, si status illos palpare vellet, indubitanter cognosceret, quod descriptio caritatis ab eis iam exulaverat» (*Reverendissime*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXXXIV).

53. Comentant I Cor 13, 4-8, diu: «Llo nimico à si sotilmente inghanati li religiosi, che del tutto gli à gitati ffori della caritade» (*Tract. de caritate*: M. BATLLORI, *Les versions italianes*, 421).

54. Veg., entre d'altres, l'exemple de les dues monges, en el *Tractatus de caritate*: M. BATLLORI, *Les versions italianes*, 423-425. Aquesta contarella «vivacíssima i pintoresca», anota el pare Miquel Batllori, «és un dels passatges més típicament arnaldians del nostre escrit, revelador del seu suggerent estil narratiu i descriptiu, poques vegades igualat en tota la literatura catalana medieval» (*ibid.*, 423, n. 28).

55. «Et claustra, quae consueverant gignere columbas et parere, pariebant colubros et serpentes et viperas et drachones et iam patenter fiebant habitatio volucrum immun-darum, ut corvi et milvi et vulturis et upupae atque similibus. Et qui missi fuerant, ut essent sicut oves inter lupos, lupi facti sunt inter oves. Et simplicitate columbina necnon prudentia serpentina postpositis facti sunt more vulpium et serpentum versipelles et tortuosi» (*Reverendissime*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXXXIV).

56. *Confessio Ilerdensis*: cod. Vat. lat. 3824, f. 176 v.

a sant Ciril de Constantinoble i en les de santa Hildegard de Bingen. L'excitaren evidentment algunes baixeses morals manifestes o amagades, i, impulsat pel neguit que fossin superades, les caricaturà sota l'espècie d'una descripció vivacíssima de les lletgeses morals de l'Anticrist i dels seus adeptes. Per aquesta raó centrà les exigències morals més constructives a l'entorn de les figures del predicador evangèlic i del mestre de teologia — aleshores, dos oficis més en mans dels regulars que no pas de la clerecia secular — perquè justament a ells ha de pertànyer la tasca àrdua i difícil de desemascarar les fallàcies i els enganys dels futurs enemics del poble de Déu.

Ara bé, els signes que testifiquen la veritable conformitat de l'apòstol o del predicador de la veritat evangèlica amb el Mestre diví són cinc: vida i tracte espirituals («vita et conversatio»), caritat, zel de la glòria de Déu i de la salvació de les ànimes, doctrina sana i irrepreensible, acció neta de qualsevulla iniquitat.⁵⁷

D'antuvi Arnau considera molt més important per al predicador la santedat de vida que no pas les paraules que pronuncia. Més encara: per a ell, contra l'opinió del dominicà Bernat de Puigcercó i d'altres, la virtut teològica de la caritat és necessària àdhuc per a la veritat del predicador evangèlic, car una és la veritat del qui predica, i una altra, la de la cosa predicada. Per la força de textos escripturístics sagaçment escollits cerca de provar que el predicador no ha d'ésser un falsari; altrament — diu —, el mateix diable podria predicar Crist.⁵⁸ Curin, doncs, de convèncer més tost per l'exemple de llurs vides; i en la predicació que fan no siguin superbs ni envejosos acusant públicament llurs enemics personals, o de la veritat catòlica, car aquest mode de captenir-se repugna obertament a les instruccions que donà el Senyor sobre la correcció fraterna.⁵⁹ En concret: pels errors en matèria de fe que descobriran o que a ells mateixos seran descoberts no han de defugir l'autoritat del bisbe diocesà, per bé que en siguin exempts.⁶⁰

57. «Verus autem praeco vel apostolus evangelicae veritatis debet in quinque conformari domino Iesu Christo. Primum est vita et conversatio... Secundum est caritas... Tercium est zelus... Quartum est verbum... Quintum est opus, quod debet esse absque ulla iniquitate» (*Eulogium de notitia verorum et pseudo-apostolorum*: J. CARRERAS, *La polémica gerundense*, 35-42).

58. Cf. *Prima denunciatio Gerundensis*: J. CARRERAS, *La polémica gerundense*, 50-51; *Secunda denunciatio Gerundensis*: *ibid.*, 52-53; *Confessio Ilerdensis*: *cod. Vat. lat. 3824 f. 177 v*; *Gladius*: *cod. cit.*, f. 187.

59. Cf. *Eulogium*: J. CARRERAS, *art. cit.*, 42; *Gladius*, *cod. cit.*, 182 v.

60. «Privilegium evangelicae veritatis est istud, quod omnis catholicus zelare tenetur...» i, per tant — diu — els religiosos invoquen fraudulentament el privilegi de

Per raons anàlogues a les anteriors Arnau vol la caritat en els mestres de teologia, car — ho diu amargat per les trifulgues que passà a París després de la disputa amb els doctors de la Sorbona — sense ella no és possible cap altra virtut de la religió cristiana.⁶¹ Per a ell la santedat és indispensable àdhuc per a la ciència, com ho és per a la predicació. Així ho explica llargament en el seu *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, i ho reclama a tots els teòlegs en la protesta que adreçà a Felip IV el Bell contra l'oficial i els doctors parisencs, ja que — diu — «els qui són veritablement mestres en teologia il·luminen tots els fidels, com raigs resplendents de Jesucrist, per la santedat, per la força i per l'excelsitud de la ciència... car aquells qui superen els altres per la santedat de vida no acusen d'escàndol llur germà, ni semblen darrera d'ell la mentida, ni prenen part en les insídies amb els opulents i amb els enemics amagats que miren d'occir l'innocent».⁶²

Sense arribar en aquest punt a la profunditat del pensament de sant Bonaventura, les disposicions morals que mestre Arnau exigeix a qui es lliura a la predicació i a l'ensenyament de la teologia — les restants obligacions dels religiosos no el preocuparen mai tant — s'acosten, tanmateix, a les que il·luminà i sobretot practicà el Doctor Seràfic.⁶³ Però això no vol pas afirmar l'existència d'una dependència doctrinal, bé que no és del tot impossible.

d) L'«usus pauper». — La intervenció d'Arnau de Vilanova en les lluites per la pobresa evangèlica, que sacsejaren bon temps l'orde de sant Francesc, és una de les facetes més conegudes de la seva vida.⁶⁴

l'exempció quan són redarguïts d'error davant el bisbe (*Confessio Ilerdensis: cod. cit.*, f. 177). La butlla «Super cathedram», de Bonifaci VIII, promulgada el 18 de febrer de 1300 (v. J. H. SBARAGLIA, *Bullarium franciscanum*, Romae 1768, IV, 498-500), regulava aleshores l'exercici de la predicació dels mendicants i, en general, les relacions llurs amb els bisbes diocesans. Veg. A. TEETAERT, *Quatre questions inédites de Gérard d'Abbeville pour la défense de la supériorité du clergé séculier*, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 98-99.

61. Cf. *Apologia de versutiis et perversitatibus pseudo-theologorum et religiosorum*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CLXIV.

62. «Reales ac veri in theologia magistri sicut radii splendidi Iesu Christi coeteris fidelibus superlucunt sanctitate, iure et sublimitate scientiae... nam qui coeteris eminent sanctitate vitae, scandalum non ponunt nec suscitant adversus filium matris suae, nec murmure latebroso mendacia seminant contra fratrem nec sedent in insidiis cum ditibus et occultis ut interficiant innocentem» (*Protesta contra l'oficial reial*: M. MENÉNDEZ, *Historia de los heterodoxos*, VII, 261-262).

63. Veg. S. BONAVENTURA, *De sex alis seraphim*, V. 9: Ed. Quaracchi, VIII, 142, ab.

64. Veg. J. POU I MARTÍ, *Visionarios*, 55-110; GRATIEN DE PARIS, *Histoire de la fondation*, 434-443.

Com se sap, ell, amb els capitostos del moviment espiritual, s'inclinà ben tost devers la sentència extremista, per bé que, paradoxalment, la més conforme a les tradicions de l'orde dels frares menors.⁶⁵ Segons ella, pel vot de pobresa hom s'obligava, a més de la renúncia a qualsevulla propietat, a un ús moderat i restringit (ço és: pobre) de les coses estrictament necessàries. La resta de la comunitat franciscana, en canvi, acceptava l'abdicació de la propietat, però no pas l'ús pobre per obligació del vot, sinó com a consell de perfecció.

Atès que Arnau arribava a una tal qüestió vivament interessat per l'extermi dels abusos intolerables d'alguns religiosos, no és gens difícil de comprendre el perquè de la seva tendència envers una actitud extrema. Tant més, que ell esperava dels mendicants, com ja hem recalcat, i dels religiosos en general, el capgirament de tota la societat. Però, home eminentment diplomàtic, àdhuc en el terreny espiritual, veia del tot impossible una tal reforma sense la neteja prèvia d'un focus de tantes desviacions com era l'afany immoderat de les riqueses, que l'ús pobre, creia ell, hauria tallat d'arrel, almenys en la porció escollida dels fills del *Poverello*, car, «tot axí com los prelats e lls prínceps caen en grans inconvenients per la amor de les riqueses e de les honors e dels delits d'aquest secgls, axí matex hi caen totes les crides (ço és: pregoners) que aqueles coses amen, los quals l'Escriptura appella falses religioses; car neguna pressona que am aqueles coses no pot ésser ver religiós, car vera religió, segons que diu sent Jacme, és meynsprear aqueles coses e viure en esperit de pietat».⁶⁶

Amb tot, Arnau no sempre fou fidel al corrent doctrinal més pur del bàndol espiritual, representat per Peire Joan Olieu i pel seu defensor, l'intransigent Ubertino da Casale, com hom ha cregut comunament fins ara. Així, mentre que en la *Philosophia catholica et divina* demana simplement un ús estret de les coses lícites,⁶⁷ sense precisar en extrem la natura d'allò que pretén, en el *Gladius veritatis*, arguït per les dificultats serioses dels seus enemics «tomatistes», anticipa una solució bastant més conciliadora comparada amb el rigor dels seus afins espirituals.

Arnau distingeix tres espècies d'ús pobre: un que és essencial al vot de pobresa; un altre que li és substancial, com les mans i els peus ho són

65. Veg. GRATIEN, *op. cit.*, 397.

66. *Raonament d'Avinyó: Ob. cat.*, I, 195.

67. Afirmar: «Sic enim non licet eis habere in usum quaecumque sunt aliis licita... Et ideo sunt in usu licitorum parcissimi, qui dicitur usus pauper» (*Philosophia catholica et divina: cod. Vat. lat. 3824*, f. 128 v). Veg. també *Reverendissime: H. FINKE, Aus den Tagen, CLXXXVI; Alia informatio beguinorum: cod. cit.*, f. 262.

a l'home; i un tercer, només accidental, que esguarda la qualitat i el mode amb què hom se serveix de les coses. Doncs bé: segons mestre Arnau, una, almenys, d'aquestes tres espècies d'ús pobre es pot practicar. I amb això, responent als seus contradictors, diu: «No és impossible als religiosos que fan professió de pobresa evangèlica d'evitar la transgressió de llur vot, car l'ús pobre de les coses temporals no està determinat o restringit a unes normes fixes, ans comporta una gran amplitud segons els diversos llocs, els temps i les persones; per tant, el terme mitjà o la mesura justa de la moderació no és la mateixa en els nòrdics i en els meridionals, a l'hivern i a l'estiu, en els joves i en els ancians, en els qui tenen un temperament flemàtic i en els qui el tenen colèric.»⁶⁸

Pràcticament la teoria madurada per Arnau no s'allunyava gaire de l'opinió defensada per Peire Auriol, arquebisbe franciscà d'Aix, un dels representants més genuïns de la Comunitat, enfront del bàndol espiritual i dels extremadament laxistes. Però, doctrinalment, sí, car mentre els defensors de les noves tendències s'accontentaven amb imposar l'ús pobre solament, «ex condecencia status», és a dir, per virtut, no pas per vot,⁶⁹ Arnau l'exigia per la força del mateix vot de pobresa evangèlica, al qual l'ús pobre era, de tota manera, només accidental, no pas essencial, com afirmaven en general els «zelanti» espirituals.⁷⁰

3. REFORMA DELS LAICS

L'intent primer dels afanys reformistes de mestre Arnau era d'interessar la clerecia davant per davant de les calamitats morals de la societat cristiana del temps, sota l'amenaça dels imminents perills escatològics, que ell anunciava com a anafil de Jesucrist. Però les seves esperances falliren; els teòlegs seculars, de primer, i, després, els religiosos mendicants, rebutjaren les seves

68. «Non est impossibile voventibus evangelicam paupertatem vitare voti transgressionem, quoniam usus pauper in temporalibus non est determinatus sive restrictus ad indivisibile. Ymo latitudinem magnam habet secundum diversitatem locorum et temporum ac etiam personarum. Proinde medium seu mensura debita parcitatis, non est eadem in septentrionalibus et meridionalibus, et in yeme et aestate, et in iuvene et in sene, et flegmatico et colico, et similibus» (*Gladius veritatis adversus thomatistas: cod. Vat. lat. 3824*, f. 186). I segueix encara, responent més directament a l'objecció que li presentaven: «Cum igitur impossibile non existat servare usum pauperem in praedictis modis, constat quod votum obligans ad observantiam eius, non est voventibus causa dapnationis» (*loc. cit.*).

69. Cf. *Declaratio communitatis*, «Archivum Franciscanum Historicum», X (1917), 118-119.

70. Veg. GRATIEN DE PARIS, *Histoire de la fondation*, 404.

elucubracions com a mancades de fonament. Fins i tot els papes, si l'honoraren com a metge, el menysprearen, en canvi, com a teòleg.

Ple d'amargor pels desenganys rebuts, però molt més aferrat a les seves dèries de reforma social, Arnau canvià tot d'una la seva orientació. Des de l'any 1304, no finida encara la polèmica amb els mendicants, ja pensà en una actuació directament relacionada amb els laics.

La primera obra espiritual arnaldiana on es fa albiradora la nova postura és la intitulada *Allocutio christiani seu de dignitate creaturae rationalis*,⁷¹ escrita a Messina a la tardor de l'any 1304 per tal de proposar a Frederic III la idea general de la reforma a emprendre mitjançant la institució reial. Amb idèntics propòsits de l'*Allocutio christiani*, seguí ben tost el comentari a la *Dancia*, del rei-poeta Jaume II, que escriví a Marsella de pas cap a la ciutat comtal. Després, lliurat amb ardor sempre renovellada a la nova tasca, Arnau multiplicà pertot els seus escrits endreçats als reis de la casa de Barcelona, en els quals principalment recolzà la realització de les seves dèries, i sobretot als grups de beguins i de beguines.

El filó de literatura parenètica que Arnau destinà a les comunitats de seglars lliurats a la vida espiritual — aleshores era el període màxim dels beguinatges a Occitània — palesa una vegada més el seu interès mai no esmorteït pels problemes de fons moral, bé que ací es tracta més tost de fixar les vies de la vida de perfecció espiritual i ensems d'exhortar a seguir-les, que no pas d'insistir sobre els imperatius morals d'obligació estricta. Més important és en aquest punt l'altre filó de literatura adreçat als monarques de Sicília i de Catalunya-Aragó, perquè la reforma dels laics que Arnau volgué convergeix de fet i se sintetitza en la figura d'un rei ideal, atès que ell «no construí una teoria de la comunitat política, ni ens ha llegat cap estudi sobre els factors socials: la seva aportació científica s'exhaureix en la labor de traçar l'estampa d'un rei moralment perfecte».⁷²

71. El títol complet d'aquesta obra, com el reporta el *cod. Vat. lat. 3824*, és: *Allocutio christiani de hiis, quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis*.

72. F. ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas*, 118. Per a l'autor el sentit pre-renaixentista del pensament polític d'Arnau, si independitza l'esfera secular de les ingerències eclesiàstiques (veg. M. VAN HEUCKELUM, *Spiritualische Strömungen*, 6; A. DEMPFF, *Sacrum Imperium: Geschichte und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance* [München-Leipzig 1929], 472) no ha, amb tot, d'«absorber la interpretació de la mentalidad arnaldiana, porque su no menos característica fusión de lo ético con lo político es un concepto específicamente medieval; siendo aquella apelación a los laicos un camino secundario para la empresa, tan medievalmente concebida, de reformar la Iglesia y las costumbres» (*ibid.*).

a) Vida cristiana en general.—El defalliment comú de què Arnau de Vilanova inculpa els cristians de la seva època és l'apostasia de les obres; diu: «En tot aquest món no ha poble de neguna lig o secta tan falsari, de feyt, en la sua lig, con és lo poble dels crestians, quant al general o a la major part, car los demés dels christians, de feyt o d'obra, són mafumedans e no crestians.»⁷³ La raó és que «tots aquests aytals no an retengut del christianisme sinó .III. coses, més per usança comuna que per devoció, en les quals no ha pena ne affan ne vergonya: la primera és pendre baptisme en poquea; l'altra és confessar de paraula que són christians; la terça és oyr misses, les quals oen usurés, baratadors, aültres, fornicadors, goliarts, omicides, traydors e totes maneres de falsaris».⁷⁴

Davant aquest espectacle colpidor, la reacció de mestre Arnau fou d'esperonar les minories selectes a arrabassar ideals de vida cada dia més elevats. Un sol escrit, sense títol, que en llatí començava *Si quis intende desiderat scire...*, i en català *Per ço cor molts desigen saber, oyr, ço que yo vag denuncian...*,⁷⁵ ens advera que almenys una vegada s'adreçà als laics en general; el seu mètode de reforma era més tost de fermentar la massa mitjançant principalment el Papa, els «crides» (religiosos mendicants) i els reis. Amb tot, hi ha en les seves obres espirituals destinades als grups escollits de laics — beguins i monarques — una orientació de la vida cristiana que esguarda tots els fidels, els quals invita a fixar de nou la mirada en l'exemple de Jesucrist, «del qual christians són nomenats», car «cert és que qui vol en veritat de christianisme regnar o viure, deu seguir Crist».⁷⁶ I diu *qui vol* justament perquè la ignorància de llurs obligacions no podia excusar els cristians, puix que en la mateixa Escriptura consten clarament les coses que s'han d'observar per no «errar en aquest secgle».

L'Evangeli és la norma precisa de vida per a tots els cristians. Però en concret basta observar les prescripcions contingudes en tres textos sagrats,⁷⁷ totes elles fàcilment reduïbles al primer, que Arnau parafraseja així: «Déus per ço apparech en la humanitat de la persona de Jesuchrist, que mostràs a fer .IIII. coses. La primera és abnegar o aorrir tota impietat; vol dir tot ço que contrari és als manaments de Déu. L'altra és abnegar o aorrir tots desigs

73. *Raonament d'Avinyó: Ob. cat.*, I, 170.

74. *Ibid.*, I, 171.

75. Certament posterior a l'any 1305. Es conserva només en italià i en grec. Veg. J. CARRERAS, *Les obres teològiques*, 225, n. 39; M. BATLLORI, *Les versions italianes*, 404-405.

76. *Raonament d'Avinyó: Ob. cat.*, I, 170-171.

77. Són: Tit 2, 12-13; Jac 4, 4; 1 Jo 2, 15.

d'aquest segle, ço és, honors e riqueses e delits corporals. La terça és viure tempradament quant és en si, e justament ab los altres, e piadosament, ço és, ab devoció d'amor e de temor ab Déus. La quarta és que en tota la vida present nos alegrem ens conortem en la esperança de la glòria celestial.»⁷⁸ La conclusió d'aquests mots, encara molt més sintètica, és que «tots aquells qui amen les honors e les riqueses e ·lls delits d'aquest segle, tant com perseveren en aquella amor són en via de dagnació, car són enemics de Déus, per ço car de feyt o d'obra seguxen Mafumet e lexen Jesuchrist».⁷⁹ Un cop de gràcia, aquest darrer, certament revelador del parentiu ideològic d'Arnau amb els franciscans espirituals, els quals s'havien extremat tant en llur apologia de la pobresa evangèlica, que la consideraven no ja com un mitjà per a assolir la perfecció, sinó com la mateixa perfecció.⁸⁰

b) Règim moral de la casa i de les persones reials. — Amb els precedents suara esmentats no és gens estrany que mestre Arnau vulgui fer del «príncep», àdhuc en els mínims detalls de la seva vida privada i íntima, un paradigma de les virtuts evangèliques. La seva il·lusió era que enfront del capteniment del rei i de la cort se sentissin conhortats els amants de la «veritat del cristianisme», amagats per vergonya, o més probablement, per por dels adversaris, «com perles en arena e moxons en barca d'espines e tortres en selva» — com deia a Frederic III de Sicília —,⁸¹ i que, a més, es moguessin a compunció «cells qui auran falsat lo cristianisme e no són encara obstinats»;⁸² sentissin simpatia envers la religió cristiana i, finalment, s'hi convertissin els sarraïns de dins i de fora el regne, «especialment per ço quar ells troben en escrit que ara és vengut lo temps en què deu fayllir llur secta»;⁸³ i, sobretot, s'accelerés la vinguda del sospirat papa espiritual, qui «ab aytal rey — Arnau pensava ja únicament en el «príncep jove e seglar» de Sicília — porgarà el cristianisme, e tornarà'l universsalment a la veritat primera, ço és, de Jesuchrist e dels apòstols».⁸⁴

La casa reial ha de convertir-se per això en «myrall e forma de ver

78. *Raonament d'Avinyó*: Ob. cat., I, 172. Veg. També: *Praesentatio facta Burdigaliae*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CCVII-CCVIII.

79. *Raonament*, 172-173.

80. Cf. GRATIEN DE PARIS, *Histoire de la fondation*, 404.

81. *Informació espiritual*: Ob. cat., I, 239. Veg. també, com a preparació del que Arnau diu en la *Informació*, la lletra adreçada a Jaume II el 19 de febrer de 1308, a A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents*, I, 42-44.

82. *Informació*, 240.

83. *Ibid.*

84. *Ibid.*, 242.

crestianisme»; ⁸⁵ gairebé en un redós conventual. El rei, primer pilar de la casa, haurà de fer penitència per les pròpies culpes i per les dels altres — i afegeix encara — «segons la veritat evvangèlica»; ⁸⁶ més encara, «fer obres seynalades, en les quals sien remembrats e representats e glorificats los principis e la fi del crestianisme», ⁸⁷ és a dir, menar vida intensament piadosa, i «a clara representació» d'ella, menjar sempre almenys amb tres pobres a taula, visitar els malalts i donar-los, de la pròpia mà, qualche almoïna a cadascun; ⁸⁸ i, finalment, sembla en virtut d'un consell estrictament espiritual, ⁸⁹ no acostar-se a la muller «pus que serets cert que la regina serà preyns, entrò que age enfantat e sie complidament porgada». ⁹⁰

El rei mateix ha de tenir cura d'informar personalment la reina a fi que ella, amb l'intent de complaure'l, com és ara mitjançant l'ús de cosmètics, «no face re que sie desplaer a Déus». ⁹¹ En general, així com el rei ha de conformar la seva vida a la de Jesucrist, ella ha de seguir les petjades de la Reina del cel, per voler de Déu «regla e forma de totes les eletes fembres», ⁹² sobretot en els induments, de manera que siguin sempre sants i honestos, sense peces supèrflues, «axí com és tirar coa»; ⁹³ en les obres de caritat i d'humilitat; i, per últim, no permetent que siguin llegits dins la pròpia casa «romançes o llibres de les vanitats mundanes»; en canvi, sí farà llegir públicament, els diumenges i d'altres festes, la sagrada Bíblia, «on la veritat evvangèlica serà en romanç espressa, purament e clara», ⁹⁴ evidentment, en oposició a les versions llatines aleshores encara en ús, si bé ja poc enteses per part del poble.

Adhuc els infants, tercer pilar de la casa reial, hauran d'ésser nodrits, després de complets els sis anys, en l'escola de la «veritat del crestianisme»

85. *Ibid.*, 224.

86. *Informació espiritual: Ob. cat.*, I, 225. Sobre la natura de la «veritat evvangèlica», veg. pàg. 34, n. 55.

87. *Informació, loc. cit.*

88. *Ibid.*, 227-228.

89. Que es tracti d'un consell de perfecció, i no pas d'un precepte moral, sembla indicar-ho l'última afirmació d'Arnau: «E conjugat qui en aquell cas discipline son cors per ésser continent a reverència de Déu e conservament de les sues obres, puge a grau de mèrit inestimàbil» (*ibid.*, 228); com, en general, el marcat to espiritual de l'opuscle.

90. *Ibid.*, 228.

91. *Ibid.*, 229.

92. *Ibid.*, 230.

93. «Quar», afegeix, sense preocupar-se de la valor històrica de la seva afirmació, «la Mare de Déu anc no tyraçà roba, anç avie les vestedures talars ab un replec a les ores que li cobrien lo talhó e la punta del peu» (*Informació espiritual: Ob. cat.*, I, 229).

94. *Ibid.*, 231-232.

amb tots els altres, «per tal que no aprenguen en començament alre a conèixer e amar, sinó Jesuchrist». ⁹⁵

c) Normes de govern. — L'orientació política que Arnau volia dels homes de govern enclou, per damunt de qualsevol altra mira, la promoció de la «veritat evangelical». El pretext mercès al qual esclaten els seus plans que transcendeixen fins a l'ordenament polític de la societat medieval és la idea del príncep moralment perfecte; l'Evangeli, la deu gairebé única del seu pensament.

Al príncep, com a persona privada, li basta amb servir la justícia en ell mateix; però, com a persona pública, «ratione sui officii», té l'obligació estricta d'estimar-la i de promoure-la en tots i cadascun dels seus súbdits, ⁹⁶ amb zel veritable, és a dir, amb sollicitud primmirada en la inquisició dels fets i amb fervor en l'execució de la sentència. ⁹⁷ Ha de fer justícia indistintament a tothom, «a rics e a pobres, e privats e estrayns», ⁹⁸ sense accepció de persones, com diu sant Jaume. ⁹⁹ Convé, per tant, segons Déu, d'augmentar la sollicitud envers els pobres, car — com observava Arnau mateix al rei Frederic III — els rics cada dia estan a l'entorn vostre, i els pobres, en canvi, gairebé mai, de faisó que «vós feu de Déu el porc de sant Antoni, al qual hom dona només les sobralles». ¹⁰⁰ Com a garantia segura d'aquest ordenament a favor dels pobres del regne Arnau opta que el mateix príncep faci d'advocat en les causes dels súbdits menesterosos i, a més, que ell encarregui algú temorós de Déu amb la missió d'interessar-se sobre les qüestions llurs i presentar-les-hi diàriament, a semblança del que fa — diu — el «reffrendarius» (més correctament, «referendarius»), instituït pels papes a la Seu Apostòlica. ¹⁰¹

95. *Ibid.*, 232.

96. «Nam (amator Dei) si fuerit persona privata, sufficit, ut in se ipso servet iustitiam, si vero publica sive rex aut princeps non sufficit ad salutem eius tantum in se ipso servare iustitiam sed etiam in subditis» (*Allocutio christiani*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CIC).

97. Car no basta fer justícia — explica —; cal també «zelare pro ea, quia sine zelo perfecte coli non potest. Ad zelum autem pertinent: Primum est fervor in exequutione reddendi cuilibet quod fuerit justum: Secundum est vigilantia sive sollicitudo inquisitionis ne laedatur alicubi sub jurisdictione cujusquam» (*Interpretatio de visionibus*: M. MENÉNDEZ, *Historia de los heterodoxos*, VII, 241).

98. *Informació espiritual*: Ob. cat., I, 224.

99. *Jac* 2, 1.

100. «Divites enim vespere et mane et meridie ingrediuntur ad vos cotidie: pauperes autem rarissime: vos facitis de Deo porcum Sancti Anthonii cui datur id tantum quod superest...» (*Interpretatio de visionibus*: M. MENÉNDEZ, *op. cit.*, VII, 242).

101. Cf. *Interpretatio de visionibus*: M. MENÉNDEZ, *Historia de los heterodoxos*, VII, 242. El «referendarius», en el darrer període de l'Imperi romà, s'interessava sobre

Per a totes les decisions que caldrà prendre, més si gràvides de responsabilitat, el príncep haurà de tenir compte, abans, del consell d'altri. Però li caldrà evitar d'antuvi dos extrems, que Arnau caricatura amb les imatges dels prínceps «baveca» — «aquell qui per si meteyx no sab conèixer o jutyar què profita o nou a la pública hutilitat, ans en tot ço que fa segueyx altruyx siules» —, i «fer o salvatge» — «lo qual no fa res per conseyll ni per raó, mas per pròpria voluntat, e, axí com fera bèstia gasta e malmena son poble, o ·l corromp per legea de mal exempli». ¹⁰² Caldrà per a això escollir amb tota cura, segons Déu, els consellers i els ministres o oficials que col·laboren en el govern del regne. En paritat de mèrits, el príncep ha de maldar per aconseguir «cells qui més auran de virtuts morals e, si fer-se pot, de les evvangèliques». ¹⁰³ Per raons idèntiques, és a dir, «per amor de la pública utilitat e de la veritat evvangèlica», ¹⁰⁴ el príncep ha d'estimar els «rics-hòmens» i barons de la terra — de les malvestats dels quals Arnau traça una sàtira cruel —, només «si ells són aytals com los pertayn, segons lo grau en què Déus los à posats». ¹⁰⁵

Passant a un terreny més concret — vistes les condicions socials de l'illa de Sicília —, Arnau anticipa al rei Frederic III dinou ordinacions en la coneguda *Informació espiritual* que li adreça. Deu d'aquestes ordinacions esguarden més o menys la utilitat pública del regne, com són ara les que prescriuen de foragitar els usurers, els corsaris i d'altres, i de fer prohibició dels daus entre els cristians; ¹⁰⁶ les altres nou, en canvi, miren més direc-

les súplices dels súbdits per a referir-les a l'emperador; l'ofici passà després a algunes cùries episcopals i a la romana, on més tard es transformà en Tribunal de la Signatura Apostòlica. Veg. P. SANTINI, art. *Tribunali ecclesiastici: II. Segnatura Apostolica: Enciclopedia Cattolica*, XII, 499.

102. *Raonament d'Avinyó*: Ob. cat., I, 175-176.

103. *Informació espiritual*: Ob. cat., I, 239.

104. *Ibid.*, 238.

105. *Raonament d'Avinyó*: Ob. cat., I, 186. Els deures morals dels «rics-hòmens» i dels barons, Arnau els condensa en aquests mots: «Axí com Déus los à més honrats que als altres sotsmeses del rey, axí, per honor de Déus, deuen fer obres de mayor nobleza que ·ls altres, ço és, que pus leals sien a cascu dels seynors (vol dir eterne e temporal que ·ls altres, pus vertaders em paraula, pus dreturés en tots negocis, pus geloses de guardar justícia e conservar la pública utilitat que ·ls altres, tots temps pus francs e pus larcs en ço que ·s fa a honor de Déus e profit comú, e pus tenents e pus estrets que ·ls altres en ço que no serveix sinó a vanitat, tots temps de mayor honestat en vida e en conservació ab los seus e ab los estrayns» (*Loc. cit.*).

106. *Informació espiritual*: Ob. cat., I, 237. En l'*Allocutio christiani* (H. FINKE, *Aus den Tagen*, cci) i en el *Raonament d'Avinyó* (Ob. cat., I, 175) Arnau recrimina, a més, l'adulteració de la valor de la moneda, a la qual havia recorregut Felip IV *el Bell* per salvar una difícil situació financera. Veg. A. DIEUDONNÉ, *Manuel de numismatique française* (Paris 1916), II, 149-151.

tament la promoció de la «veritat evangelical»: dues per a preservació de la fe entre els fidels; sis amb l'intent d'atreure a la vera religió els sarraïns, els jueus i els pagans de dins i de fora l'illa; una, finalment, per a protecció de les «perssones pobres de penitència», ¹⁰⁷ ben segur, beguins, o bé fraticels foragitats de llurs províncies monàstiques pels superiors de la Comunitat, dels quals, com se sap, el rei Frederic esdevingué zelant protector.

Notable encara, entre d'altres ordinacions, la provisió per la qual Arnau mana al rei de Sicília que «restituïscats o fàçats restituir totes les esgleyes despuyllades de lur dret, per qualsque pressones sotmeses a vós sien despuyllades, encara que coneguéssets que ·ls ministres de la Esgleya mal usassen dels béns», ¹⁰⁸ perquè testifica clarament la mai no desmentida fidelitat a la Santa Seu i prova alhora l'intima il·lusió seva de guanyar-la a la causa de la reforma. Com són ben rellevants, així mateix, el tacte i la mesura que Arnau demostra en el mètode de missions que ell recomana: ple de zel per la salvació de totes les ànimes i ensems mai no renyit amb el respecte que hom deu a la llibertat dels homes.

Vulgui's o no, doncs, la reforma social d'Arnau de Vilanova havia d'emergir, per la seva força trasbalsadora, al camp de les doctrines polítiques, bé que concebuda d'antuvi dins el clos de les idees espirituals. No solament concerneixen la política els seus consells de bon govern adreçats als monarques de la Casa de Barcelona, en les dues branques siciliana i catalana, sinó que àdhuc l'estampa del príncep cristià, com Arnau el desitjava, representa de fet «una de les pàgines més filosòfico-polítiques de tota la literatura catalana». ¹⁰⁹

107. Segons el desig d'Arnau, la casa destinada a les persones pobres de penitència havia d'ésser diversa de l'hospital, car diu: «Ordenarets que en tots los locs famoses de vostra senyoria aya una casa on pusquen albergar e estar, si's volen, perssones pobres de penitència; e ·lls altres pobres, que vagen a l'espital» (*Informació espiritual: Ob. cat.*, I, 235).

108. *Ibid.*, I, 232. Arnau critica els clergues que usaven malament de llurs beneficis en la *Lliçó de Narbona* (*Ob. cat.*, I, 160).

109. F. ELÍAS DE TEJADA, *Las doctrinas políticas*, 123.

VI

MORAL I ESPIRITUALITAT

Voler precisar, pel que respecta als principis, la síntesi moral de mestre Arnau de Vilanova no sembla pas una tasca del tot impossible, però l'intent, tanmateix, ultrapassaria de bon tros els límits dels seus neguits reformadors desvetllats com espurnes al contacte de realitats dolorosament punyents, sense pretensió de construir un sistema, ni de delimitar, quan hom no li ho demanava, les prescripcions estrictament morals dels consells de perfecció espiritual.

Per aquests motius, com a epíleg d'aquest estudi, preferim de subratllar més tost les característiques sobresortints del pensament moral arnaldià, principalment del que donà l'alè vital als seus cars afanys de reforma dels costums.

I. «CARITAS DEI ET HOMINUM»

Els opuscles *Philosophia catholica et divina* i *Allocutio christiani* fixen amb prou claredat quines són, segons Arnau, les pedres mestres de l'edifici moral cristià, però cap d'ambdós escrits no reporta una novetat doctrinal a l'entorn de les qüestions fonamentals, com són ara la natura i les fonts de la moralitat. Un fet, d'altra banda, perfectament explicable, si hom té present que el nostre metge reformador, a més d'avorrir l'especulació, se situà al marge de l'Escolàstica, de la qual criticà la introducció en la teologia del pensament d'Aristòtil i d'altres filòsofs pagans; ell preferí, en canvi, d'acostar-se més tost a les fonts revelades i a les obres dels pares grecs i llatins. Per això no és arriscat d'afirmar que la deu del pensament arnaldià en aquest punt, lliure per deler personal dels influxos estranys a les fonts de la ciència cristiana tradicional, és bastant més primitiva en esguard d'altres autors, mercès a les seves afeccions puristes.

a) *Primacia de l'amor.* — L'estructura interna que Arnau dóna a la seva orientació moral és essencialment cristiana. No manca, de tota manera, d'algunes ombres d'eudemonisme hellènic — possible reminiscència de l'ensenyament rebut a les escoles dels dominicans a Barcelona i a Montpeller —, només admès, però, en la mesura justa que permet la Revelació, sense assolir ni el lloc preferent que té, per exemple, dintre la moral tomista.¹ El precepte de l'amor a Déu és per a mestre Arnau el centre radial d'on dimanen tots els deures morals del cristià.

L'home, destinat per Déu a la possessió de la felicitat, nogensmenys, l'ha de merèixer de justícia, «tant com li sigui possible».² De quina manera? Només per l'amor a Déu — respon Arnau —, car l'amor és la sola forma de «justícia» possible entre la criatura i el Creador; més: «la summa justícia és d'estimar i lloar el Creador sobre totes les coses».³ I és per aquesta raó que l'amor és, per damunt de tots els altres, el precepte moral per excel·lència; la seva mesura: l'immensurable.

Per tal d'inflamar-se en aquesta amor, Déu mateix ha dotat la criatura racional de les facultats intel·lectiva i volitiva. Mitjançant elles hom ha de contemplar les perfeccions divines impreses per tota la creació, com a obra que és de les mans de Déu; els beneficis privats i comuns a tota l'espècie humana; sobretot considerar, dins aquesta línia, el bé immens de la redempció: com «nostre senyor Jesuchrist ajustà en si la humanitat ab la divinitat, leixan natura d'àngels, d'archàngels; e pujà la humanitat dalt, tant com la deïtat, axí com se pot dir e s pot glorificar d'açò d'ell, qui és ver Déus, e hom assats pot conèixer que aytal humilitat e caritat fo sens mesura com Jesuchrist hac de la natura humana».⁴ Tots motius solament d'estímul, com hom veu, ja que ningú no podria forçar la condició lliure de l'amor — com diu bé Arnau. Déu no ha volgut imposar els seus preceptes usant de la violència, «sinó pels efectes de la dilecció caritativa»,⁵ bo i respectant el privilegi de la

1. Veg. TH. DEMAN, O. P., *Eudémonisme et charité en théologie morale*, «Ephemerides Theologicae Lovanienses», XXIX (1953), 41.

2. «Qualitas autem, per quam rationalis creatura disponitur ad hoc, ut elevetur ad divinam beatitudinem consequendam est summa iustitia, quoniam gloriam summi regis non potest consequi creatura ex parte sui nisi per actum summae iustitiae, sicut est ei possibilis» (*Allocutio christiani*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CXC VII-CXC VIII).

3. «Summa vero iustitia est suum factorem seu creatorem prae cunctis rebus amare atque laudare» (*ibid.*, CXC VIII).

4. *Lliçó de Narbona*: Ob. cat., I, 143. Immediatament abans del text adés citat, Arnau refereix la comparança, presa de sant Bernat (*Sermo 3 de nativitate Domini*: PL 183, 124-125), de l'emperador que asseu en el seu mateix tron l'arlot mal vestit, adduïda també en l'*Allocutio christiani* (H. FINKE, *Aus den Tagen*, CXC VIII).

5. *Philosophia catholica et divina*: cod. Vat. lat. 3824, f. 131.

criatura racional, ço és la llibertat; «i, com sigui que — explica —, salvat el privilegi de la llibertat, res no convenç tant l'home com l'amor, Déu ordenà d'atreure'l pels llaços de l'amor, puix que per mancaça d'amor, d'Ell s'havia allunyat». ⁶

Si, doncs, sense l'amor no és possible a ningú de salvar-se ni, per consegüent, d'ésser just, ella és el signe de discriminació dels bons i dels dolents entre els cristians. Però — aclareix tot seguit Arnau — cal no enganyar-se: hom no esdevé just mercès a qualsevol amor, ja que l'única ordenada és l'amor de caritat, la que ensenyà Jesucrist i predicava sant Pau, l'ἀγάπη; no pas l'amor simplement natural, l'ἔρως.

És partint d'aquesta consideració que el *Tractatus de caritate*, escrit per Arnau a requesta d'una abadessa, ve a constituir-se per la seva finalitat en l'obra criteriològica de la seva síntesi moral, car l'intent que li donà vida no és altre que determinar amb precisió els signes de la caritat, en oposició del que és només amor fraterna, per exemple; «per això cal saber — diu en la introducció — quina diferència hi ha entre aquestes dues coses, car altrament no reeixirieu a conèixer quan feu obres de caritat, i us enganyariu molt si pensàveu d'acomplir obres dignes de la salvació eterna i no ho fèieu gens», ⁷ perquè convé de saber — explica encara tot seguit — «que l'home pot tenir amor sense caritat, però no pot pas tenir caritat sense amor, car la caritat és purament amor de nostre Senyor Déu Jesucrist». ⁸

Nogensmenys, com subratlla Arnau ja en l'*Alphabetum catholicorum*, ⁹ no és possible aquesta amor de caritat sense el pressupòsit de la virtut teològica de la fe, puix que cap acte humà no esdevé sobrenatural mancat de la llum i dels motius sobrenaturals.

6. «Et quia nichil est quod efficacius attrahat mentem rationalem salvo naturae privilegio quam sit amor, ordinavit eundem viribus amoris attrahere, maxime cum per defectum amoris ab eo fuit elongatus» (*ibid.*, f. 112).

7. «Per ciò è da sapere che differentia è intra queste due cose, per ciò che altramente non sapreste conoscere quando faciesste opere di charitate, et sereste molto malamente inganata se voi vi credessi fare opere de la salute eterna et non lo fariesste niente» (*Tractatus de caritate*: M. BATLLORI, *Les versions italiannes*, 412).

8. «Dovete adunque intendere che l'omo può avere amore sança charitate, ma non può avere caritate sança amore, per ciò che caritate è puramente amore del nostro signiore Idio Jesù Christo» (*ibid.*, 413).

9. *Alphabetum catholicorum*: W. BURGER, *Römische Beiträge*, 188. Pensant possiblement en els cismàtics grecs, Arnau afirma en un altre lloc: «Cum autem claritas Dei refulgens in Ecclesia militanti sit unitas ordinis stabiliti in fide Christi et caritate, manifestum est quod qui praedictam auferunt unitatem non solum resolvunt ipsius hierarchicum ordinem, sed totam Christi veritatem annullare nituntur ut Antichristus» (*De mysterio cimbolorum ecclesiae: cod. Vat. lat. 3824, f. 82 v*).

b) Caritat i virtuts morals. — Si bé Arnau reivindica per a la caritat el lloc cabdal que ella té indiscutiblement en el cristianisme i, encara més, sembla assenyalar aquesta virtut teològica com a principi organitzador de la síntesi moral cristiana,¹⁰ no menysprea, amb tot, la valor de les altres virtuts, a despit d'algunes afirmacions aparentment despectives quant a les virtuts anomenades morals.

Bastaria per a corroborar la posició que acabem d'assenyalar — mitjançant la qual Arnau defuig les tendències característiques del beguinatge heterodox¹¹ — l'esperit altament reconeixedor de les valors humanes que anima la seva medicina, com és ara, recomanant com a metge la templança i la disciplina en el menjar i en el dormir, o bé, defensant ardentment l'abstinença dels cartoixans, contra les impugnacions dels dominicans, els quals la presentaven, en certes hipòtesis, com a contrària a l'esperit de la caritat. Ell mateix per explicar-se l'enuig de molts envers les virtuts morals, no troba d'altres causes que l'enveja i la passió, les quals no permeten d'apreciar en la mesura justa els mèrits del proïsme.¹²

Però no es limita pas ací el seu capteniment: amb els autors cristians antics té present tostemps la funció reguladora de la prudència,¹³ reina de les virtuts morals, pel seu objecte — les accions humanes —, bé que pel subjecte — la intel·ligència pràctica — pertanyent a les virtuts intel·lectuals. Observa que sovint no basta la bona intenció; que cal, a més, ésser assenyalat en la preparació i en l'execució dels actes. Per això, admès el fet — segons Arnau, més que probable — de la pròxima vinguda de l'Anticrist, ell acusava d'imprudència els papes i els prelats que menyspreaven les seves admonicions encaminades a preparar els cristians distrets davant els perills de la fi del món.

També és ben eloqüent en aquest sentit el seu *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, destinat als estudiants, amb el desig ardent de

10. Els escrits espirituals d'Arnau presenten algunes tendències molt suggestives en el sentit del moviment suau desvetllat entre els moralistes tendint a organitzar tota la teologia moral sota el signe de la caritat, cor del cristianisme. Veg. G. THILS, *Tendances actuelles en théologie morale* (Gembloux 1940), 43-46. La bibliografia més recent d'aquest corrent pot veure's en J. FUCHS, *Die Liebe als Aufbauprinzip der Moraltheologie, «Scholastik»*, XXIX (1954), 79-87.

11. I. DENZINGER, *Enchiridion Symbolorum*, 472.

12. «Invidia laborantes et passionati male iudicant de veritate virtutum moralium» (*De esu carniū pro sustentatione ordinis Cartusienſis*, 1641, G).

13. Segons Arnau, la prudència és: «Virtus per quam discernitur bona a malis, et bona ad invicem et mala ad invicem» (*Alphabetum catholicorum*: W. BURGER, *Römische Beiträge*, 180).

guiar-los per tal d'assolir les disposicions internes que engendren la saviesa, més que no pas la ciència i la prudència simplement humanes. Aquest opuscle és, ben cert, una de les més belles mostres de la literatura espiritual produïda per laics durant tota l'Edat Mitjana.

La invectiva arnaldiana, doncs, contra les pràctiques externes de molts cristians — que hom podrà subratllar ça i lla en molts dels seus escrits espirituals — no esguarda directament les virtuts morals com a tals. El desdeny d'Arnau només es palesa quan observa que enmig dels exercicis de pietat purament externa manca l'esperit vivificant de la caritat, car quisculla qui — diu comentant a ultrança el text de sant Pau als corintis ¹⁴ — «donés als pobres totes les seves possessions presents i futures i, ultra això, lliurés el seu cos a les flames o a qualsevol pena i aflicció (com són dejunis, abstinències, flagel·lacions, pelegrinatge i totes les restants aficcions i asprors), nogensmenys, diu [sant Pau] que, si no té caritat, no li és gens profitós per a la vida eterna, puix que sense la caritat no la pot aconseguir; més, serà damnat eternament, i s'escaigui que les bones obres que haurà fet li puguin servir per a tenir menys pena que no pas si aquestes haguessin estat dolentes». ¹⁵ Tal apreciació, si d'una banda confirma el primat de la caritat, d'altra banda assenyala la valor justa que correspon a les virtuts morals i a les evangèliques. Justament hom fixa d'antuvi la perfecció moral i espiritual del cristià en la deguda harmonia d'aquestes virtuts (teologals, evangèliques i morals), cap d'elles absolutament menyspreable.

2. IMITACIÓ DE CRIST

El retorn a Jesús: heus aquí el mot d'ordre de la reforma social i alhora de la síntesi moral i espiritual arnaldianes.

La caritat, unint indissolublement el cristià amb Jesús, és el terme de tal retorn. La imitació de Crist, en canvi, és el mitjà i la mesura.

Estimant Jesús hom estima en Ell Déu i el proïsme; aconpleix tota la justícia, car, d'acord amb l'ensenyament diví — diu Arnau —, tots els

¹⁴. I Cor 13, 3.

¹⁵. «Et poi dicie che, se ciò che à o può avere desse a magiare a' poveri et sonstentarli, et oltraciò abandonase lo suo corpo ad essere arso o a sofferire qualunque pena et afflictione (come se digiuni, astinençe, discipline, perlegrinagio, vigilie e tutte altri afflictioni et aspreçe), non di meno dicie che, se non à carità, no li giova niente a la salute eterna, per ciò che sanza la charitade non la può ghuadagniare, ançi serà dapnato eternalmente, avenga che le buone opere che averà fatte li possino giovare a avere meno pena che se l'avesse facte rie» (*Tractatus de caritate*: M. BATLLORI, *Les versions italiannes medievals*, 412). Veg. també *Lliçó de Narbona*: *Ob. cat.*, I, 151; *Interpretatio de visionibus*: M. MENÉNDEZ, *Historia de los heterodoxos*, VII, 243.

preceptes es redueixen a l'amor a Déu i al proïsme.¹⁶ Com? Mercès a la natura unitiva de la mateixa amor, que fa de dues una sola apetència i quasi identifica les voluntats. Justament és per això que, al marge de l'ordenament clar de l'Evangeli, no estima Jesús qui no escolta les seves paraules, qui no l'obeeix, qui no segueix els camins que Ell ha fressat, de faisó que «tots els arribats a l'edat de la discreció, si volen viure i morir en la veritat del cristianisme per tal d'obtenir la vida eterna, no solament han d'ésser batejats, oir missa, creure de cor i confessar de boca tots els articles de la fe catòlica, sinó conformar-se en tot això a Jesucrist; i que la reverència que deuen a la seva doctrina i als seus exemples, la demostrin per les obres i no solament creient de cor i de boca».¹⁷

És l'amor, doncs, que exigeix la imitació de Crist (doctrina i exemples) com a obligació de tots els cristians, i aquesta és justament la primera raó que Arnau addueix en l'exhortació que adreça als beguins de Narbona per incitar-los al seguiment de Jesucrist i al menyspreu de les coses d'aquest món.¹⁸

De bell antuvi Arnau no fixà els límits d'aquesta imitació, és a dir, no establia cap distinció entre els deures (perfecció moral) i els consells (perfecció espiritual); simplement deia: cal imitar Crist perquè ell ha estat posat com a exemplar i regla de la santedat, i és un deure de tothom de santificar-se. Després, «per ço cor molts desigen saber, oyr, ço que yo vag denuncian» — com diu l'incipit d'un dels seus escrits espirituals —, ell precisa, ja que no tots tenen el deure de seguir íntegrament els exemples de Crist, puix que els casats, bé que com a vers i perfets cristians han de menar vida espiritual, amb tot, no han pas de conformar-se a la vida celibatària del diví Mestre; cal tenir presents, per tant, les necessitats i les condicions del propi estament.

16. «Iustitia vero ad quam exequendam tenentur homines ex institutione divina est illa quae consistit in praeceptis divinis, quae omnia reducuntur ad duo praecepta dilectionis scilicet Dei et proximi» (*Philosophia catholica et divina: cod. Vat. lat. 3824, f. 126 v*).

17. «Tucti qelli che ànno etade di discreçione, s'essi vogliono vivere et morire nella verità del christianesimo per ottenere vita eterna, non solamente debbono essere baptizati, et udire la messa, et credere col core, et confesare di bocha tutti gli articholi della fede catholica; ançi con tucto ciò bisogna che ssi chonformino, con obedientia, a Yesù Christo per opera, et che la reverentia che debbono rendere a la sua dotrina et alli suoi exenpli, mostrino et metino inn executione per opere, et non solo per chredere di cuore et di lingua» (*Per ciò che molti desiderano di sapere: M. BATLLORI, Les versions italiannes, 454*).

18. *Lliçó de Narbona: Ob. cat.*, I, 145.

Adhuc la mateixa observança dels preceptes i dels exemples de Jesucrist no repugnants al propi estament comporta, segons mestre Arnau, una manera doble d'executar-los: una, perfecta, però no pas en absolut, que exclou el pecat greu, suficient per tal d'assolir la vida eterna; l'altra, absolutament perfecta, que omple la mesura suficient per a salvar-se i, ultra això, té en compte fins i tot els desigs de Déu, tant com poden ésser acomplerts per la criatura, és a dir, hom exclou d'antuvi el mateix pecat venial.¹⁹ Aquest procediment i l'anterior tallen d'arrel l'angoixa que fàcilment podria néixer de l'acompliment d'un precepte tan genèric com és ara el de la caritat: porta oberta del rigorisme més frenètic, com, així mateix, degenerant a vegades en quietisme, del qual no foren del tot exempts alguns membres, religiosos i seglars, del moviment franciscà espiritual.²⁰

Posant com a objecte de la perfecció moral la imitació de Crist, Arnau, amb els seus afins espirituals i amb tota l'escola franciscana tradicional, asseynala l'acompliment d'algunes virtuts, que ell jutja fonamentals per a tothom, com la pobresa evangèlica, car «qui mostra Crist no solament de boca, sinó en la sinceritat del cor i de les obres, no ama les riqueses terrenes, ni les apeteix, i si li afllueixen, les distribueix a glòria de Crist i a edificació i consolació del proïsme o dels fidels»;²¹ la humilitat vera, ja que «qui porta veritablement Crist mai no es creu superior als altres per cap mena de gràcia temporal, com són ara l'estirp, la bellesa, la vigor, la salut, les possessions, les dignitats, o bé espiritual, com la ciència, la intelligència i d'altres dots semblants; ni menysprea els altres, bé que menors, adés perquè sap que tots

19. «Quorum praeceptorum executio potest dupliciter fieri. Uno modo secundum mensuram quae sufficit exequenti ad consequendam salutem aeternam, et iste non dicitur perfectus nomine absoluto. Sed si aliquando dicatur perfectus, dicitur secundum quid, scilicet in quantum mandata perficit illa in respectu ad talem finem. Alio modo potest quis exequi mandata dilectionis non solum quantum sibi sufficit ad salutem, sed etiam quantum obiecto dilectionis, scilicet Deo, ut hoc potest in praesenti vita per hominem satisfieri; et talis dicitur perfectus nomine absoluto, quia perfectus est absolute, cui nichil eorum desunt qui sibi conveniunt secundum propriam rationem. Unde cum de ratione iustitiae sit reddere unicuique quod ei debetur, ille perfectus est absolute perfectione iustitiae viatoris, qui per iustitiam dilectionis sibi satisfacit et rei dilectae. Et hoc secundo modo praeceptum divinae dilectionis excludit veniale peccatum. Sed quantum ad primum modum cadit sub eo» (*Philosophia catholica et divina: cod. Vat. lat. 3824, f. 126 v*).

20. Veg. R. GUARNIERI, recensió al llibre de M. PETROCCHI, *Il quietismo italiano del Seicento* («Storia e Letteratura», XX; Roma 1948) dins la «Rivista di Storia della Chiesa in Italia», III (1949), 95-119.

21. «Qui Christum non lingua solum gerit sed in veritate cordis et operis, terrenam opulentiam non amat nec appetit et si affluat ei, dispensat eam ad gloriam Christi et aedificationem atque consolationem proximorum sive fidelium» (*Praesentatio facta Burdigalae: H. FINKE, Aus den Tagen, CCVII*).

els seus béns provenen de Déu, adés perquè ignora quants i quins dons, Déu, en el qual no hi ha accepció de persones, ha reservat per a ells, o pot en ells escondir»; ²² la caritat perfecta, per tal que «hom ami Déu de tal faisó que no pequi contra els seus manaments ni per omissió, ni per transgressió, i el proïsme, de guisa que s'alegri amb ell de tot bé, li procuri tant com podrà el que li manca, es condolgui del mal present i cerqui d'allunyar-li l'absent»; ²³ i, finalment, la castedat íntegra, ço és «tant del cor com del tracte». ²⁴

La resta dels preceptes de la moral cristiana neixen òbviament dels pilars anteriors — segons l'ensenyament de Jesucrist, diu Arnau, els fonamentals de l'edifici de la seva Església ²⁵ —, bé que ell no és constant a assenyalar sempre els mateixos, car mentre en la suara adduïda *Praesentatio facta Burdigalíae* indica, com hem vist, les virtuts de la pobresa, de la humilitat, de la caritat i de la castedat, en l'opuscle que comença *Per ço cor molts desigen saber, oyr, ço que yo vag denuncian* diu que els braços de la creu espiritual que han de portar tots els cristians — puix que «Crist reintegrà tots els seus amics a la salut eterna principalment per la passió que sofrí en la creu» ²⁶ — són: vera humilitat, justícia, paciència i caritat, «la més sobirana de totes les virtuts». ²⁷

22. «Qui Christum in veritate gerit, nullo genere gratiae sive temporalis, ut sunt genus et pulcritudo et robur et sanitas et divitiae et dignitates etc. sive spiritualis, ut scientia et intelligentia et similia, unquam se reputat alio meliorem, nec despicit aliquos quantumcumque minores, tum quia cognoscit quod omne bonum, quod habet, a Deo est, tum quia bene novit se ignorare, quantum et quale donum gratiae Deus, apud quem non est acceptatio personarum, reservat minori vel potest abscondere in eodem» (*Praesentatio facta Burdigalíae*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CCVII-CCVIII).

23. «Ut scilicet sic diligat Deum, quod nullo modo mandata eius omittat vel transgrediatur, sic proximum, quod in omni bono congaudeat ei et, quantum poterit, ipsum procuret eidem et in omni malo condoletur sive compatiatur et, quantum poterit, avertere studeat ab eodem» (*ibid.*, CCVIII).

24. «Pudicitia sive castitas integra scilicet tam cordis quam conversationis» (*loc. cit.*).

25. «Confiteor me dixisse, quod ille habet spiritum Christi et ambulat in eodem, qui construit in se ipso templum Christo cum illis quatuor lapidibus, quibus ipse Dominus Jhesus Christus docuit principaliter ecclesiam sibi construi supra fidei fundamentum» (*Praesentatio facta Burdigalíae*: H. FINKE, *Aus den Tagen*, CCVII).

26. «Dico che quelle sono l'opre di portare la crocie di Christo; et la ragione è questa, per ciò che, come Christo ristaurò tucti li suoi amici alla salute eterna principalmente per la sua passione che soferì nella crocie, così debbe lo cristiano che vole ottenere quella salute crucifigiare sè medesimo con Christo» (*Per ciò che molti desiderano di sapere*: M. BATLLORI, *Les versions italianes*, 460).

27. «Et questa crocie spirituale à quatro bracia, et in ciascuno debbe l'uhomo soferire aflietione per Christo. Lo primo bracio... è quel di sotto lo quale è vera umilità;... Lo sechondo bracio e'l diritto... è la justitia... Lo terço bracio e'l mancho o'l sinistro di

És ben de remarcar, doncs, aquesta orientació de mestre Arnau de Vilanova envers la imitació de Crist com a síntesi de la perfecció moral i espiritual del cristià. D'una manera total, corprenedora per la seva espontaneïtat, Jesucrist és al centre dels seus afanys reformadors, segons el corrent més pur de l'escola mística franciscana tan altament representada a Catalunya per la figura excelsa del seu contemporani Ramon Llull, àdhuc en qualque aspecte aleshores bastant movedís, com el de la devoció a la passió i a la humanitat del Redemptor, car — com recalca el pare Miquel Batllori —, «mentre Oliu blasitava la contemplació de la humanitat i de la passió de Jesucrist, el visionari català recomanava als seus beguins el seguiment i la contemplació assídua de la vida de nostre Senyor». ²⁸

questa crocie spirituale, è patientia ne le aversitadi;... Lo quarto braccio et quel di sopra, è la carità, per ciò ch'ella è la più sovrana virtù per la quale Christo si lasciò crucifigiare» (*ibid.*, 460-461).

28. M. BATLLORI, Notícia preliminar a *Ob. cat.*, I, 67.

VII

CLOENDA

Tres aspectes ben diferents de la vida medieval — mèdic, religiós i polític — sacsejaren amb força les inquietuds moralitzadores de mestre Arnau de Vilanova, figura universal de la cultura catalana a la darrereria del segle XIII i al començament del XIV.

I. — Com a metge, després d'haver solcat, entre els primers d'Occident, el terreny autènticament científic de la medicina, a l'època en què sant Albert *el Gran*, sant Tomàs, Roger Bacon i el seu connacional Ramon Llull sistematitzaren d'altres disciplines bo i incardinant-les als corrents de les més pures tradicions culturals del cristianisme, ell elevà la medicina al pla que li escau dins l'economia de la Redempció; i, defensor convençut de la seva fisonomia eminentment pràctica, presentà la síntesi de la deontologia mèdica, no trobable «in extenso» ni en les qüestions morals que il·luminaren els escolàstics, ni en les «*Summae confessorum*» dels autors més o menys contemporanis, com sant Ramon de Penyafort i Joan de Friburg, entre d'altres. Però al costat de les qualitats naturalment emergents de l'orientació cristiana que ell d'antuvi conferí a la ciència i a la professió mèdiques — ben notador si hom té present l'origen gairebé sempre pagà i islàmic de les fonts que utilitzava —, cal remarcar en Arnau la manca de sistematització racional — de dordre, perquè aquesta no és pas la seva característica — i de precisió tècnica tant en les obligacions morals que recalçà, com en les qüestions mèdico-morals que encetà i resolgué. Deficiències, amb tot, compensades amb escriu per l'actualitat dels problemes tractats — com la màgia, l'abstinència i la castedat dels celibataris —, àdhuc per la competència del seu judici i per la volguda fidelitat al magisteri de l'Església, bé que no sempre prou manifest.

II. — Ben diferent fou la seva actitud a l'entorn dels problemes religioso-socials del seu temps, si hom la compara amb la que mostrà davant les qüestions morals de la medicina, quasi sempre equànime. Tocat de bona hora dels ideals joaquimites i espirituals, seduït per les creences escatològiques i lliurat amb un zel extrem a la reforma dels costums, identificà els seus opositors doctrinals — teòlegs seculars i religiosos mendicants — amb els mateixos seguidors de l'Anticrist, sembradors arreu de les seves lletgeses i malvestats. D'ací la seva crítica càustica de les vides llurs, massa virulenta per les intencions bones que la desvetllaren, i el seu ideari moral extremat — com a fruit de les tendències d'oposició arrauxada, més negatiu que no pas positiu, bé que moderat en alguns punts en esguard de les doctrines ascètico-morals que defensaven els seus afins els franciscans espirituals.

III. — Més positius són, en canvi, els preceptes polítics dictats pel nostre metge reformador als reis de la Casa de Barcelona — sobretot en la seva branca siciliana; amb l'orientació cristiana de la medicina, el fruit més saborós de l'ideari moral arnaldià. Ells sols basten per a enumerar Arnau, amb Ramon Llull — de mèrits i de tendències no sempre coincidents —, entre els moralistes catalans precursors de Francesc Eiximenis, tots tres franciscans, bé que Arnau, mercès al seu antiintellectualisme i al seu espiritualisme, s'acosta més a Jacopone da Todi que no pas al Doctor Illuminat del Col·legi de Miramar, i per la seva expressió crua i ultrancera defuig l'estil tot ell amarat de sol·licitud pastoral del menoret gironí.

Heus aquí, doncs, l'empremta típica dels neguits moralitzadors que informaren la vida i l'obra de mestre Arnau de Vilanova. Ella sola pot ja explicar-nos quelcom dels resultats que aconseguí, sobretot pel que es refereix a la reforma tan desitjada dels costums. Si fallí, no fou pas perquè la seva acció, com la dels franciscans espirituals, fos orba de motiu, sinó, d'una part, perquè eren errònies les doctrines escatològiques en què principalment la fonamentà i, més encara, perquè l'estil virulent amb què l'anuncià — fruit, ben segur, del seu temperament hipersensible i extravertit — acusava en ell apolítica de l'execució.

Però Arnau de Vilanova no fou mai ni un idealista foll, ni un agitador revolucionari, ni un precursor dels moviments de falsa reforma que seguiren la seva època. Dintre els corrents més o menys tradicionals de l'escola mística franciscana fou, entre els laics, l'anafil, amb tendències ultranceres, de la primacia de les obres. Escatir quina és la seva vera posició en l'així anomenada renaixença de l'esperit laic, sobretot dintre la teologia, ho reservem com a tema de futura investigació.

Í N D E X D E N O M S

- Agustí, S., 51, 69, 74.
 Albert *el Gran*, S., 11, 52, 66, 72, 115.
 Alberti, G., 15.
 Albumazar, 74.
 Alòs-Moner, R. d', 80.
 Amanevus, 88.
 Ambròs, S., 36.
 Antoni, S., 101.
 Antoni de Florència, S., 30, 35, 57, 58.
 Aristòtil, 13, 19, 40, 46, 57, 105.
 Auriol, P., 96.
 Averrois, veg. Ibn Rušd.
 Avicenna, veg. Ibn Sina.
 Bacon, R., 11, 17, 18, 44, 46, 52, 72, 73, 115.
 Barbado, M., 57.
 Bartolini, A., 84.
 Batllori, M., 16, 24, 25, 34, 35, 71, 80, 81, 82, 85, 92, 98, 107, 109, 110, 112, 113.
 Benet XI, 17, 34, 81, 86, 87.
 Benz, E., 23, 36, 85.
 Bernard de Gordon, 73.
 Bernat, S., 51, 106.
 Bernat de Puigcercós, 93.
 Bignami-Odier, J., 83.
 Blai, S., 76, 77.
 Blanca d'Anjou, 63.
 Bonaventura, S., 94.
 Bonifaci VIII, 17, 32, 52, 76, 81, 82, 86, 87, 92, 94.
 Bosch, S., 53.
 Brendan, S., 68.
 Bruns, H. T., 33.
 Burger, W., 64, 65, 107, 108.
 Carreras i Artau, J., 12, 13, 16, 17, 19, 24, 25, 26, 46, 61, 75, 81, 84, 89, 90, 93, 98.
 Carreras i Artau, T., 12, 16.
 Casamicciola, G., 68.
 Cecco d'Ascoli, 71.
 Chatelain, E., 70.
 Chollet, A., 57.
 Ciril de Constantinoble, S., 80, 93.
 Climent V, 13, 17, 33, 79, 82, 86, 88.
 Codronchi, B., 50, 51.
 Costa ben Luca, 75.
 Daniel, *prof.*, 81, 84.
 Dante Alighieri, 80.
 De Lollis, C., 87.
 Del Vecchio, G., 32.
 Deman, Th., 106.
 Dempf, A., 97.
 Denifle, H., 70.
 Denzinger, H., 85, 108.
 Diepgen, P., 12, 15, 17, 35, 46, 66, 67, 72.
 Dieudonné, A., 102.
 Domènec, S., 61, 91, 92.
 Ehrle, F., 16, 83.
 Eiximenis, F., 116.
 Elías de Tejada, F., 86, 97, 103.
 Enric *l'Anglès*, 68.
 Ezequiel, *prof.*, 82.
 Felip IV *el Bell*, 17, 52, 82, 86, 94, 102.
 Ferguson, J., 72.
 Finke, H., 17, 32, 35, 70, 76, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 90, 92, 94, 95, 99, 101, 102, 106, 111, 112.
 Francesc, S., 92, 94.
 Frederic III, 34, 47, 70, 71, 97, 99, 101, 102.
 Fuchs, J., 108.
 Funk, F. X., 74.
 Galè, 12, 13, 16, 23, 31, 32, 40, 45, 67, 70, 73.
 Gérard d'Abbeville, 94.
 Gerardo da Cremona, 16, 42.
 Gilbert *l'Anglès*, 73.
 Gioacchino da Fiore, 80.

- Goichon, A. M., 40.
 Grabadi Messué, 13.
 Gratien de Paris, 94, 96, 99.
 Gregori III, 58.
 Grosseyus, 24.
 Guarnieri, R., 111.
 Harduinus, I., 58.
 Hauréau, B., 17, 19, 25, 29, 43, 52.
 Henry of Harclay, 81, 83.
 Hildegard, S., 80, 93.
 Hipocràs, 16, 23, 26, 31, 40, 45, 49, 54, 61.
 Ibn Rušd, 19, 40, 74.
 Ibn Sīnā, 16, 19, 23, 24, 40, 42, 74.
 Ignasi d'Antioquia, S., 74.
 Innocenci III, 37, 48.
 Jacopone da Todi, 116.
 Jaspert de Botonac, 66, 67.
 Jaume, S., 95, 98, 101.
 Jaume II, 25, 34, 47, 48, 59, 63, 64, 70, 71, 76, 80, 82, 84, 86, 87, 88, 97, 99.
 Joan, S., 98.
 Joan Damascè, S., 40.
 Joan de Friburg, 54, 115.
 Joan de Lletger, 71.
 Joan de Rocatallada, 83.
 Jofre de Cruilles, 71.
 Kühn, C. G., 54.
 Laín Entralgo, P., 26.
 Layman, P., 57.
 Littré, E., 73.
 Llull, R., 36, 72, 73, 113, 115, 116.
 Lottin, O., 40, 44.
 Maier, A., 84.
 Malaquies, *prof.*, 91.
 Mandonnet, P., 70.
 Manselli, R., 80, 84.
 Mansi, I. D., 34, 58.
 Martí, R., 84.
 Martí d'Ateca, 64, 83.
 Martí de Barcelona, 63.
 Meersseman, G., 52.
 Menéndez y Pelayo, M., 43, 71, 94, 101, 109.
 Metodi, S., 80.
 Moisès, *prof.*, 69.
 Muhammad, 99.
 Murchi, T., 25.
 Oschle, N., 43, 56, 68.
 Olieu, P. J., 83, 84, 95, 113.
 Paniagua, J. A., 12, 13, 17, 19, 26, 40.
 Pansier, P., 16, 20, 26.
 Pantè, S., 78.
 Paracels, 12.
 Pau, S., 65, 107, 109.
 Pazzini, A., 36.
 Pelster, F., 81, 83.
 Petrarca, 36.
 Perocchi, M., 111.
 Pietro d'Abano, 71.
 Pitagoras, 45.
 Pius V, S., 37.
 Plató, 40.
 Plini, 70.
 Pou i Martí, J. M., 94.
 Quidort, J., 83.
 Rabelais, F., 36.
 Ramon de Penyafort, S., 54, 115.
 Rennau, T., 57.
 Reusch, F. H., 71.
 Robert II *el Savi*, 17, 59.
 Rubió i Lluch, A., 81, 88, 99.
 Sánchez, T., 57.
 Sandoval, B. de, 71.
 Santini, P., 102.
 Sarriera, B., 24.
 Sarton, G., 12, 45, 74.
 Sbaraglia, J. H., 94.
 Scot, M., 68.
 Sibilla de Cumas, 80.
 Sibilla d'Eritrea, 80.
 Siger de Brabant, 70.
 Singer, Ch., 68.
 Taurellus, N., veg. Oschle, N.
 Teetaert, A., 94.
 Tempier, E., 70.
 Tertullia, 57, 74.
 Thils, G., 108.
 Thorndike, L., 12, 73, 75, 78.
 Titus, *emp.*, 81.
 Titus, S., 98.
 Tomàs d'Aquino, S., 20, 44, 66, 74, 75, 115.
 Turmeda, A., 92.
 Ubertino da Casale, 95.
 Van Heuckelum, M., 97.
 Vernet, F., 46.
 Verrier, R., 12, 17, 25, 45, 68.
 Vespasià, *emp.*, 81.
 Villanueva, J., 71.
 Wedel, Th. O., 74.
 Withington, E., 17.
 Young, J., 72.

T A U L A

	<u>Pàg.</u>
PRÒLEG	7
BIBLIOGRAFIA	9
I. MEDICINA I MORAL	11
1. Caràcter científic de la medicina	12
2. La medicina a la llum de la teologia	15
3. Imperatius morals de la medicina	18
II. MORAL PROFESSIONAL MÈDICA	23
1. Sentit de la preparació professional	23
2. Primers elements de deontologia mèdica	26
3. Alguns punts específics de deontologia mèdica	30
a) Mentides professionals	31
b) Honoraris del metge	32
c) Metges jueus	33
d) Obligacions i drets del pacient	35
III. QÜESTIONS MÈDICO-MORALS	39
1. L'ànima i el cos	39
2. Les funcions reproductives	45
3. Terapèutica	48
a) Ús dels remeis pecaminosos	48
b) La «impotentia coeundi»	51
c) Continència	54
d) Avortament i ús d'anticoncepcionals	56
e) Dejuni i abstinència	58
IV. RELIGIÓ I SUPERSTICIÓ	63
1. La religió en l'«opus» arnaldia	63
2. Les supersticions	65
a) Orientació general recta	65
b) Incerteses	70
r) La màgia	72

	<u>Pàg.</u>
2) L'astrologia	73
3) La medicina fetillera	76
c) Conclusió	77
V. REFORMA SOCIAL	79
1. Trets personals de l'escatologisme arnaldià	79
2. Deures morals de l'estament clerical	85
a) El Papa	86
b) Bisbes i clerecia secular	88
c) Religiosos mendicants	91
d) L'«usus pauper»	94
3. Reforma dels laics	96
a) Vida cristiana en general	98
b) Règim moral de la casa i de les persones reials	99
c) Normes de govern	101
VI. MORAL I ESPiritUALITAT	105
1. «Caritas Dei et hominum»	105
a) Primacia de l'amor	106
b) Caritat i virtuts morals	108
2. Imitació de Crist	109
VII. CLOENDA	115
ÍNDIX DE NOMS	117
TAULA	119

ACABAT D'IMPRIMIR A LA
IMPREMTA ALTÉS, S. L.,
DE BARCELONA,
EL DIA 30 DE MARÇ DE 1957

